

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI**

**NAVOIY DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
BOSHLANG'ICH TA'LIM USLUBIYOTI FAKULTETI
“PSIXOLOGIYA” KAFEDRASI**

**“IJTIMOIY PSIXOLOGIYA”
FANIDAN**

MA'RUZALAR MATNI

Navoiy – 2010 yil

Ijtimoiy psixologiya fanining predmeti.

Maqsad: Talabalarga ijtimoiy psixologiyaning tarixi, predmeti va vazifalari, ijtimoiy psixologiyaning boshqa fanlar bilan aloqasi, ijtimoiy psixologiyaning bo`limlari haqida ma`lumot berish.

Reja:

1. Ijtimoiy psixologiyaning tarixi haqida.
2. Ijtimoiy psixologiyaning predmeti va vazifalari.
3. Ijtimoiy psixologiyaning boshqa fanlar bilan aloqasi.
4. Ijtimoiy psixologiyaning bo`limlari.

O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisining IX sessiyasida Respublika Prezidenti I.A. Karimov oliy ta'limni isloh qilishda va malakali kadrlarni tayyorlashda ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida alohida o'rnini borligiga jamoatchilik diqqatini qaratdi.

Odamlar hamkorlikda mehnat qilish va yashash ehtiyojini sezgan davrdan boshlab insoniyat jamiyati bunyod bo`lib ularda ijtimoiy psixologik tafakkur, ijtimoiy ruh paydo bo`lgan. Bunday ruh qonuniyatlarini o`rganish, uning sirli tomonlarini sharxlashga insoniyatning eng ilg`or vakillari harakat qilganlar. Lekin ijtimoiy ruh qanchalik qadimiy bo`lsa, uning sirlarini o`rganuvchi fan – ijtimoiy psixologiya shunchalik navqironidir.

Uning navqironligi

o`zining metodi, predmeti va fanlar tizimidagi o`rnining yangiligi, taraqqiyotning yangi davriga shakllanib, rivojlanishiga turtki berganligi bilan bog`liqdir.

Fan sifatida

yuzaga kelishi va tan olinishi rasman 1908 – yil hisoblanib, xuddi ana shu yil ingliz psixologi V. Makdugall “Ijtimoiy psixologiyaga kirish”, amerikalik sotsiolog olim E. Ross esa “Ijtimoiy psixologiya” asoslarini shunisi bilan qatnashgan.

Ikkala muallif ham biri psixolog, biri sotsiolog, bo`lishiga qaramay, bu fanning asosiy predmeti ijtimoiy taraqqiyot hamda psixik taraqqiyot qonuniyatlarini uyg`unlikda o`rganishdir, degan umumiy xulosaga kelishgan.

Hozirgi kungacha ijtimoiy psixologiyaning mavzu bahsi va u o`rganadigan sohalar borasida turlicha qarashlar va tortishuvlar mavjud.

Ijtimoiy psixologiyaning mavzu bahsi borasidagi qarashlar.

Nemis olimlari G. Gibsh va M. Forverglar fan predmetiga shunday tariff keltiradi: “Odamlar uyushmasi koorparatsiyalar – ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning asosidir”, ob`ekti – ijtimoiy o`zaro ta`sirdir.

Rus sotsiologlari: G. P. Predvechniy va A. Sherkovenlarning “Sotsial psixologiya” kitobida “Ob`ektiv borliqning, unda ro`y beradigan hodisalarning psixik tomonidan o`ziga xos tarzda in`ikos etilishidir.” deb bayon qilganlar. Ular ko`proq sotsiologik yondashish bilan muammolarni yechishga harakat qilganlar.

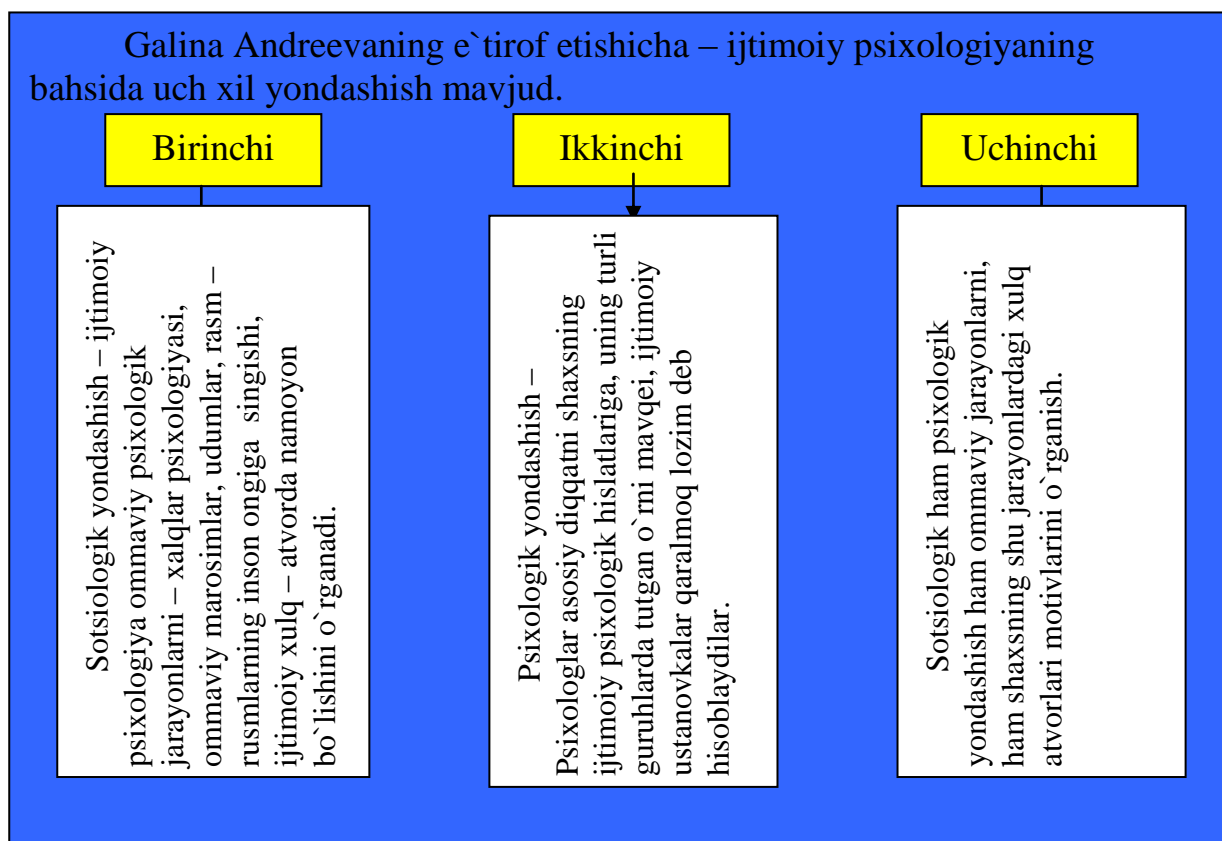

A.B. Petrovskiy va V.V. Shpalinskiylar “Jamoaning ijtimoiy psixologiyasi” kitobida “Ijtimoiy psixologiya turli uyushgan va uyushmagan guruhlardagi odamlar muloqoti, o`zaro ta`sir va munosabatlardan kelib chiqadigan psixik hodisalarni o`rganadi.”degan fikrni bildirganlar. Bu psixologik yondashuv.

Rus olimasi Galina Andreevaning ta`kidlashicha ijtimoiy psixologiya sohasida ishlayotgan mutaxassisni kimligi – uning fan predmetiga yondashuvida namayon bo`ladi.

Sotsiolog ijtimoiy qonuniyatlari jamiyatdagi an`analar va uning qoidalar tilida tushuntirsa, psixolog – shaxs psixologiyasining qonuniyatlarini umumjamiyat qonun qoidalariga tadbiq etadi. G. Andreeva ijtimoiy psixologiyaning mavzu bahsi haqidagi hozirgi zamon qarashlarini umumlashtirib, uch xil yondashish mavjudligini asoslaydi.

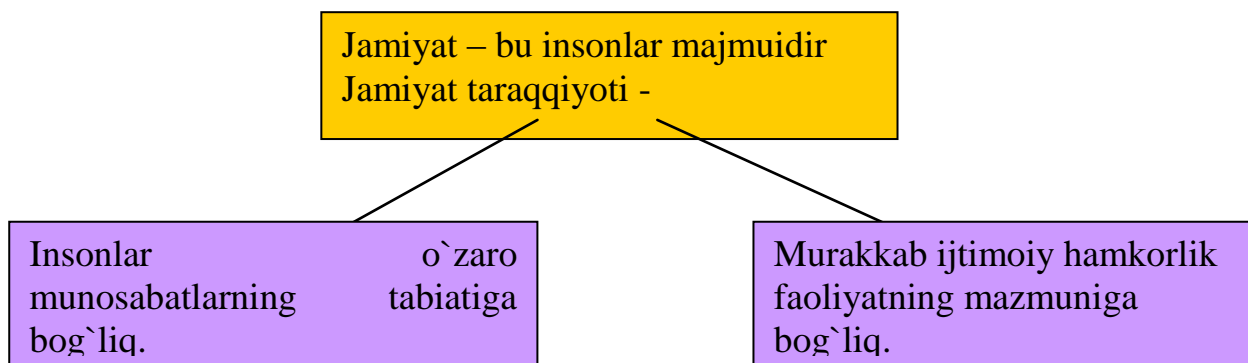
1.2-sxema.

Ilmiy manbaalar ikki fan psixologiya va sotsiologiya faning erishgan yutuqlari va har qaysining doirasida ma`lum muammolarning echilishi uchun yana qo`shimcha alohida fanning bo`lishi lozimligini tan olish tufayli yuzaga keldi. Psixologiya va sotsiologiya ijtimoiy psixologiya fanining “Ota - onalaridir”.

Ijtimoiy psixologiyaning predmeti va vazifalari.

Ijtimoiy psixologiyaning predmeti – odamlarning jamiyatda hamkorlikdagi ish faoliyatlari jarayoni davomida ularda hosil bo`ladigan tasavvurlar, fikrlar, e`tiqodlar, g`oyalar, his – tuyg`ular, kechinmalar, turli hulq – atvor shakllarini tushuntirib beruvchi fandır.

1.3-sxema.

➔ Ijtimoiy psixologiya – ijtimoiy jarayonlar, jamiyatdagi o`zgarishlarga aloqador psixik hodisalarni o`rgangani uchun ham bevosita davrga bog`liqdir.

➔ Fransuz olimi Serj Maskovisi. “Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy psixologiya” deb yozgan edi.

➔ Mustaqil davlatimiz, jamiyatimizda keskin ijtimoiy iqtisodiy o`zgarishlar ro`y berayotgan vaqtda ijtimoiy psixologik darajada hal qilinishi lozim bo`lgan vazifalar har qachongidan ham muhim bo`lib turibdi.

Ijtimoiy psixologiya asosiy vazifasi – barkamol avlod tarbiyasini ta`minlovchi barcha ma`naviy, ruhiy va insoniy munosabatlar mohiyatini tahlil qilish, ularni boshqarishning eng samarali usullarini hayotga tatbiq etishdir. Ijtimoiy tafakkurning, yangicha dunyoqarash va munosabatlarning shakllanishini, insonning o`ziga va o`zgalarga ta`sir etishning mexanizmlarini o`rganish eng dolzarb masalalardir.

Bugungi kunda ijtimoiy psixologiya o`z mavzu bahsini va predmetini quyidagi o`ektlarga qaratmoqda.

Kichik guruhlar va jamoalar psixologiyasi

Shaxsni ijtimoiy psixologik jihatdan o`rganish

Ommaviy ijtimoiy psixologik hodisalar

Oila-ijtimoiy psixologiya o`rganish ob`ekti sifatida

Ijtimoiy tasavvurlar ijtimoiy psixologiya o`rganish ob`ekti

1.3- sxema.

➡ **Kichik guruhlar va jamoalar psixologiyasi.** Bu sohadagi tadqiqot ob'ektlarida odamlarni guruhda va yakka holdagi xulq-atvorlarini o'rganish, kichik guruhlarning psixologik tuzilishi, ularga ro'y beradigan dinamik jarayonlar (uyushqoqliq, o'zaro moslik va hokazolar); guruhlardagi peshqadamlik va boshqarish psixologiyasi; konformizm hodisasi; jamoalarning shakllanish shartlari, turli guruhlararo munosabatlar. Guruhlardagi kishilar o'rtasida o'zaro muloqot, o'zaro bir-biriga ta'sir usullari, odamlarni samarali muloqotga o'rgatish ham guruhlar ijtimoiy psixologiyasining muhim vazifasi hisoblanadi.

Ushbu sohani o'rganish tufayli ajralib chiqqan tadbqiqiy fan sohalariga ishlab chiqarish ijtimoiy psixologiyasi va boshqarish psixologiyasi kiradi.

➡ **Shaxsni ijtimoiy psixologik jihatdan o'rganish.** Shaxs ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning ob'ekti sifatida qaralganda, avvalo uning xulq-atvori, ijtimoiy motivlari, uning yo'nalishlari, xulq-atvor normalari, shaxsning jamiyatda turli ijtimoiy rollari, mavqei, ijtimoiy qo'shilish omillari - ijtimoiylashuvi; shaxsning o'z-o'ziga bahosi, munosabati, hurmati hamda ijtimoiy, tarixiy va madaniy shart-sharoitlarning shaxs ongiga ta'siri, shaxs tiplari o'rganiladi.

➡ **Ommaviy ijtimoiy psixologik hodisalar.** Ijtimoiy psixologiyaga ommaviy hodisalar deganda turli kishilar guruhiga shaxslararo munosabatlar va o'zaro ta'sir jarayonlari; milliy etnopsixologiya hamda sinflar psixologiyasi muammolari; milliy madaniyat, urf-odatlar, an'analar, udumlar, aqidalarning shaxs shakllanishidagi roli, olomon psixologiyasiga oid psixologik qonuniyatlar; turli guruhlarda odamlarning bir-birini idrok qilishlari va tushunishlari, o'zaro ta'sir masalalari tushuniladi. Hozirgi murakkab ijtimoiy hodisalar sharoitida ommaviy ijtimoiy psixologik qonuniyatlarni bilishning hamda ularni boshqarishning ahamiyati juda kattadir.

➡ **Oila-ijtimoiy psixologiyaning o'rganish ob'ekti sifatida.**

Bu yerda oilaga xos psixologik jarayonlar oila a'zolarining bir-birlariga munosabatlari, nikohdagi o'zaro moslik masalalari, oilaviy mojarolarning psixologik omillari, oilada bola tarbiyasining ijtimoiy-psixologik metodlari o'rganiladi.

➡ **Ijtimoiy tasavvurlar ijtimoiy psixologiyaning o'rganish ob'ektidir.**

Ijtimoiy tasavvurlar shaxslararo munosabatlar tizimida shakllanib, ular shaxs xulq-atvorini turli ijtimoiy vaziyatlarni boshqarib turuvchi muhim psixologik mexanizmdir. Ular individual va ijtimoiy ong o'rtasidagi o'ziga xos psixologik ko'prik bo'lib, bizning kundalik hayot tarzimiz, ob'ektiv borliqni tushunish va anglashning muhim vositasidir.

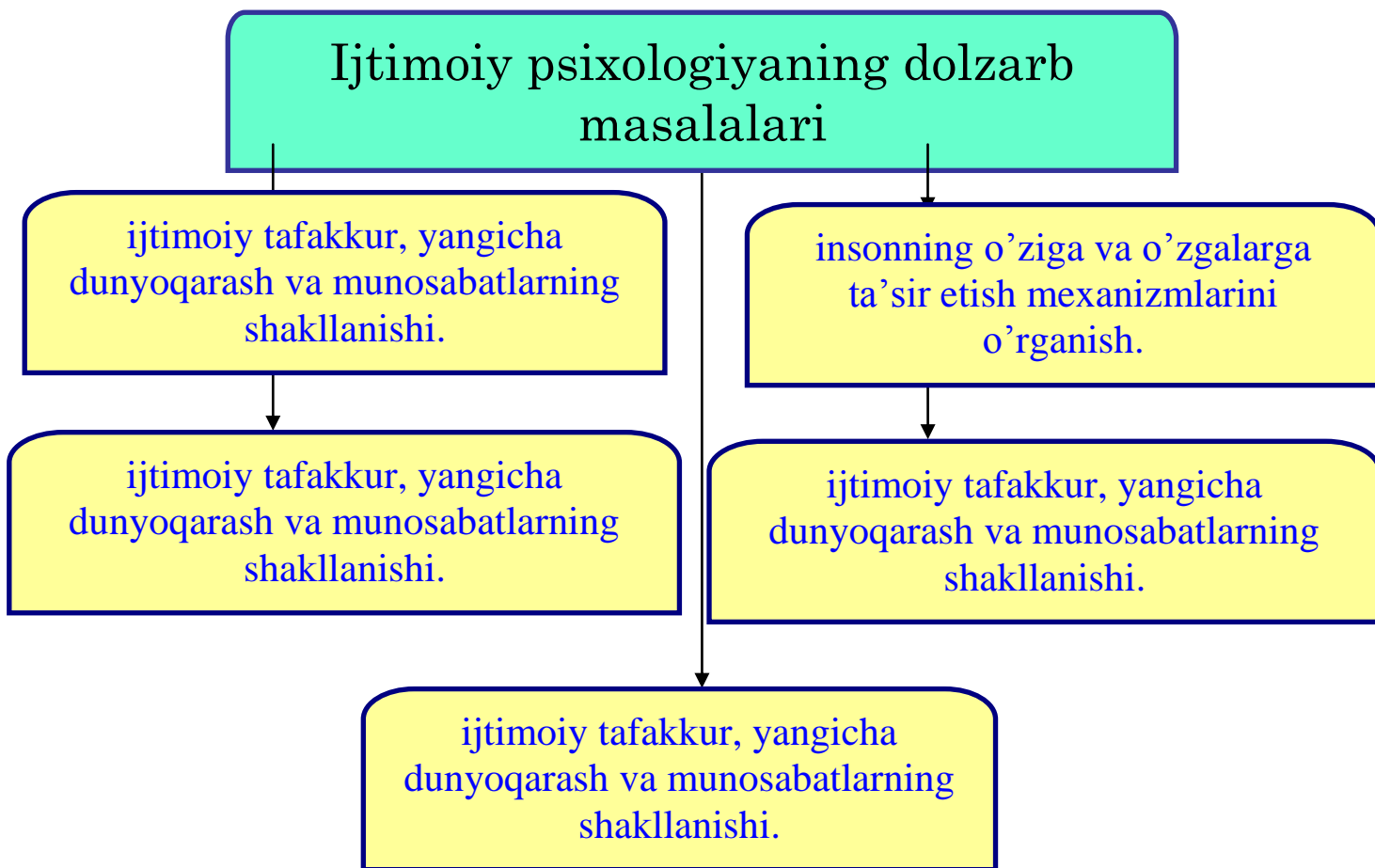
Har bir shaxsdagi ijtimoiy tasavvurlarni bir necha kategoriyalarga bo'lish mumkin:

- ➡ turli ijtimoiy guruhlar haqidagi tasavvurlar,
- ➡ din va boshqa konfessiyalar haqidagi tasavvurlar;
- ➡ fan va ilmiy tushuncha haqidagi tasavvurlar;
- ➡ shaxsni bevosita o'rab turgan ijtimoiy muhit - oila, oilaviy rollar, xulq-atvor normalari, etika haqidagi tasavvurlar;
- ➡ madaniyat va madaniy qadriyatlar;
- ➡ nihoyat, shaxsning o'z "Meni" haqidagi obrazlar tizimi.
- ➡ Ijtimoiy psixolog qanday ilmiy tadqiqot olib bormasin, u albatta ijtimoiy tasavvurlarning biror sohasiga murojaat qiladi.

Ijtimoiy tasavvurlarni o'rganish va tarixiga murojaat qilib, shuni ta'kidlash mumkinki, bu konsepsiya Fransiya psixologik maktabiga taalluqlidir. Uning asoschisi Emil Dyurkgeym bo'lib, u o'zining sotsiologik qarashlari tizimida ijtimoiy tasavvurlarni "ijtimoiy fakt"eki obrazlar tarzida talkin etgan. Uning keyingi izdoshlari bo'lgan Franzuz olimlari S. Moskovisi, D. Jadel, Kodol, Arbik, V. Duaz, M-J. Shombar de Lov va boshqa tasavvurlarning ijtimoiy tabiati, ularning hayotdagi o'rni, ahamiyati, tuzilishi va o'zgarishi masalasida qator ilmiy tadqiqot ishlarni amalga

o'shirib, ijtimoiy tasavvurlar haqida o'ziga xos nazariyalar yaratdilar. Ularning asosiy tadqiqot usullariga anketa, kontent-analiz, suhbat metodlari kirib, shu oddiy metodlar yordamida fransuzlarning shaxs haqidagi, freydizm haqidagi, din haqidagi tasavvurlaridan tortib, katta - ijtimoiy guruhlar ayollar, erkaklar va bolalar haqidagi tasavvurlarini tadqiq qiladilar. Oxirgi yillarda kognitivizm yunalishi doirasida ushbu konsepsiyani hayotiyli isbotlanmoqda va butun dunyo psixologlari bu nazariyani tan olmoqdalar.

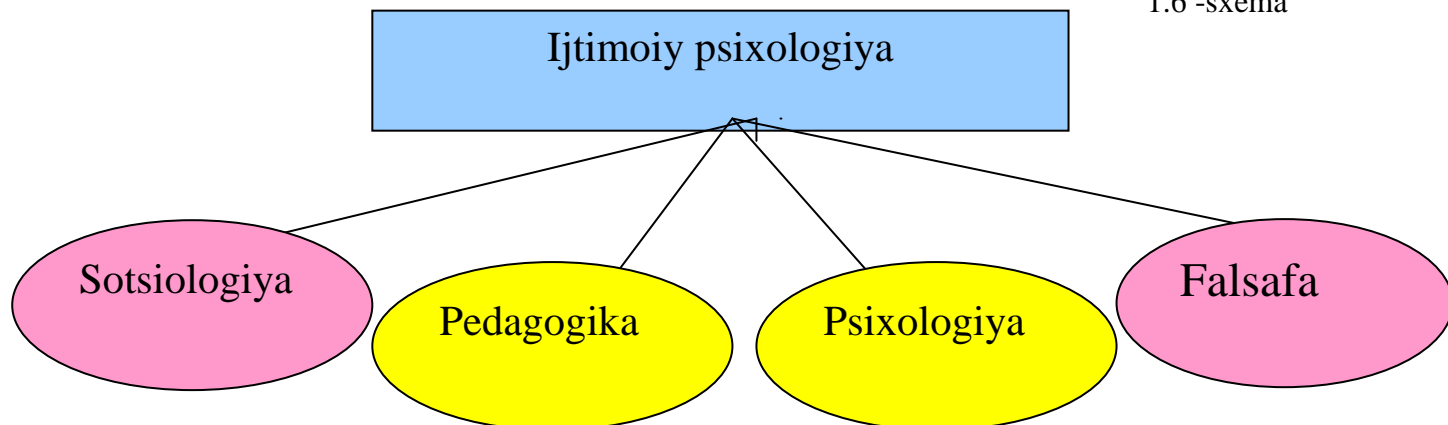
Ajratilgan vazifalardan eng muhimi shuki, hozirgi davrda ijtimoiy psixologiya o'zi bilan bevosita aloqador bo'lgan boshqa psixologiya tarmoqlari bilan hamkorlikda keskin o'zgarishlar davrida har bir inson ongida nima sodir bo'ladi, u bu o'zgarishlarni qanday idrok qilmoqda, uning hayotiy mavqeini qanday qilib maqsadga muvofiq tarzda faollashtirish mumkin, degan savollarga ilmiy asoslangan javob topib berishdir.

1.5-sxema.

3. Ijtimoiy psixologiya bir qator ijtimoiy fanlar bilan uzviy bog'liq .

1.6 -sxema

➡ **Sotsiologiya** ijtimoiy, guruhiy va induvidial qadriyatlar va normalarning tabiati hamda xarakterini o'rganadi. **Ijtimoy psixologiya** ular shakllanishining aniq xususiyatlari hamda u yashaydigan makro va mikro muhitning ta'siri hisobga oladi.

Agar **sotsiologiya** shaxs ijtimoiy faolligining manbalarini tushuntirib bersa, ijtimoy psixologiya esa bu faollikning namoyon bo'lish konuniyatlari va yo'llarini tadqiq qiladi, bu faollik to'liq amalga oshirishining sharoitlarini aniqlashga yordam beradi. **Sotsiologiya** turli xil insoniy guruhlar ichidagi shaxslararo aloqalarning ijtimoiy mohiyatini ochib beradi.

➡ **Ijtimoy psixologiya** esa bu munosabatlar har-biri alohida kishining faoliyatida va ayrim guruhlarda qanday namoyon bo'ladi hamda ularning shaxs sifatleri shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri o'rganadi.

➡ **Pedagogika** qo'lga kiritilgan tajribadan foydalanar ekan, **ijtimoy psixologiya** shaxs va jamoaga tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish samaradorligini oshirish, ta'lim tarbiya jarayonlarini takomillashtirish yo'llarini ochib beradi.

➡ **Ijtimoy psixologiya** pedagoglarni jamoalar, ularda shaxslararo munosabatlarni psixologik tahlil qilishning ilmiy usullari bilan qurollantiradi va bu orqali eng muhimi masala yangi insonning shakllantirish vazifasini hal qilishga yordamlashadi. Shunday qilib **ijtimoy psixologiya** kishilarning turli xildagi guruhlar, xususan, oila.

➡ Maktab, o'quv va pedagogik jamoalardagi muloqot va o'zaro ta'sir jarayonida vujudga keladigan o'zaro munosabatlarni o'rganadi. Bunday bilimlar tarbiyani psixologik jihatdan to'g'ri tashkil qilish uchun zarurdir.

Shunnigdek, **psixologiya**ning har-bir tarmog'ida bo'lgani singari ijtimoiy psixologiya ham umumiy psixologiyani o'rganishdan boshlanadi, chunki psixikaning umumiy qonuniyatlarini, asosiy tushunchalarini chuqur bilmasdan turib, ijtimoy psixologiya qilishi lozim bo'lgan muammolarni ko'rib chiqishi mumkin emas.

➡ Ilmiy manbalar ijtimoiy psixologiya ning davlat va huquq nazariyasi, siyosiy iqtisod, etika, falsafa fanlarining rivojlanishi bilan uzviy bog'ligini ko'rsatadi. Aynqsa, fan taraqqiyotiga falsafa fani o'zining sezilarli ulushini qo'shgan. Shuning uchun ham amerikalik olim G. Olport ijtimoiy psixologik goyalarning yaratilishi va rivojlanishi falsafa bilan, uning ko'zga ko'ringan arboblardan hisoblangan Platon nomi bilan bog'lik deb yezgan edi.

Platon o'zining "Davlat" va "Qonunlar" deb atalgan dialoglarida shaxsning jamiyat bilan aloqalari masalasiga to'xtalib, jamiyat individga nisbatan o'zgarimas, uning taraqqiyoti jamiyat rivojlanishi qonunlarga buysunadi, degan fikrni himoya qilgan.

4. Ijtimoiy psixologiya ning asosiy bo'limlari.

Ijtimoiy psixologiyaning asosiy bo'limlari qo'yidagilardan iborat

Ijtimoiy guruhlar va ularning
psixologik xususiyatlarini
o'rganish

Shaxs psixologiyasi

Kishilarning birgalikdagi
faoliyatlarida amalga oshiriladigan
o'zaro ta'sir va muloqot jarayonlari
qonuniyatlarini o'rganish.

Turli xil jamoalardagi shaxslararo
munosabatlar

1.7-sxema.

Har bir shaxs hamisha ma'lum ijtimoiy guruhlar doirasida faoliyat ko'rsatadi. Bu uning oilasi, mehnat jamoasi, ko'cha-kuyda norasmiy guruhlardagi davrasi, o'quv jamoasi vaboshqalar.

Shaxsning yakka va turli guruhlar doirasida o'zini tutishi, xulq-atvori, mavqei, unga o'zga xos guruhiiy tasirlar, guruhdagi shaxslararo moslik, liderlik, guruhiiy tazyiqqa beriluvchanlik kabi qator xodisalarni o'rganish ijtimoiy psixologiyaning muhim sohalaridan biridir.

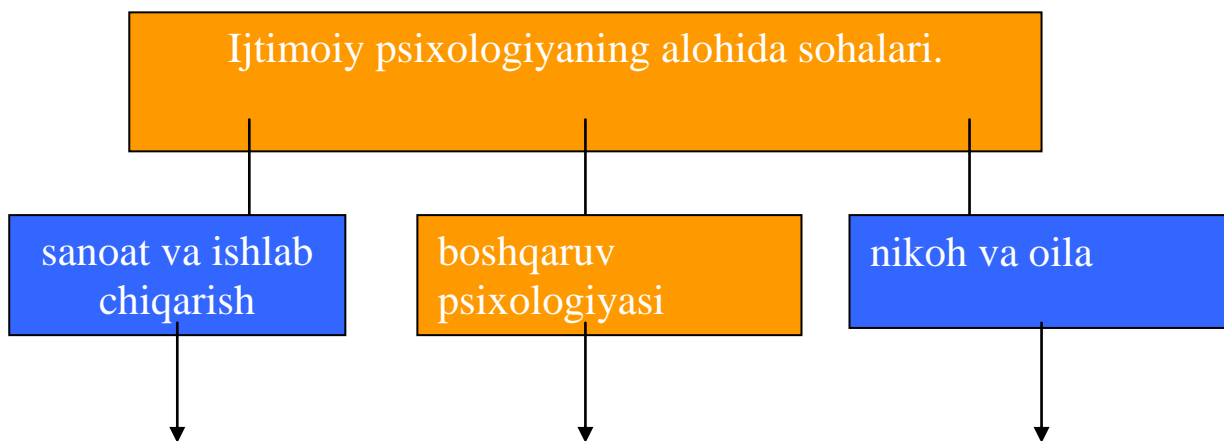
Shaxs psixologiyasi, uning ijtimoiy- psixologik qiyofasi masalasi ham bugungi kundagi o'zgarishlar va ma'naviy jihatdan poklanish davrida o'ta muhim sohasidir.

Har bir shaxsning jamiyatda ro'y berayotgan tub islohatlarga munosabati, ularni idrok qilish va anglash darajasi, o'z-o'ziga nisbatan munosabatining tabiati, xulqidagi ijtimoiy motivlar va yo'nalishlar katta ahamiyatga egadir. Jamiyat miqiyosida ro'y beradigan ommaviy xodisalar ham ijtimoiy psixologiya uchun tadbiiy ahamiyatga ega. Chunki alohida shaxs tarbiyasida ommaviy hodisalarning, katta guruhlarning ta'sirini inkor etib bo'lmaydi.

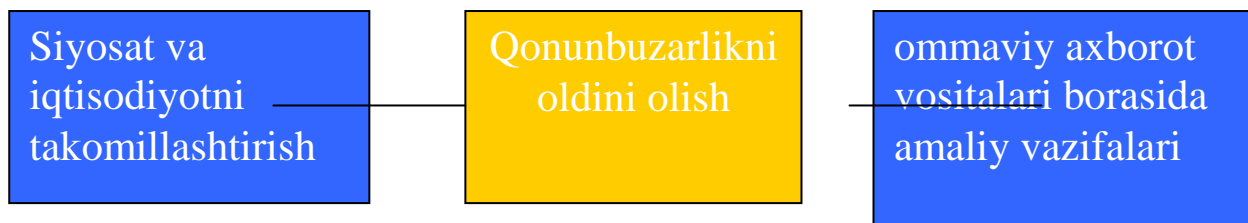
Mamlakatimizda ro'y berayotgan tub ijtimoiy – siyosiy islohatlar ijtimoiy taraqqiyot va tafakkuri rivojlanishini tezlashtiruvchi, davr va kishilar ruhiga xamohang tarzda kechishini ta'minlab beruvchi tadbiiy ishlar xususida, yoshlarda yangicha dunyoqarashni shakllantirishdir.

5. Ijtimoiy psixologiyaning alohida sohalari:

Hozirgi kunda ijtimoiy psixologiya har bir sohaga kirib brogan. M: Ijtimoiy psixologiya oilani o'ziga xos ijtimoiy guruh sifatida tekshirib, unda sodir bo'ladigan barcha ruhiy jarayonlarni o'rganadi. Respublikamizda oila va nikoh masalalariga e'tiborning kattaligini hisobga olib, ko'pchilik tadqiqotchilar o'z ilmiy ishlarini ana shu muammolarga bag'ishlaganlar.

1.8-sxema.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Ijtimoiy psixologiyaning o'rganishning ahamiyati.
2. Ijtimoiy psixologiyaning dolzarb masalalari.
3. Ijtimoiy psixologiyaning boshqa fanlar tizimida tutgan o'rni.
4. Ijtimoiy psixologiyaning alohida sohalari.
5. Ijtimoiy psixologiya va pedagogik amaliyot.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr busagasida: Xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Toshkent: O'zbekiston 1997, 328 bet.
2. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti 1994 yil.
3. Agoronyan A.S. Kultura povsednevnoy jizni: Sotsialno prakticheskie aspekti. Toshkent: O'zbekiston 1982, 254-bet.
4. Andreeva G.M. Aktualnie problemi sotsialnoy psixologii. M. Izd MGU. 1998 - 112 bet.
5. Sotsialnoe psixologiya: Uchebnoe posobie dlya stud. ped. institutov. / A.V. Petrovskiy, V.V. Abramenkova, M.E. Zelenova i drugie. Pod redaksiyey A.V. Petrovkogo/. M. pros. 1987 - 224.
6. Sotsialnoe psixologiya: Istoriya, teoriya, empiricheskie issledovaniya. Pod. red ye.S. Kuzmina, V.E. Semenova. L: LGU. 1979 yil.

IJTIMOIIY PSIXOLOGIYANING YUZAGA KELISHI VA RIVOJLANISHI.

Reja:

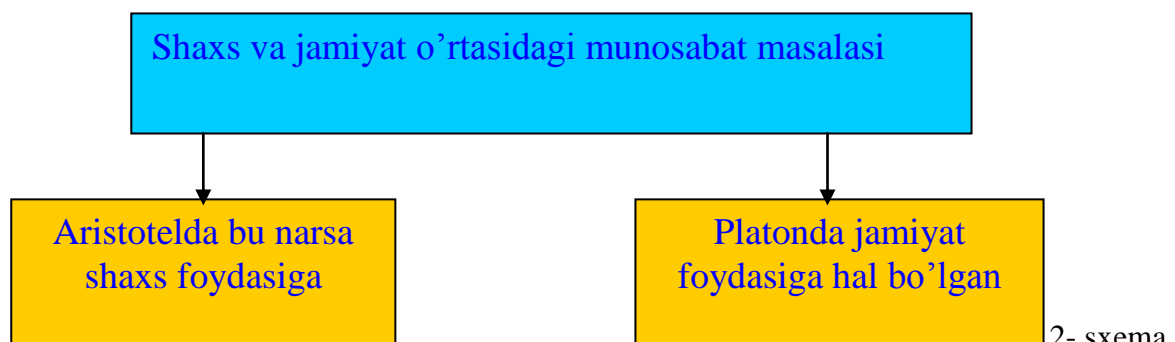
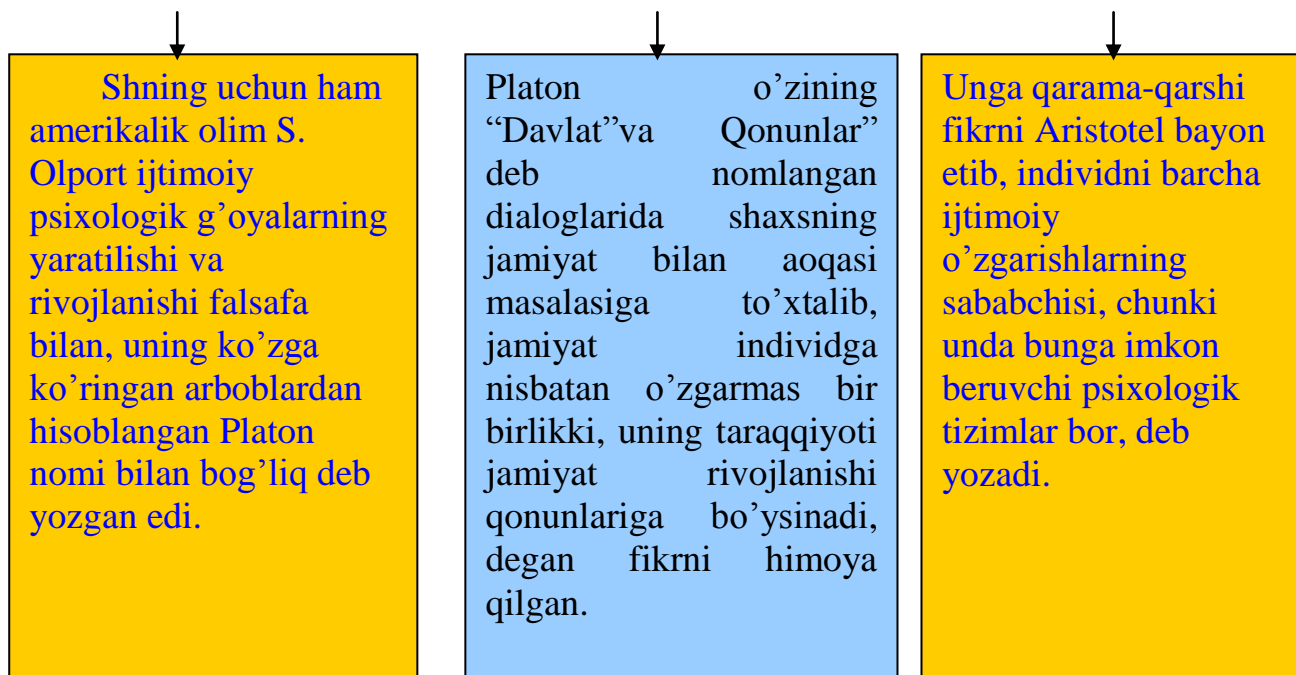
1. Ijtimoiy psixologiyaning mustayl fan sifatida rivojlanishining ijtimoiy va ilmiy asoslari .
2. Ijtimoiy psixologiyaning vujudga kelish manbalari .
3. Rossiyada ijtimoiy psixologiyaning shakllanishi.
4. O'zbekistonda ijtimoiy psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar.

Ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida shakllanishi.

Ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida rivojlanish tarixiga nazar tashlar ekanmiz, uning jamiyat tarixiy rivojlanishi bilan bog'liq holda rivojlanganligining, ilmiy jihatdan esa falsafiy qarashlar ta'sirida bo'lib sof ijtimoiy –psixologik nazariyalarning juda oz sonli bo'lganligini guvoxi bo'lamiz.

Insoniyat tarixini o'rganar ekanmiz mutafakkirlar, olimlar, allomalar ijtimoiy-psixologik hodisalar bilan juda qiziqqanliklarini kuzatamiz. Lekin ular bu hodisalarni o'z davri ruhida, o'z nazariy va ijtimoiy qarashlari, hattoki, turli oqimlar doirasida tushuntirishga uringanlar. Shning uchun ham ijtimoiy psixologiyaning fan sifatidagi taraqqiyotini o'rganish uchun ijtimoiy psixologik muammolar yoritilgan asar yoki kashfiyotchining yashagan davri, uning siyosiy qarashlari, jamiyatning taraqqiyot xususiyatlarini o'rganish lozim. Ayniqsa fan tarqqiyotiga falsafa fani o'zining sezilarli hissasini qo'shgan.

Bu haqida mutafakkirlarning qarashlari

12- sxema.

➡ Ulardan keyingi - yangi davr faylasuflari – Gobbs, Gelvetsiy, Lokk, Russo, Gegel, Makiavelli, sharq faylasuflaridan Abu Rayhon Beruniy, Al-Farobiylar ham barcha asarlarida shaxs va jamiyat qarama-qarshiliklarini ilmiy asosda izohlashga uringanlar, lekin hech qaysisi bu muammoni ijtimoiy - psixologik muammo darajasiga ko'tara olmadilar.

XIX asrning o'rtalariga kelib, kapitalistik munosabatlarning keskinlashuvi, turli davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarning tobora o'sib borishi, turli xalqlarning bir mamlakatdan ikkinchisiga ko'chishi – migratsiya munosabati bilan bir qator ijtimoiy fanlar rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar paydo bo'ldi.

Ijtimoiy psixologiyaning ilmiy manbalaridan bari bo'lgan sotsiologiya fanining xizmatini ko'rsatmay bo'lmaydi. Sotsiologiyaning asoschilari hisoblangan Ogyust Kont, Gerbert Spenser va boshqalar:

jamiyatdagi ijtimoiy xodisalarni o'rganish uchun albatta o'ziga xos, ayrim psixologik holatlarni o'rganmoq lozim, degan fikrni qat'iy turib isbot qildilar. Ular har bir ijtimoiy voqeada ruhiy hodisalar borligini isbot qilishga urindilar.

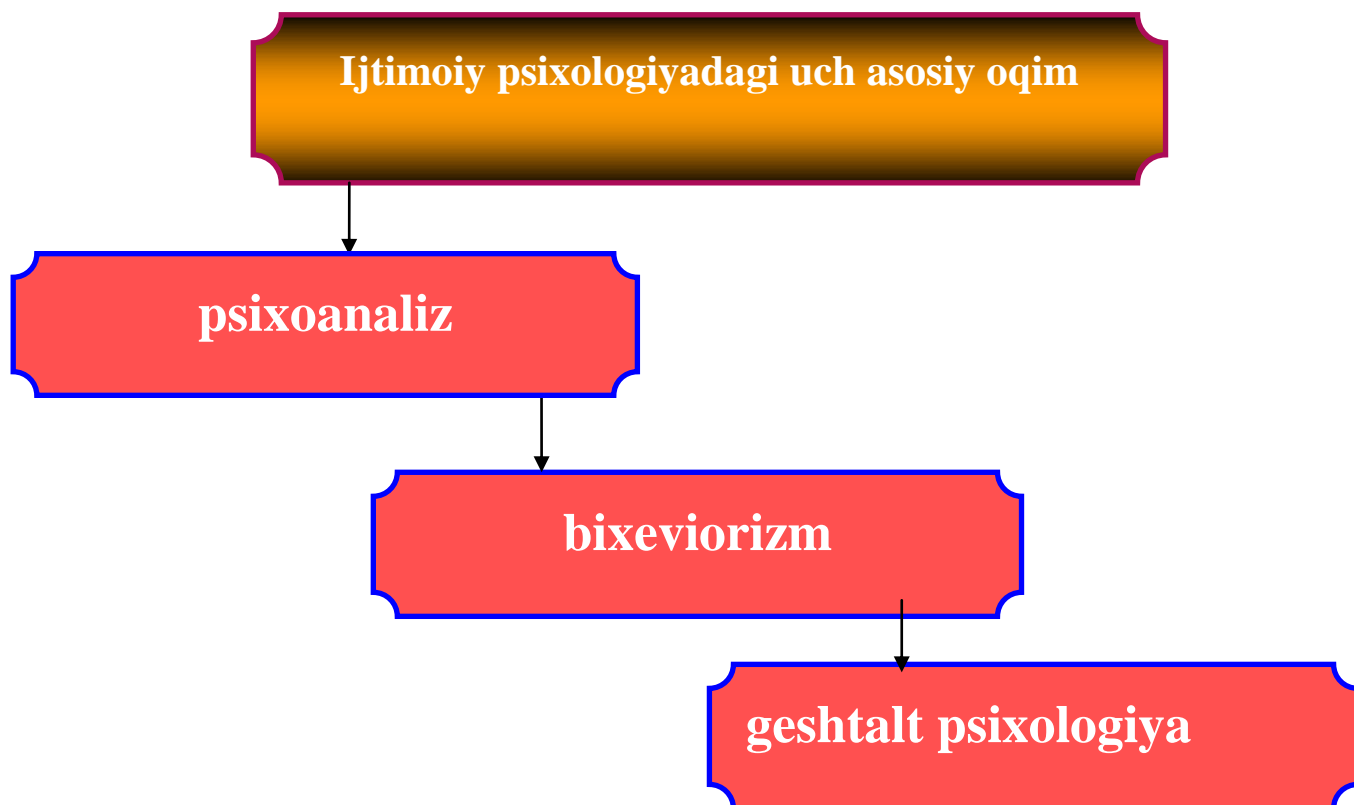
Masalan, fransuz sotsiologi Gabriyel Tard har bir individda ijtimoiy fakt borligini, bu narsa uning miya doirasidagini emas, balki bir qancha miyalar aloqasi tufayli mavjuddir, deb hisoblaydi. Ijtimoiy xulq-atvor modeli, uning fikricha, doimo individlararo munosabatni o'z ichiga olib bunda bir individ boshqa individga doimo taqlid qiladi, shuning uchun ham shaxsni o'rganish boshqa shaxslarni inkor qilmasligini talab qiladi.

→ Smday qilib sotsiologiyada psixologik yo'nalish paydo bo'ldi. G. Tarddan keyin L. Uord, F. Giddings va boshqalar ijtimoiylik qonunlarini jamoa ruhiy holati bilan uzviy ravishda o'rgana boshladilar. Ularning fikricha, ijtimoiy fakt – bu ijtimoiy aql, tafakkur bo'lib, u “Jamiyat psixologiyasi” yoki sotsiologiyaning bahs mavzuidir.

Yuqorida qayd etilgan ilmiy falsafiy, ijtimoiy manbalar shart-sharoitlar tufayli ijtimoiy – psixologik g'oyalar shakllanib bordi. Bu qarashlar sof psixologiyaga o'xshamagan, sotsiologiya doirasidan chiqib ketadigan alohida fanning – ijtimoiy psixologiyaning paydo bo'lishi uchun zamin rolini o'tadi.

→ XX asr shu bilan xarakterli ediki, u turli fanlar oldiga aniq topshiriqlar qo'ya boshladi. Shuning uchun psixologiya fani oldida tadqiqotlar asosida psixologik qonuniyatlarni asoslash vazafasi turar edi. Ikkinchidan esa Amerikada ko'pgina psixologlar o'z tadqiqot ob'ektlarini laboratoriyalarda ayrim psixik jarayonlarni o'rganishni kichik guruhlariga ko'chira boshladilar.

Bu davrda psixologiyada uch asosiy oqim:

2.3- rasm.

Bu oqimlar ichida ham ijtimoiy xulq-atvorni kichik guruhlarlar doirasida o'rganish tendensiyasi paydo bo'ldi.

Bunda asosiy diqqat kichik guruhlariga va ularda turlicha eksprementlar o'tkazishga qaratilgan edi. Bunday holatning paydo bo'lganligi ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida shakllanishida nihoyatda katta

Geshtalt psixologiya – nemischa (shakl) degan ma'noni bildiradi. Asoschilari Vertiimer, V. Keler shakl fenomen, idrok va murakkab psixik hodisalarni yaxlit holda o'rganadi.

rol o'ynadi. Geshtalt psixologiya yo'nalishi negizida maxsus ijtimoiy psixologik yo'nalishlarning – interaksionizm va

kognitivizmning paydo bo'lganligi esa bu fanning eksperimental ekanligini yana bir bor isbot qildi.

Bixeviorizm yo'nalishlari doirasida o'tkazilgan ijtimoiy psixologik tadqiqotlar avvalo amerikalik olimlar K. Xoll va V. Skennerlar nomi bilan bog'lik. Ular va ularning izdoshlari hisoblangan K. Miller, D. Dollard, Dj. Tibo, G. Kelli va boshqa diada - ikki kishi o'rtasidagi munosabatlarning xilma-xil eksperimental ko'rinishlarini tadqiq qilib, ularda matematik o'yin nazariyasi elementlarini qo'lladilar.

Diada sharoitida laboratoriyalarda o'tkazilgan tadqiqotlarda asosan mustahkamlash g'oyasini isbot qilishga urinildi.

Bixeviorizm – xulq-atvorni o'rganuvchi oqim.

Klassik bixeviorizmdan farqli o'laroq ijtimoiy psixologik bixevioristlar hayvonlar o'rniga laboratoriyaga naqd pulga odamlarni taklif eta boshladilar, shuning uchun ham ularning g'oyasida biologizm va mexanizm tarzda ilgari hayvonlarda to'plangan dalillar modelini insonlarda qo'llash hollari kuzatildi.

Psixoanaliz doirasida esa ijtimoiy psixologik tadqiqotlar E. Fromm va Dj. Salliven ishlari bilan bogliq. Bixevioristlardan farqli o'laroq bu yerda eksperimentlar ikki kishi emas, balki ko'pchilik ishtirokida o'tkazila boshladi. Ularning izdoshlari (V. Bayon, V. Bennis, G. Sheparde, V. Shuts) o'tkazgan tadqiqotlar tufayli hozirgi kunda ham katta qiziqish bilan o'rganilayotgan T-Guruhlar psixologiyasi yaratildi.

Unda guruh sharoitida bir odamning boshqalarga ta'siri, guruhning ayrim individlar fikrlariga ta'siri kabi masalalar ishlab chiqildi va ijtimoiy psixologik treninglar o'tkazishga asos solindi.

Psixoanaliz – XX asrda paydo bo'lgan. Predmeti instinktiv mayllar ongning rolini inkor etadi.

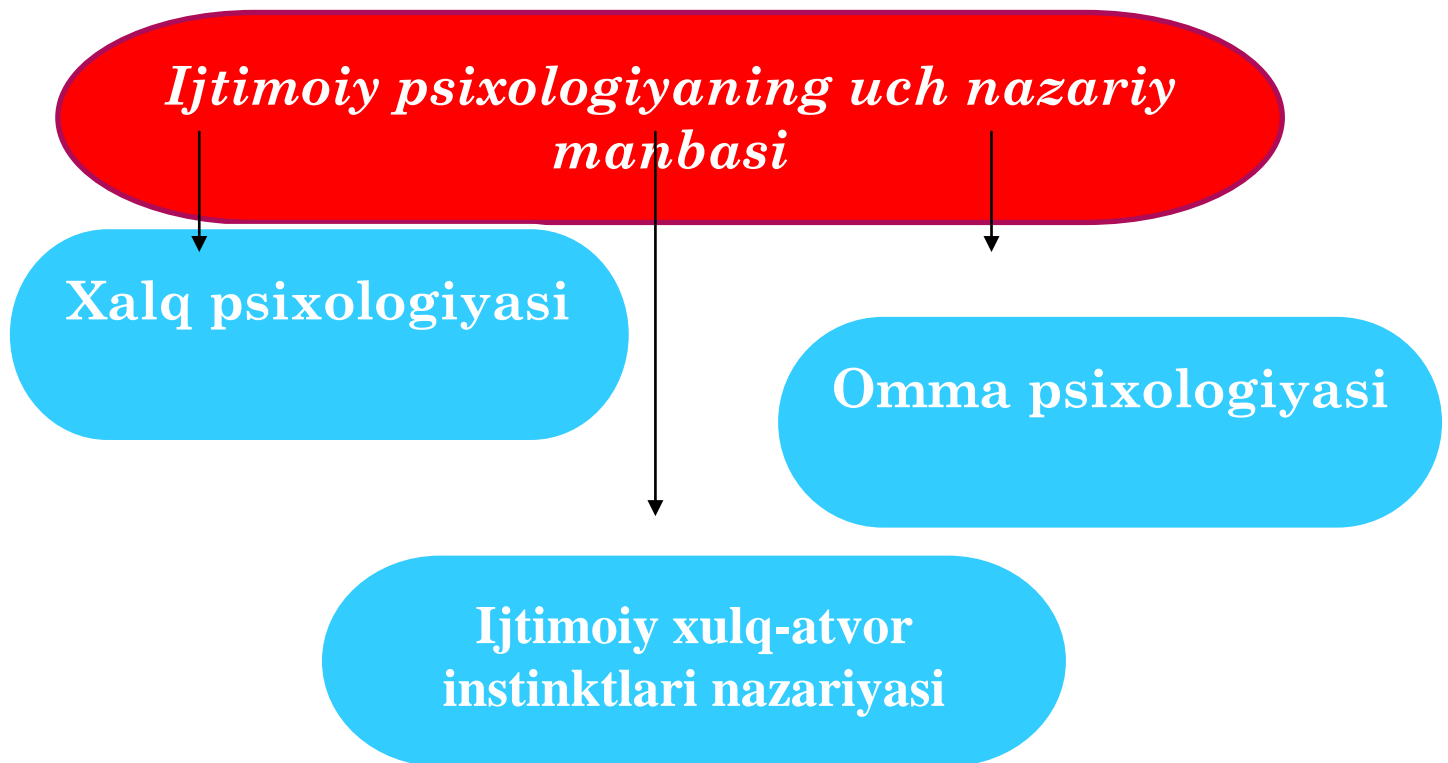
→ Kognitivizm K. Levin nazariyasi asosida paydo bo'lgan o'rganish ob'ekti munosabatlar tizimidagi kishilar, ular bo'lgan kognitiv holatlar bo'ldi. Kognitivizm doirasida shunday mukammal nazariya yaratildiki, ular hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

→ Masalan, F. Xayderning balanslashtirilgan tizimlar nazariyasi, T. Nyukomning kommunikativ aktlar nazariyasi, Fetingerning kognitiv dissonanslar nazariyasi va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Ulardagi asosiy goya shundan iboratki, shaxs o'ziga o'xshashga shaxslar bilan muloqotga kirishar ekan, doimo munosabatlarda ruxiy mutanosiblik, tenglik bo'lishiga, shu tufayli ziddiyatlardan chikishiga harakat qiladi. Maqsad-turli ijtimoiy sharoitlarda shaxs xulq-atvorining psixologik sabablarini tushuntirish va ziddiyatlarning olidini olish yo'l-yo'riqlar ishlab chikishdan iborat. Hozirgi davrda ham taniqli ijtimoiy psixologlar Olport, Maslou, K. Rodjers va ularning safdoshlari gumanistik psixologiya doirasida bu ishlarni faol davom ettirmokdalar.

Nihoyat, turtinchi nazariya interaksionizm bo'lib, bu aslida sotsiologik nazariya bo'lib hisoblanadi. Uning asoschisi Gerbart Mid bo'lib, uning qarashlari ta'sirida T. Sarbinning rollar nazariyasi, G. Xaymen va R. Mertonlarning referent guruhlar nazariyasi, F. Goffmanining ijtimoiy dramaturgiya nazariyalari shakllanadi. Ular turli ijtimoiy sharoitlardagi xulq-atvorlarni tushuntirish orqali shaxs ijtimoiy psixologik sifatlarining sabablarini topishga harakat qiladi. Har bir shaxs doimo ijtimoiy o'zaro ta'sir tizimida, mavjud bo'ladiki, unda u tugri harakat qilish uchun o'zgalarni tushunishga harakat qilishi, o'zgalar rolini qabul qilishga tayyor bo'lishi lozim. Lekin o'zgalar rolini tugri qabul qilish uchun unda "umumlashtirilgan o'zga" obrazi bo'lishi lozimki, bu obraz shaxslararo muloqot jarayonida, har bir shaxs uchun ibratli bo'lgan kishilar guruhi bilan muloqotda bo'lish jarayonida shakllanadi. Ya'ni shaxs faolligi tan olinadi, bu esa fan tarixida o'ta progressiv hol edi.

JTIMOIY PSIXOLOGIYANING UCH NAZARIY MANBAI

XIX asrning oxiri XX asr boshlarida fanda uch nazariya paydo buldiki, ular hakli ravishda ijtimoiy psixologiyani mustakil ilmiy yunalish sifatida shakllanishiga o`zlarining munosib hissalarini qo`shdilar. Bu uch nazariyani birlashtirib turgan shu narsa ediki, ularning har biri mustakil tarzda shaxs bilan jamiyat munosabatini ilmiy asoslar bilan tushuntirishga urinadilar.

2.5- sxema.

➡ Xalqlar psixologiyasi ijtimoiy psixologik nazariya sifatida XIX asrning o`rtalarida Germaniyada shakllandi. Undagi asosiy nazariya fikr shundan iborat ediki, ayrim individlardan yuqori turadigan rux mavjud bo`lib, bu rux o`zidan ham yuqori turadigan ilmiy yaxlitlikka buysunadi. Bu ilohiy yaxlitlik xalq yoki millatdir. Ayrim individlar ana shu yaxlitliklarning bo`laklari bo`lib, ular shu ruxga buysunadilar. Ya`ni, shaxs bilan jamiyat o`rtasidagi qarama-qarshilik muammosi jamiyat foydasiga hal qilinadi.

➡ Xalqlar psixologiyasining tarixiy-mafkuraviy asosi bo`lib Gegel falsafasi va nemis romantizmi xizmat qilgan, deyish mumkin. Chunki Gegeldagi "individdan yuqori turuvchi rux"

"Tarixni yurgizuvchi asosiy kuch - bu xalq yoki shu" Yaxlitlikning ruxi bo`lib, bu rux san`atda, dinda, tilda, afsonalarda, an`analarda o`z aksini topadi. Individding ongi ushbu Yaxlitlikning mahsuli bo`lib, ularning yigindisi o`z navbatida xalq ongini tashkil etadi. Xalqlar psixologiyasining vazifasi xalq ruxi mohiyatini o`rganish, xalq ruhiyati qonunlarini ochish, xalq psixologiyasiga oid bo`lgan o`ziga xos xususiyatlarning paydo bo`lishi va yuqolishini tushuntirib berishdir".

g`oyasi xalqlar psixologiyasi jonkuyarlari tomonidan tulaligicha qabul qilindi.

➡ "Xalqlar psixologiyasi" iborasi birinchi marta faylasuf M. Latsarus (1824-1903) hamda tilshunos G. Shteyntal' (1833-1893) asarlarida ishlatildi. Ular birgalikda chop etgan "Xalqlar psixologiyasi to`g`risida kirish so`zi" kitobida shunday fikrlarni ilgari suradilar: Usha kitobda mualliflar shaxs bilan jamiyat munosabati xususida quyidagi mulohazalarni bayon etadilar:

Odam o'z mohiyati jihatidan ijtimoiy mavjudot bo'lib, u jamiyat hayoti bilan uzviy bog'liq, chunki u o'ziga o'xshashlarga qarab rivojlanadi, boshqalarga taqlid qilib harakat qiladi va ular tadbiquidan ko'chadi. Xalqlar psixologiyasining asoschilari faqat nazariy mulohazalar yuritish bilan cheklanadilar, chunki ularda o'z fikrlarini isbot qilish uchun tadqiqot ishlari etarli emas edi.

➡ "Psixologiyaning otasi" hisoblangan Velgelm Vundt esa xuddi ana shu tadqiqotga asoslangan ma'lumotlar tuplashga o'z diqqatini qaratdi. U o'zining "Inson va hayvon ruxi haqida leksiylar"i (1863-y) va 1900 yilda bosmadan chiqqan o'n tomli "Xalqlar psixologiyasi" asarlarida asosan o'zi to'plagan empirik ma'lumotlar asosida xalqlar psixologiyasiga bagishlagan fikrlari tizimini bayon etdi.

2.6- rasm.

Uning fan oldidagi xizmati shunda, ilmiy tashkilotlar, empirik ma'lumotlar tuplash usullari, tuplangan ma'lumotlarni tahlil qilish usullari, bebaxo bilimlar tupladi. Uning fikricha, psixologiya fanining asosiy iborat:

xalqlar psixologiyasi

fiziologik psixologiya

➡ Fiziologik psixologiya inson ruhiyatini o'rganuvchi eksperimental fan bo'lib, oliy psixik jarayonlar tafakkur va nutqdan tashqari barcha narsalar eksperiment usulda tadqiq etish mumkin.

➡ Eksperiment usulda o'rganib bo'lmaydigan barcha oliy rux holatlarini xalqlar psixologiyasi o'rganadi, chunki undagi o'rganish usullari o'ziga xosdir. U madaniy mahsullar hisoblangan til, afsonalar, odatlar, san'at asarlari, inson tafakkurining murakkab tomonlarini ochib beradi.

➡ To'g'ri, Vundning psixologiya fani oldidagi xizmatlari, uning xalqlar psixologiyasiga oid ma'lumotlari hozirgi kungacha ham o'z qiymatini yo'qotgani yo'q. Lekin, uning yagona kamchiligi shu ediki, uning qarashlari idealistik asosda bo'lgan, yana u individ bilan jamiyat o'rtasidagi murakkab dialektik munosabatini idealistik asosda turib hal qilgan va jamiyatning rolini absolyut tushunib, shaxsning tarixini yaratishdagi, ijtimoiy jarayonlardagi faol o'rnini ko'ra bilmagan.

➡ Uning izdoshlari rossiyalik A. Potebni, nemis olimi T. Geyger va boshqalar ham u yo'l qo'ygan mafkuraviy kamchilikning oldini ola olmadilar, lekin ular bir fikrda yakdil edilarki, xalqlar psixologiyasi individual psixologiyasidan fark qiladi, shuning uchun ham maxsus fan kerakki, u o'ziga xos usullar yordamida shaxs va jamiyat munosabatlari qonunlarini ochib berishi lozim. Xuddi ana shu xulosalar ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida shakllanishiga ilmiy asos bo'ldi.

O m m a p s i x o l o g i y a s i paydo bo'lishiga tarixiy asos ishchilar sinfining paydo bo'lishi va yevropada ishchilar xarakatining ommaviy tus olishi buldi. Ya'ni, XIX asrning ikkinchi yarmida ishchilar xarakati shunday keng tus oldiki, tartibsiz xarakatlar darajasiga kutarildi. Shuning uchun ham shu xarakatlarning qonunlarini bilish, ularni boshqarish usullarni uylab topish zarur edi.

➡ Ommaviy hodisalarni o'rganish natijasida 1890 yilda Gabriel Tardning "Taqlid qilish qonunlari" deb atalgan birinchi kitobi chiqdi. Tard Fransiyada ruy berayotgan ommaviy hodisalarni

shu hodisalarda ishtirok etayotganlarning xulq-atvorlarini taqlid qilish orqali tushuntiradi. Bu harakatlar irratsional (ya'ni aqlning ishtirokisiz) tabiatga ega bo'lib, har bir individ ommaga kushilgan zahoti unga taqlid qilishga tayyorlik instinkti ustun bo'lib qoladi. Italiyalik huquqshunos S. Sigeli va fransuz olimi G. Lebon ham Tard ishlarini ma'qullab uning nazariyasini faktik materiallar bilan boyitdilar.

1895 yilda bosilib chiqqan Sigelining "Omma psixologiyasi" kitoblarida asosiy g'oya shundan iborat ediki, ommaviy harakatlarda shaxsning o'z xulq-atvorlarini ongli va aql bilan boshqarish qobiliyati yuqoladi. Bunday hollarda hissiyotlar ustun keladi, ayniqsa, affekt holatlari shuning uchun ham affekt holatiga ruy berayotgan jinoyatga aybni yumshatuvchi holat sabab bo'lgan, deb qarash odatli bo'ladi. Bu qarashlari tufayli Sigeli Italiyaning qonuniga maxsus modda kiritishga ham erishdi.

➡ Sotsiolog Lebon esa asosan o'z diqqatini ommani elitaga - jamiyatdan yuqori turuvchi tanlangan guruhlariga qarshi qo'yishga qaratadi. U ommaning ayrim hollarida, ayniqsa biror hodisa ro'y berganda "qiziqqonlik" xususiyati ustun turishi haqida yozadi. Uning fikricha, bir qancha odamlarning bu yerda to'planishi ommani hosil qiladi va bu odamlar kim bo'lishidan qat'i nazar - olimmi yoki oddiy insonmi, shu zahotiyok qo'zatuvchanlik va ziyraklikni yo'qotadi. Chunki bu holatda ular holatini instinktlar va hissiyotlar boshqaradi.

Lebon shaxsning omma holatidagi belgilariga to'xtalib quyidagilarni ajratadi:

Shaxsiy sifatlarning yuqolishi. Boshqa odamlar ta'sirida individ o'ziga xos sifatlarni yo'qotish, buning o'rniga impulsiv instinktiv harakatlarni amalga oshirishi mumkin.

Aqliy sifatlarning yo'qolishi. Ommaning "aqli" uni tashkil etuvchilar aqlidan ancha past bo'ladi. Shuning uchun ham ommaning tazyiqiga uchramaslik uchun har bir kishi aqlan mulohaza yuritishdan bosh tortishi, munozaradan qochishi lozim.

Hissiyotlarga o'ta beriluvchanlik. Ommada aql, tafakkur, hissiyot, instinktlarga o'z o'rnini bo'shatadi. Shuning uchun ham ommaning ta'sirchanligi o'ta oshib ketadi.

Shaxsiy mas'uliyatning yo'qolishi. Ommaga qo'shilib qolgan shaxs shunchalik hissiyotlarga berilib ketishi mumkinki, u o'z harakatlarini nazorat qilish, o'z ishiga mas'uliyatni esidan chiqaradi. Yakka holda sodir qila olmaydigan ishini, u ommaga ko'shilib qilib qo'yishi mumkin.

➡ Yuqorida sanab o'tilgan ommaning belgilari Ernesto Grassi tomonidan nemis ensiklopediyasiga ham kiritilgan.

Shunday qilib, omma tartibsiz, u mustaqil ravishda tartib o'rnatish qobiliyatiga ega emas. Shuning uchun ham unga doimo "dohiy" kerak, dohiylar - elita tashkaridan kelib omma o'rtasida tartib o'rnatishi mumkin. Bu fikrlarning mafkuraviy ma'nosi tushunarli, chunki omma deganda, ular ishchilar sinfini, dohiylar deganda esa, burjuaziyani nazarda tutishgan. Demak, shaxs va jamiyat ziddiyatlari masalasi omma psixologiyasi tarafdorlari nazariyasi ayrim shaxslar -dohiylar foydasiga hal qilindi. Lekin bu nazariya, nima uchun ommaviy hodisalarda ommaning o'zidan chikib qoladigan liderlar, ommaning ba'zan tashwaridan hech kimni tan olmay qolishi masalalariga umuman javob topa olmadi, chunki ularning ham fikrlarida ko'proq idealizmga moyillik sezilib turardi.

Ijtimoiy xulq-atvor instinktlari nazariyasi XX asrning boshida Angliyada shakllandi. Uning asoschisi ingliz psixologi Uilyam Magdugall bo'lib, u uzining 1908 yilda yezgan "Ijtimoiy psixologiyaga kirish" kitobidagi inson xulq-atvorining motivi yuoki uni harakatga keltiruvchi kuch instinklardir deb yozgan.

➡ Keyinchalik u instinkt tushunchasi bilan birga layoqat, intilish iboralarini ham ishlata boshladi. Uning fikricha, xulq-atvorni taminlovchi narsa tug'ma, psixofiziologik tayyorgarlik holati bo'lib, u nasldan-naslga uzatiladi. Magdugall barcha harakatlarni refleksiv holda tushuntirishga intilib, refleksiv yoyga xos bo'lgan barcha qismlar ya'ni efferent qabul qiluvchi, retseptiv bo'lim, efferent (harakat) va markaziy bo'limdan iborat tizim sifatida tasavvur qiladi. Barcha ijtimoiy harakatlar ham ana shunday refleksiv tabiatga egadir, deb uqtiradi u.

➡ Shunga o'xshash fikrlar E. Ross ("Ijtimoiy psixologiya") va Dj. Bolduin ("Ijtimoiy psixologiya bo'yicha tadqiqotlar") qarashlarida ham rivojlangan. Masalan, Bolduin ikki turli irsiyat haqida - tabiiy va ijtimoiy irsiyat haqida yozib, ijtimoiy irsiyat odamlardagi taqlid qilish qobiliyati bilan bogliq, deb yozadi. Jamiyatda yashayotgan odamlar bir birlariga ta'sirlarini o'tkazishga moyildirlarki bu narsa ular o'rtasidagi munosabatlarini boshqarib turadi.

➡ Shunday qilib, bu yo'nalish tarafdorlarining fikricha, barcha ongli harakatlarning boshi-ongsizlikdir, ya'ni instinklar bo'lib, ular asosan hissiyotlarda namoyon bo'ladi. Hissiyot bilan instinklar bogliqligini Magdugal juftliklarda ko'rsatishga harakat qilgan: masalan, kurash instinkti - kurkuv, gazab hissi, nasl qoldirish instinkti - rashk, ayollardagi tobelik hissi, o'zlashtirish instinkti - hususiylikka intilish hissi va hokazo. Ijtimoiy hodisalarning tushuntirishda tug'ma instinktlar rolining yuqori qo'nganligi uchun bu nazariya ilmiy taraqqiyot bosqichida salbiy o'rin tutdi, deb aytishimiz mumkin. Lekin uning ayrim hodisalar sabablarini tushunishtirishga harakat qilishi fan oldiga ulkan vazifalarni qo'ydi. Ijtimoiy psixologiya fan sifatida ana shu muammolarni tadqiq qilishi lozim edi.

Yuqorida aytib o'tilgan nazariya va oqimlar hozirgi kunda ham ijtimoiy psixologiyaning rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Rus ijtimoiy psixologiyasi va sobiq Ittifoq tizimida bo'lgan jumhuriyatlardagi ijtimoiy psixologik qarashlar rivojlanishida ham chet el, xususan amerikalik olimlarning ulushlari kattadir.

3. Rossiyada ijtimoiy psixologiyaning shakllanishi.

Sobiq ittifoq jumhuriyatlarida, birinchi navbatda Russiyada ijtimoiy psixologiya 20-yillardan boshlab rivojlana boshladi. Bu borada rus ijtimoiy psixologiyasining asoschisi deb haqli ravishda V. M. Bexterevni ko'rsatish mumkin. U o'zining refleksologiya nazariyasi doirasidan shaxs xulq-atvorining motivlari tushunishga o'rganganlardan biridir. Uning fikricha, barcha ongli va ongsiz jarayonlar tashki xulq-atvorda, harakatlarda ifodalanadi, shuning uchun ham tashqi harakatlarni, qiliqlarni, nutqni, tovushni o'rganish, orqali shaxsning o'zini bu harakatlarning

sabablarini o'rganish, mumkin. Bexterevning xatosi shu ediki, u o'z qarashlarida sotsiologiyani biologiya bilan, psixologiyani esa fiziologiya bilan aralashtirib yubordi, shu orqali shaxs va jamiyat taraqqiyotining uni versal qonunlarini topmoqchi bo'ldi.

Bexterevdan keyingi olimlar, Yu. Vasilevning "biologik sotsiologiyasi" ham, M.A. Reysnerning "ommaviy psixologiya" ham, L.N. Voytlovskiyning "jamo'a psixologiyasi" ham reflekslar qonuni mexanik tarzda ijtimoiy psixologik jarayonlarini tushuntirishga kuchirish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi.

20-30 yillarda bolalar va o'smirlar ijtimoiy psixologik taraqqiyotini o'rganishga qaratilgan ikki yo'nalish paydo bo'ldiki, ular ham qator kamchiliklardan xoli bo'la olmaydilar. Masalan, biologik yoki biogenetik nazariya tarafdorlari shaxsning shakllanishida irsiy va biologik nasliy omillar yetakchi rol o'ynaydi, deb hisoblashsa (E. Arkin, I. Aryamov, va boshqalar), sotsiologik yoki sotsiogenetik nazariyotchilar bu borada ijtimoiy muhit rolini nihoyatda ortik ekanligini himoya qilib chiqdilar. (S. Molojaviy, A. Zalkind va boshqalar).

30-yillarda A.S. Makarenko, A. Zalujniy, L.S. Vigotskiy, N.K. Krupskaya va boshqa qator olimlar o'z nazariy qarashlarini marksizm bilan bevosita bog'lab, jamoa va shaxs nazariyasini yaratdilar. Ular shaxsning shakllanishida ijtimoiy muhitning, jamoaning rolini, ta'lim tarbiyaning ahamiyatini isbotlashga urindilar. Lekin, 40-60 yillar ijtimoiy psixologiya taraqqiyotida nisbatan sokinlik davri bo'ldi. Chunki psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar ichida ijtimoiy psixologik tadqiqotlar yo'k hisob edi. Bu fan Rossiyada va boshqa Sobiq ittifoqdosh jumhuriyatlarda 70-yillardan keyin keskin rivojlana boshladi. Bunda Moskvalik va Leningradlik (hozirgi Sankt-Peturburg) olimlar maktabi katta rol o'ynadi. Agar Moskva shaxrida asosan ijtimoiy psixologiya bo'yicha fundamental nazariy tadqiqotlar ko'plab o'tkazilib, unda hozirgi zamon ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning empirik qonunlari asoslari ishlab chiqilgan bo'lsa, Sankt-Peturburgda ko'proq tadbqiqiy ilmiy tadqiqot ishlar olib borildiki, ular birgalikda minglab yosh ijtimoiy psixologlar avlodini tarbiyalab yetishtirdilar. Ular esa hayotimizga ilg'or fikrlar va dadil tadqiqotlar bilan kirib kelib, hozirgi kun fanini dunyo miqyosida misli ko'rilmagan darajaga ko'tardilar. Lekin, yuqorida aytib o'tilganidek, mamlakatimizda ijtimoiy psixologiyaning rivojlanishida chet el, ayniqsa AQ SH psixologiyasining ta'siri ancha sezilarlidir.

4.O'zbekistonda ijtimoiy psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar.

Ijtimoiy psixologiya jamiyatimizda shaxslararo munosabatlarning tabiati va qonuniyatlarini o'rganuvchi fan sifatida o'zining nazariy tamoyillarini amaliyotga tadbqiq etmog'i va shu orqali yangicha mazmundagi demokratik munosabatlarning jamiyatning har bir jamoasida, oilasida va fuqarosida qaror topishiga, yoshlarda yangicha fikrlashni va dunyoqarashni shakllantirish jarayoniga ko'maklashishi zarur.

Lekin tarix bizga shundan darak beradiki, yaxlit, tizimli ijtimoiy psixologik qarashlar tizimi

Ijtimoiy psixologiyaning fan sifatida yurtimizda rivojlanish tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak, shuni ta'kidlash lozimki, u oxirgi o'n yilliklar mobaynida shakllanmoqda, xolos. Lekin tarixdan, umuman psixologiyaning O'zbekiston xududida shakllanishini tahlil qilinsa, uning diniy-falsafiy oqimlar va qarashlar tizimida o'ziga xos tarzda shakllanib kelganini ko'rish mumkin. Masalan, eramizning, II-III asrlarida rivoj topgan mexanizm (asoschisi Mani) yoki mazdakizm (asoschisi Mazdak) va boshqalar o'z diniy qarashlari tizimida ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy adolat va shaxsning o'ziga xosligi kabi goyalarni keng tashviqot qilganlar.

umuman bo'lmagan. Ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning o'tmishdagi va hozirgi kundagi holati M.

Otajonovning qator ilmiy maqola va risolalarida bayon etilgan. Uning oxirgi yillarda o'tkazilgan ilmiy tadqiqoti natijalariga ko'ra, ijtimoiy psixologiya fan sifatida muhimlik shajarasida ikkinchi o'rinni egallaydi, ijtimoiy psixologiya va ana shu fanning muammolari eng istiqbolli va yechilishi zarur, dolzarbidir.

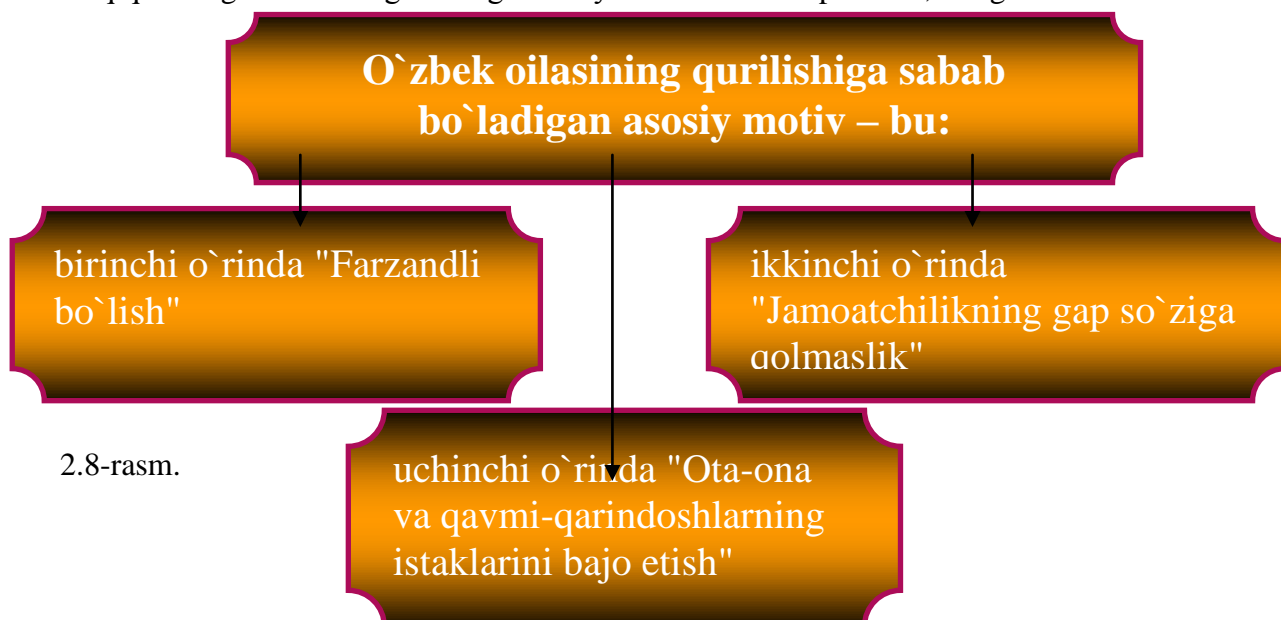
Shuni alohida ta'kidlash lozimki,

O'zbekistonda o'tkazilayotgan ijtimoiy psixologik tadqiqotlar asosan oilada va oilaviy munosabatlarga bag'ishlangan. Birinchi ijtimoiy psixologik tadqiqot ham 70-yillarning oxirida 80- yillarning boshida I.Ekubov tomonidan o'tkazilgan bo'lib, u oilaviy munosabatlarning barqarorligi va er-xotin ijtimoiy rolarning muvofiqligini ta'minlovchi sotsial-psixologik omillarni o'rganadi.

➡ Tadqiqot natijasida shu narsa aniqlandiki, oila a'zolarining rollar borasidagi muvofiq o'zaro munosabatlari oilaviy hamjihatlikning muhim shartidir. Oilaviy majorolar esa, asosan hozirgi zamon o'zbek ayolining ijtimoiy mehnat bilan bandligi hamda oilaviy munosabatlarda eskilik sarqitlarining saqlanib qolganligidadir.

➡ G'.B. Shoumarov va Ye. A. Morshinalarning (1986) tadqiqotlarida esa oilada bolalarning tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy psixologik omillar o'rganildi, chunonchi, unda o'ziga xos milliy va an'anaviy o'zaro munosabat xususiyatlarining o'rni belgilanadi.

➡ Oilaviy munosabatlar psixologiyasi xususida o'tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri N. Soginovning o'zbek oilasiga xos bo'lgan nikoh va oila munosabatlari - nikohdan qonikish, nikoh motivlari, oila qurishning o'zbeklarga xos bo'lgan yosh xususiyatlari, yosh o'zbek oilalaridagi psixologik mojarolar va ajralishlarning sabablarini tizimli tarzda o'rgangan ilmiy ishidir. Bu tadqiqotda ilgari hech o'rganilmagan ilmiy ma'lumotlar to'plandiki, ularga ko'ra:

2.8-rasm.

➡ N. Soginovning to'plagan ma'lumotlari yosh oilalar, mojaroli oilalar va yoshlar tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lganlar uchun muhim ilmiy yo'l-yo'riqdir.

➡ Bundan tashqari, oxirgi yillarda katta guruhlar psixologiyasiga oid qator tadqiqotlar o'tkazildi va o'tkazilmoqda. Masalan, E. Usmonovning o'zbek ayollarining suisidal (ya'ni o'z joniga qasd quyish) xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik sabablarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqoti (1993), Fargona Davlat universiteti psixologiya kafedrasida amalga oshirilayotgan qator ilmiy tadqiqot ishlari, Ye. Nu'monovanning "O'zbek oilalaridagi reproduktiv ustanovkalarning

xususiyatlari" ga bag'ishlangan, M. Zokirovning erkak va ayollardagi rollar haqidagi tasavvurlarning o'ziga xosligini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqoti, M. Toshpo'latovning o'zbek yoshlaridagi ijtimoiy xulq-atvorning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi o'ziga xos qirralarini o'rganishga qaratilgan ishlari va boshqalar shular jumlasidandir. Bu tadqiqotlar natijasida yaqin kelajakda yangi etnopsixologik konsepsiya shakllanadi va bu Respublikamizdagi ilmiy ishlarning rivojiga o'z hissasini qo'shadi.

Lekin O'zbekistonda ijtimoiy psixologlar oldida juda muhim tadqiqot mavzulari mavjudki, ularda hozirgi mustakillik sharoitida shaxs va turli ijtimoiy guruhlar psixologiyasida ruy berayotgan o'zgarishlar, turli yosh, demografik, etnik, professional guruhlarga mansub bo'lgan kishilarning ijtimoiy tasavvurlari, ular asosida ijtimoiy xulq-atvorni ilmiy boshqarish asoslari ishlab chiqilmog'i lozim. Ya'ni, ishlab chiqarish ijtimoiy psixologiyasi, boshqarish psixologiyasi, guruhlar psixologiyasi hamda ommaviy psixik jarayonlarning ta'siri masalalari o'zbek psixologlaridan o'z yechimini kutmoqdaki, ularda ilg'or fan yutuqlaridan foydalanilgan holda hududning milliy o'ziga xos qirralari ishlab chiqilishi kerak.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar:

1. Ijtimoiy psixologiya fan sifatida tarkib topishning ijtimoiy, ilmiy va g'oyaviy asoslari.
2. Ijtimoiy psixologiyaning vujudga kelishi.
3. Turli ijtimoiy – psixologik nazariyalarning paydo bo'lishi.
4. Rus psixologiyasida olib borilgan ijtimoiy-psixologik tadqiqotlar.
5. Hozirgi kunda ijtimoiy psixologiya oldida turgan asosiy masalalar.
6. Ijtimoiy psixologiya rivojlanishining hozirgi davridagi ahvoli.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. O'zbekiston XXI asr busagasida: xavfsizlikka taxdid, barkarorlik shartlari va taraqqiet kafolatlari. Toshkent: O'zbekiston 1997 yil.
2. Karimov I. A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. Toshkent, 1997 yil.
3. Agaronyan A. S. Kultura povsednevnoy jizni: Sotsialno-prakticheskie aspekti. Tashkent: O'zbekistan, 1982
4. Andreeva G. M. Aktualnie problemi sotsialnoy psixologii. M: Izd-vo MGU 1998

Ijtimoiy psixologiyaning metodlari

Reja:

1. Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarni o'tkazish sharoitlari va texnikasi.
2. Ijtimoiy psixologik tadqiqot o'tkazish bosqichlari.
3. Ijtimoiy psixologik tadqiqotlarning asosiy metodlari:
  - A) Kuzatish va uning turlari;
  - B) Hujjatlarni tahlil qilish metodi;
  - V) So'rov metodlari va ularning turlari;
  - G) Ijtimoiy psixologik eksperiment va uning mohiyati;
  - D) Ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda test metodi;
  - E) Proyektiv metodlar.
4. Ijtimoiy psixologik axborotni statistik qayta ishlash metodlari.

Har bir alohida bo'lgani singari ijtimoiy psixologiyaning o'z metodlari va ularni qo'llash vositalari mavjud. To'g'ri, ularning aksariyati psixologiya va sotsiologiya falarida qo'llaniladigan usullarga yaqin, lekin fanning predmetidagi o'ziga xoslikni hisobga olgan holda ularni ishlatish yo'llari va m'lumotlarni ilmiy jihatdan tahlil qilishda farqlar mavjud.

Har qanday fanning yutug'i ma'lum darajada uning metodik apparati rivoji bilan belgilanadi. Fanning metodik apparati yangi ma'lumotlarni qo'lga kiritish va uning asosida nazariy xulosalar

chiqarish imkonini beradi. Shuning uchun ijtimoiy psixologiya metodlarini ishlab chiqish doimo tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelgan.

Ijtimoiy psixologiya aniq metodlarni ishlab chiqish shu fan tomonidan ilgari suriladigan nazariy holatlar va metodologik tamoyillarga asoslanadi. Tadqiqotchi tomonidan tanlab olingan yoki loyihalashtirilgan metod u yoki bu nazariyani aks ettirib, tadqiqot ob'ektini tanlashni, qo'lga kiritilgai natijalarni tahlil qilish usullarini belgilaydi.

Ijtimoiy-psixologik tadqiqotlarda konkret metodlarni qo'llash avvalom bor shu tadqiqot maqsadlaridan va o'rganilayotgan ob'ektning xususiyatlaridan kelib chiqadi. Bunda ijtimoiy psixologiya metodlarinint kim tomonidan qo'llanilishi ham juda muhim hisoblanadi.

Ishonchlilik.

Aniqlik.

3.1- rasm.

Ijtimoiy psixologik tadqiqotdan olingan axborotning ishonchliligi qayta tekshirish o'tkazilganda ham bir xil ma'lumotlar to'planishi, turli tadqiqotchilar tomonidan bir xil natijalarni qo'lga kiritish.

➡ Asoslilik yoki validlik avvalombor tadqiqotchi qo'llaydigan vositaning xususiyatlari va bu vositaning aynan tadqiqotchini qiziqtirayotgan, o'rganilayotgan ob'ektning aynan zarur xususiyatlariii aniqlash imkoniga egaligi bilan belgilanadi.

➡ Ijtimoiy-psixologik axborotning aniqligi tadqiqotchi tomonidan qo'llanilayotgan metodikalarning uni qiziqtirayotgan xususiyatlarni o'rganishga mosligi bilan belgilanadi.

Har qanday ijtimoiy-psixologik tadqiqot ob'ektini o'rganish dasturini tuzishdan boshlanadi.

3.2-rasm.

Bu dastur o'z ichiga quyidagilarni oladi:

**nazariy va amaliy
vazifalarni**

**tadqiqot o'tkazish
jarayoni va texnik**

tadqiqot taxmini

**Tadqiqot metodi va
metodikalarini aniklash**

**reperezintativ
tekshiriluvchilarni
tanlashni**

➡ Tadqiqot taxmini- tadqiqotchi tomonidan ilgari suriladigan ilmiy faraz. Bu taxmin o'tkaziladigan tadqiqot natijasida isbot qilinadi.

➡ Tadqiqot metodi- bu tadqiqotchini qiziqtirgan axborotni qo'lga kiritish yuli, vositasi.

➡ Tadqiqot metodikasi- bu turli jarayonlar va ularning xususiyatlari to'g'risidagi zarur axborotni qo'lga kiritish uchun ishlatiladigan aniq usul va vositalar majmuidir.

➡ Ijtimoiy psixologik- tadqiqot dasturi pilotaj tekshiruv o'tkazilgandan keyin aniqlashtirib olinadi.

Pilotaj tadqiqot bosh yo'nalishni, asosiy tadqiqot metodlari va uni tashqil qilish tamoyillarini belgilab olishni ta'minlaydi. U tadqiqot o'tkazish vaqti joyi, vaziyatini tekshirib ko'rish imkonini beradi. Pilotaj eksperiment davomida tadqiqotchi tomonidan tadqiqot o'tkaziladigan tekshiriluvchilar soni va xususiyatlari aniqlanadi. Tanlab olingan tekshiriluvchilar -bu barcha individlar ichidan tadqiqot uchun tanlab olingan indnvidlar. Ular qandaydir xususiyatlar bilan birlashtirilgan. Hajmiga qarab, katta va kichik tekshiriluvchilar soni farqlanadi. P- 30 bo'lsa, kichik hajmli tanlab olingan tekshiruvchilar bo'lsa, kattasining soni belgilanmagan. Demak, tekshiriluvchilar (general) bosh majmui chiziq bu o'rganilishi lozim bo'lgan; tanlab olingan tekshiriluvchilar esa real o'rganiladigan individlar. Tanlangan tekshiriluvchilar bosh majmuini adekvat aks etilishi, ya'ni reprezentativ.

***Ijtimoiy-psixologik tadqiqotni
o'tkazish quyidagi bosqichlardan
iborat:***

Ilgari surilgan taxminni
asoslash uchun
ma'lumotlarni to'plash

To'plangan materialni
tahlil qilish.

Qo'lga kiritilgan
materialning
ishonchliligini aniqlash

Tahlil natijalarini
mazmunan tavsiflash

Xulosa va amaliy
tavsiyalar

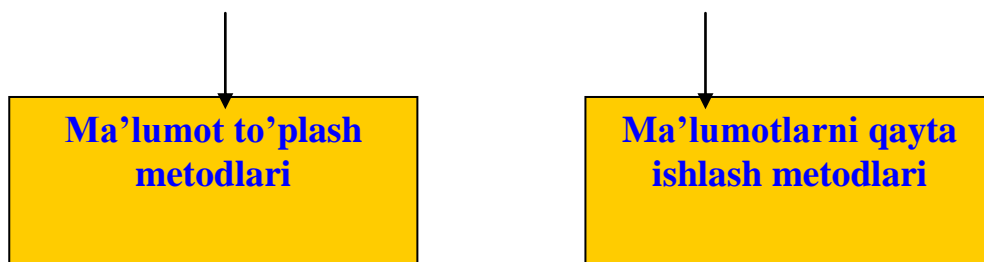
3.3-rasm.

➡ Tadqiqotga tayyorlanish va taxminini ilgari surish jarayonida bog'liq va bog'liq bo'lmagan o'zgaruvchilarni farqlash zarur. Ular o'rtasidagi munosabatlarni tadqiqotning maqsadi hisoblanadi. Bog'li bo'lmagan o'zgaruvchi bu maxsus tarzda tashkil qilingan psixologo-pedagogik vaziyat.

➡ Bo'lishi mumkin bo'lgan o'zgarishlar ya'ni tadqiqotchi ko'rinish va qayd qilishni mo'ljallayotgan o'zgarishlar bog'liq bo'lgan o'zgarishlardir.

➡ O'zgaruvchilar o'rtasidagi aloqalarning tasodifiy ekanligi yoki qonuniyligi matematik usullar yordamida tekshiriladi.

**Ijtimoiy psixologiyada qo'llaniladigan
metodlar ikkita katta guruhga ajratiladi.**

3.4-rasm.

➡ **Ma'lumotlarni qayta ishlash metodlari** (natijalarni nazariy va mantiqiy qayta ishlash usullari, matematik statistika metodlarini qo'llash).

3.1.jadval.
Ijtimoiy psixologiyaning asosiy metodlari

Asosiy metodlar	Asosiy metodlarning variantlari
Kuzatish metodi	Tashqi (ob'ektiv kuzatish) Ichki (sub'ektiv, o'z-o'zini kuzatish) Erkin kuzatuv Standartlashtirilgan Guruh ichida kuzatish Guruh tashqarisida kuzatish
So'roq metodi	Og'zaki so'roq Yozma so'roq Erkin so'roq (suhbat) Standartlashtirilgan so'roq
Testlar metodi	Test – so'rov Test - topshiriq Proyektiv test Sotsiometrik test
Eksperiment	Tabiiy eksperiment Laboratoriya eksperimenti
Modellashtirish	Matematik modellashtirish Mantiqiy modellashtirish Texnik modellashtirish Kibernetik modellashtirish
Hujjatlarni o'rgabish metodi	Ijtimoiy o'rganish Psixologik o'rganish Motivatsion o'rganish Klassifikatsion o'rganish
Kontnent- analiz metodi	Matnni analiz qilish Abzatlarni analiz qilish Iboralar, tushunchalarni analiz qilish

Ijtimoiy psixologiyada quyidagi metodlar mavjud:

Ijtimoiy psixologiyani nig ilmiy tadqiqot metodlari

Kuzatish

Eksperi
ment

Suhbat,
biogra
fiya

Tashki
kuzatish

Ichki
kuzatish

Tabiiy

Laborato
riya

Intervyu

Anketa

Umumiy psixologiyada bo'lgani kabi ijtimoiy psixologiyada ham kuzatish metodi qo'llaniladi, lekin kuzatuv ob'ekti konkret shaxsdagi psixik faoliyat emas, balki shaxsning ijtimoiy munosabatlar tizimida bevosita kuzatish mumkin bo'lgan ijtimoiy xulqidir. Ya'ni, kuzatuvchi aniq oldindan belgilangan reja asosida o'zi o'rganayotgan guruhning faoliyatini, verbal va noverbal xatti-harakatlarni ma'lum vaqt birligida muttasil kuzatib, olingan ma'lumotlarni qayd etib boradi. Bunda zamonaviy audio va videotexnikadan foydalanish, u yoki bu harakatlarni qayta-qayta qurish orqali kerakli xulosalarni chiqarish mumkin. Ijtimoiy psixologiyada qo'llaniladigan kuzatish metodining asosan 3 shakli mavjud:

Qo'shib kuzatish

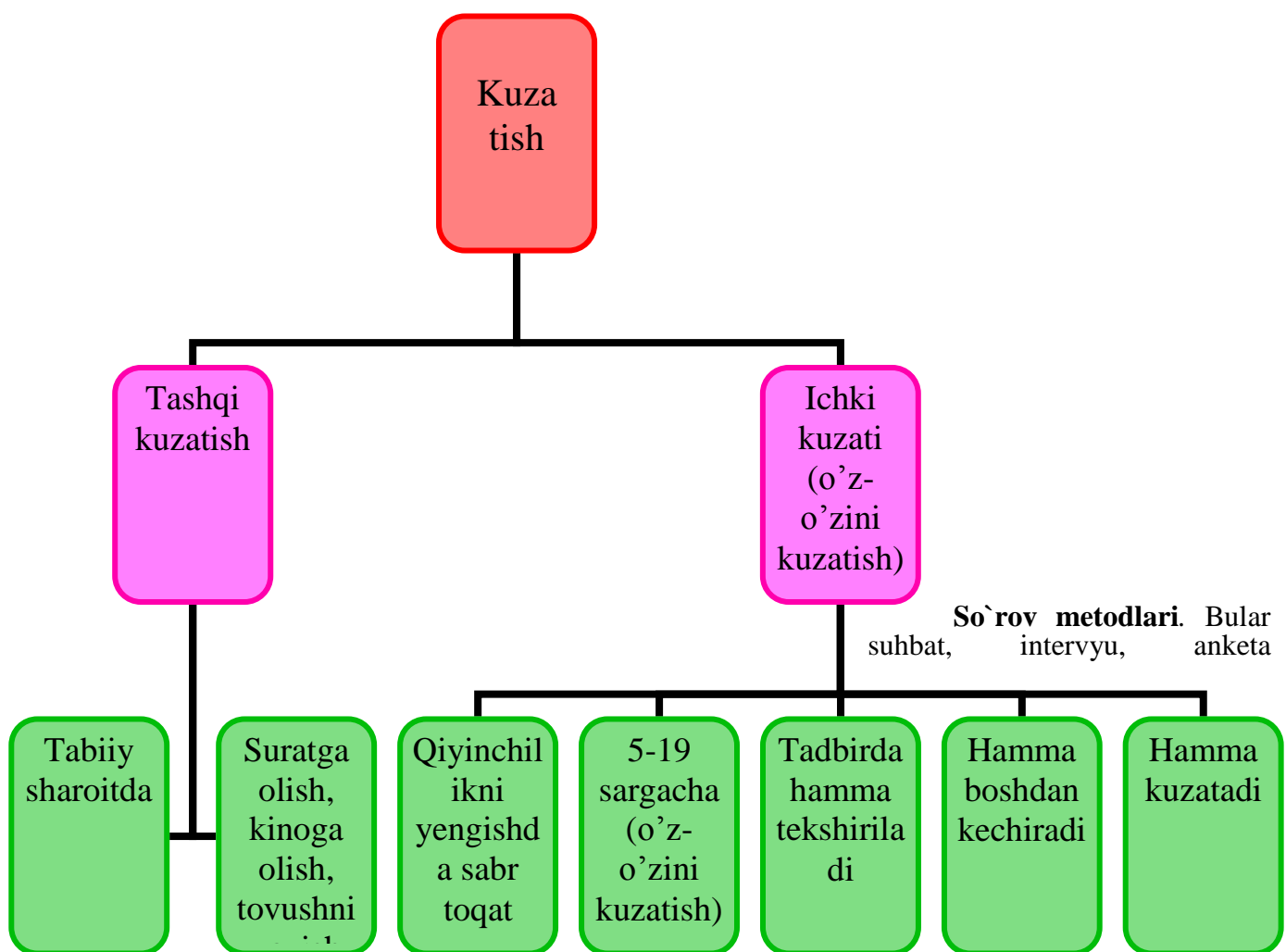
Tashqi kuzatish

**«muhim vaziyatlarni
qayd etish»**

bilan kerak bo'lsa, yashaydi va ishlaydi. Bu usuldagi eng muhim xususiyat uning tabiiyligi bo'lib, kuzatish ob'ektlari o'zlarining kuzatilayotganliklarini sezmaydilar va kuzatuvchini guruhning a'zosi sifatida qabul qiladilar. Ushbu shartning buzilishi eksperimentning samarasiz bulishiga olib kelishi mumkin.

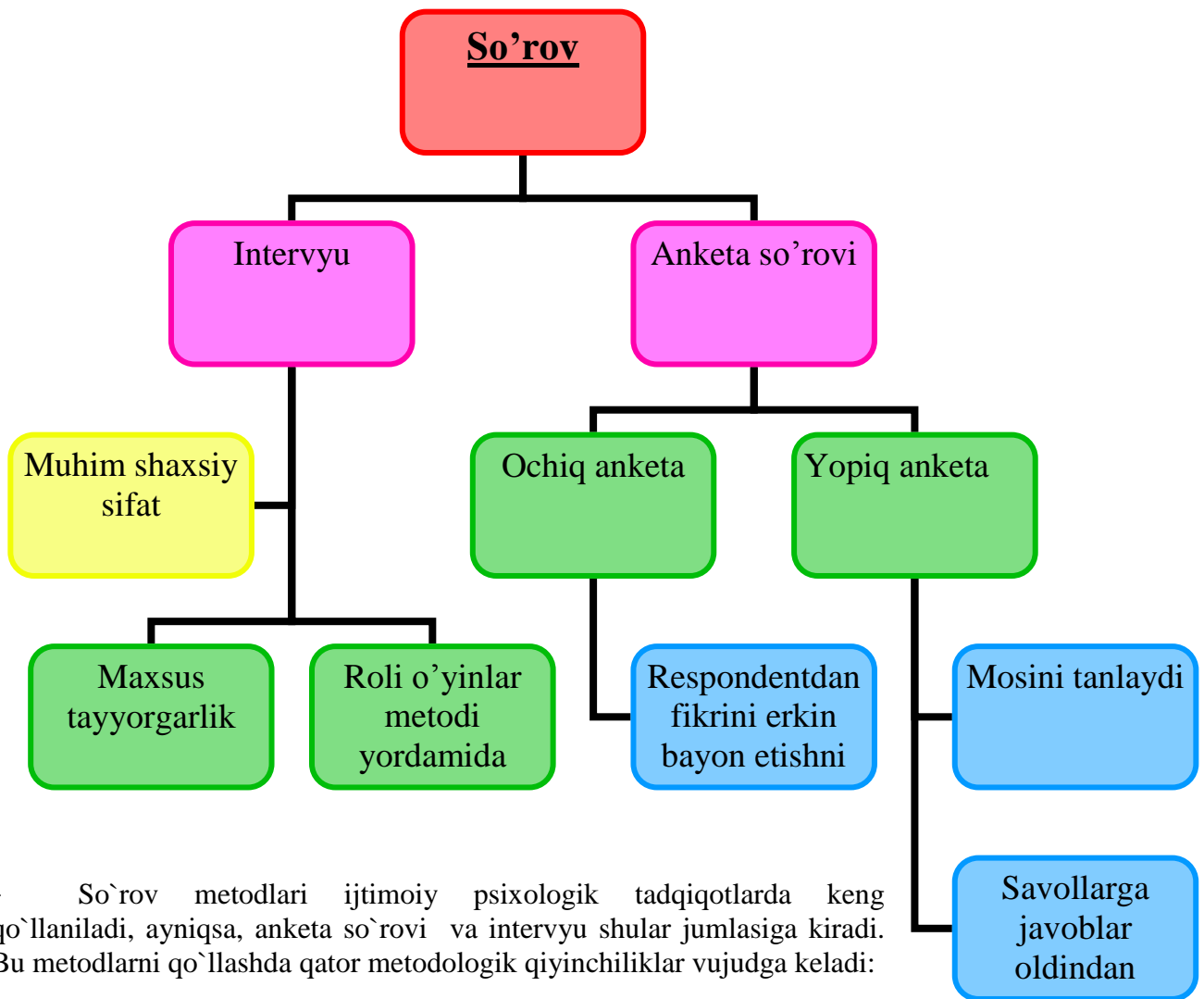
B. Tashqi kuzatish-kuzatuvchilar faoliyatiga aralashmagan holda ular tashqi xulq atvorini qayd qilishdir. Bu usul muayyan vaqt va sabr-toqat talab qilishi bilan boshqa metodlardan farq qiladi, ba’zida qisqa muddat ichida tadqiqotchi o’zini qiziqtirayotgan predmet xususida hech narsa qayd qila olmasligi yoki tasodifan qo’lga kiritilgan ma’lumot asosida xulosa chiqarishga majbur bo’lishi mumkin. Shuning uchun ham bu usul boshqa usullarga qo’shimcha vosita sifatida ishlatiladi.

V. «Muhim vaziyatlarni qayd etish» usulida kuzatishning mohiyati shundaki alohida shaxs yoki guruh kutilmagan tasodifiy vaziyatga solinadi va ularning vaziyatga munosabati, o’zini tutishi, ziddiyatli va qiyin holatlardan chiqish yo’llari kuzatiladi. M: guruhni ataylab oldindan tuzilgan loyiha yordamida munozarali vaziyatga solish va unga har bir guruh a’zosini o’zini qanday tutishi va bayon etgan fikrlarini zikr etish bunga misol bo’lishi mumkin.

metodlaridir. Ushbu metodlar ijtimoiy psixologiyada keng qo'llaniladigan metodlar qatoriga kiradi.

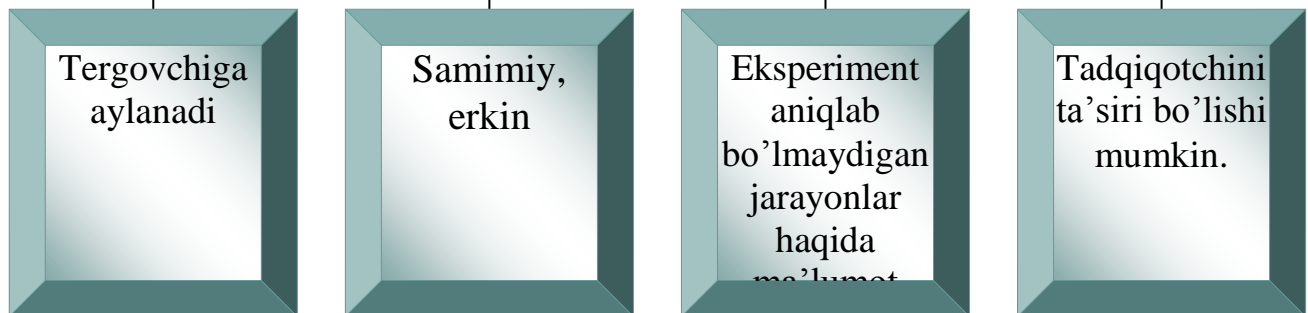

➡ So'rov metodlari ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda keng qo'llaniladi, ayniqsa, anketa so'rovi va intervyu shular jumlasiga kiradi. Bu metodlarni qo'llashda qator metodologik qiyinchiliklar vujudga keladi:

- ➡ 1) - doim shaxslararo munosabatlar, o'zaro ta'sir shakllari mavjud.
- ➡ 2)- tadqiqotchini sub'ektiv munosabatlarini ham inkor qilib bo'lmaydi.

Tadqiqot mobaynida shaxslararo idrok qilish va sub'ektiv bir-birini tushunishiga qaratilgan barcha qonuniyatlar ishlaydi. Shunga qaramay juda ko'p ijtimoiy psixologik ma'lumotlarni to'plashda so'rov metodlari eng qulay usullar sifatida ishlatib kelimoqda.

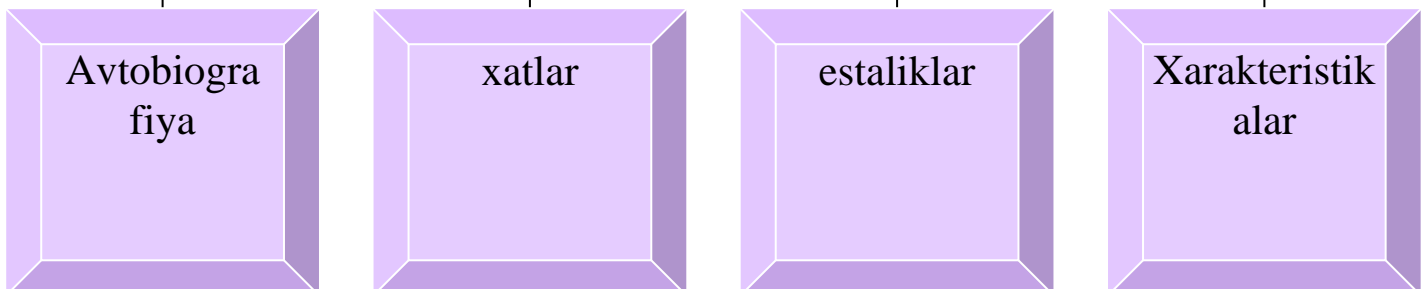
Suhbat metodi

➔ **I n t e r y u** o`tkazish uchun odam maxsus ravishda tayyorgarlik ko`rishi kerak, chunki u tadqiqotchidan qator muhim shaxs sifatlarining bo`lishini talab qiladi. Shuning uchun ham ijtimoiy psixologiyada «rolli o`yinlar» metodi yordamida psixolog yoki sotsiolog maxsus tayyorgarlik kursidan o`tdi.

Suhbat yoki intervyuni muvaffaqiyatli o`tkazishning muhim sharti - bu do'stona munosabatlarning o`rnatilishidir. Tadqiqot davomida so`ralayotgan shaxs tadqiqotchi qiyofasida uni tushunishga intilayotgan, uning bildirayotgan fikrlarini tanqid qilmaydigan, o`z fikrini majburan singdirishga harakat qilmaydigan suhbatdoshni ko`rish muhimdir.

Biografiya metodi

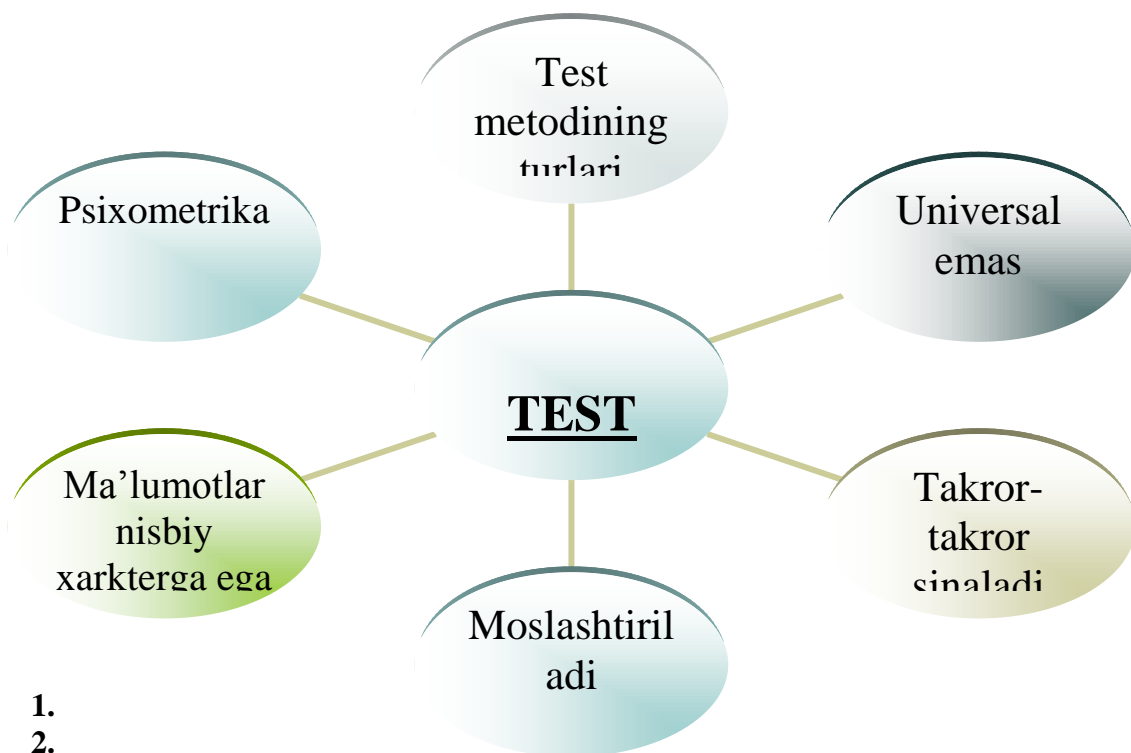
➡ **A n k e t a** metodi hamma tanish bo'lgan usullardan biri lekin ko'pincha anketa o'tkazgan odamning uning tuzilishi qanchalik qiyinligi yoki olingan ma'lumotlarni qayta ishlash ularni to'g'ri sharxlash qanchalik qiyin ekanligini tasavvur qilmaydi.

Anketaga kiritilgan savolar ma'lumotiga ko'ra anketa ochiq va yopiq turlarga bo'linadi.

➡ Ochiq anketa respondentdan o'z fikrini erkin bayon etishni talab qiladi.

➡ Yopiq shakldagi anketa savollarining esa javoblari oldindan berilgan bo'lib tekshiriluvchi o'ziga ma'qul bo'lgan, o'zining qarashlari fikrdari bilan mos kelgan javobni belgilab beradi. Ochiq favollarning kamchiligi-respondentlarning har doim ham qo'yilgan vazifaga yetarli darajada mas'uliyat bilan qaramasliklari hamda berilgan javoblarni statik jihatdan ishlov berishdagi qiyinchiliklar bo'lsa, yopiq anketada respondentga tekshiriluvchi (tomonidan o'z fikricha ergashishga o'xshash holatning mavjudligi yoki har doim ham hamma savolning barcha javob variantlarini topib bermaslikdadir.

➡ **I j t i m o i y p s i x o l o g i k t e s t l a r.** Testlar psixologiyaning maxsus usulidir. Ular qisqa sinov usuli bo'lib, u yoki bu ijtimoiy psixologik hodsa qisqa muddat ichida bir texnik vosita sifatida uning yordamida tekshiriladi. Testlar asrimizning boshida kashf qilingan bo'lib, ular 20-30 yillarga hayotga, amaliyotga shunchalik shiddat bilan kirib keladiki, natijada maxsus soha-psixometrika kirib keldiki, natijada maxsus soxa-psixometrika yuzaga keldi.

- 1.
- 2.
3. **Shaxs xususiyatlarini tekshiruvchi testlar.**
4. **Muloqot sistemasidagi o'rnini aniqlash.**
5. **Aqliy sifatlarini tekshiruvchi testlar.**

Testlarni qo'llashni qulaylik tomoni shundaki bir test yordamida ma'lum ob'ektning u yoki bu xususiyatini bir necha marta takror-takror sinab ko'rish mumkin. Lekin ularni umumiy deb bo'lmaydi., chunki u yoki bu test muayyan turdagi ob'ektda sinalgan bo'lsa, uni shunga o'xshash ob'ektlardagina qo'llash mumkin. Xolos, qolaversa undan olingan ma'lumotlar nisbiy xususiyat kasb etadi.

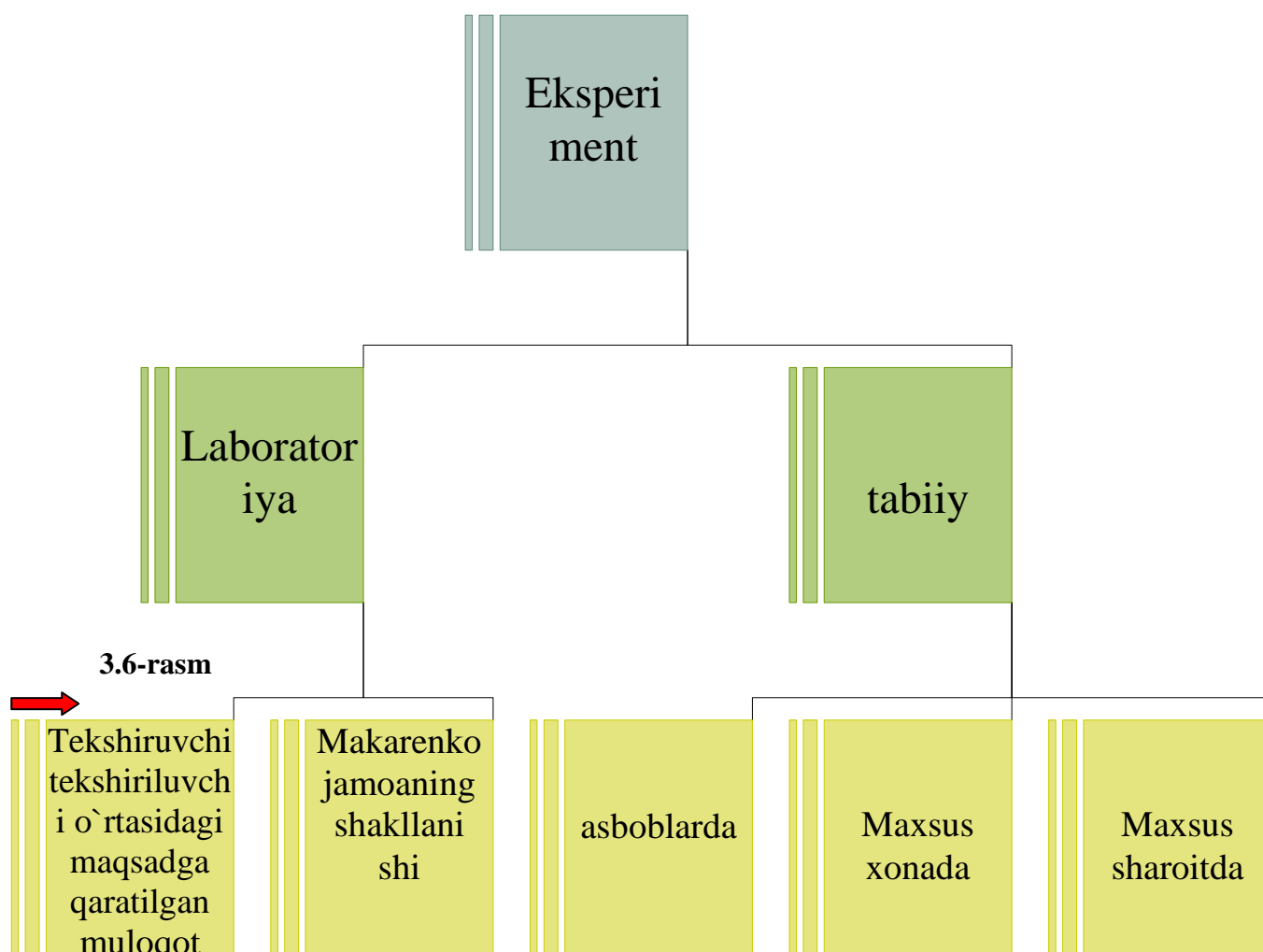
➡ **I j t i m o i y p s i x o i o g i k e k s p e r i m e n t** –bu ijtimoiy hodisalarni o'rganish maqsadida tekshiruvchi bilan tekshiriluvchi o'rtasidagi maqsadga yo'naltirilgan muloqotdir. Bunday muloqotning yuzaga kelishi uchun eksperimentator, ya'ni tekshiruvchi maxsus sharoit

yaratadi va ana shu sharoitda aniq reja asosida faktlar to'playdi. Umumiy psixologiyada bo'lgani singari, Ijtimoiy psixologiyada ham quyidagi turlari mavjud:

Ijtimoiy-psixologik eksperiment bunda tadqiqotni maxsus sharoit yaratadi va yana shu sharoitda aniq reja asosida ma'lumotlar to'playdi. Umumiy psixologiyada ham uning tabiiy va laboratoriya turlari farqlanadi.

Laboratoriya eksperimenta odatda maxsus sharoitlarda alohida xonalarda, zarur asbob uskunalar yordamida o'tkaziladi.

Ijtimoiy psixologik tadqiqotlarni eksperimentni o'tkazish eksperimentatordan uni o'tkazish texnikasiga yuqori darajada ega bo'lish, uni to'g'ri rejalashtira olishni umumiy taxmini tuza olishni reprezentativ tekshiruvchilarni tanlay bilishni talab qiladi.

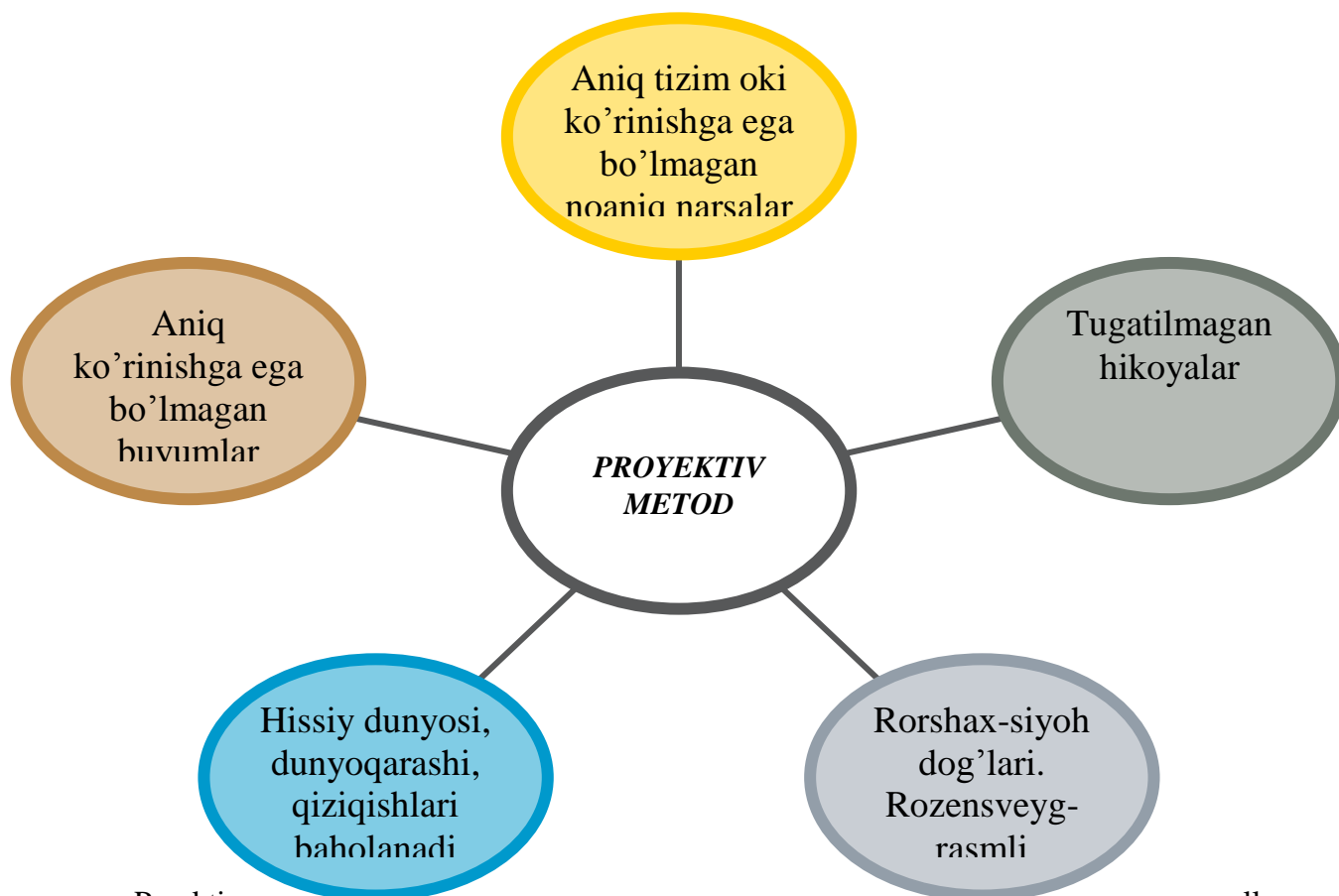
3.6-rasm

Proyektiv metodlar. Ular test usullarining bir ko'rinishi hisoblanib ularda

tekshiriluvchiga aniq tizimga yoki ko'rinishga ega bo'lmagan noaniq narsalar tavsiya etiladi va ularni sharxlash topshirigi beriladi. Binobarin tekshiriluvchiga turlicha talqin qilish mumkin bo'lgan rasmlar, tugallanmagan hikoyalar, biror aniq ko'rinishi mavjud emas buyumlar, yog'ochlar berilishi yoki ularga qarab tekshiriluvchi o'zining hissiy kechinmalar qizikishlari, dunyoqarashi nuqtai nazaridan baholashi kutiladi.

Lekin hozirgi davrda hayot fanidan tatbiqiy xususiyatga ega bo'lishini talab qilayotganligi tufayli bu qatorga bir turkum metodlarini kiritish lozimki, ular ijtimoiy psixologiyadagi faol tayyorgarlik metodlari deb ataladi. Ularga ijtimoiy psixologik treningning barcha shakllari kiritiladi. Ular o'z

mohiyatiga ko'ra, shaxs va guruhning ma'lum sifatlarini shakllantiruvchi eksperimentni eslatadi. Lekin ularning faol metodlari toifasiga kiritilishiga asosiy sabab- bu usullar yordamida qisqa fursatda bevosita muloqot sharoitida kutilayotgan samaraga erishilishidir. Ya'ni tahlil qilib chiqilgan metodlardan farqli o'laroq, faol ijtimoiy psixologik metodlar shaxsda yoki guruhda shakllangan xususiyatlarni qayd qilish emas, balki tarkib toptirish lozim xislatlarni amaliyotchi psixolog yoki ijtimoiy xodimning faol aralashuvi orqali hosil qilishga qaratilgandir.

Proektiv

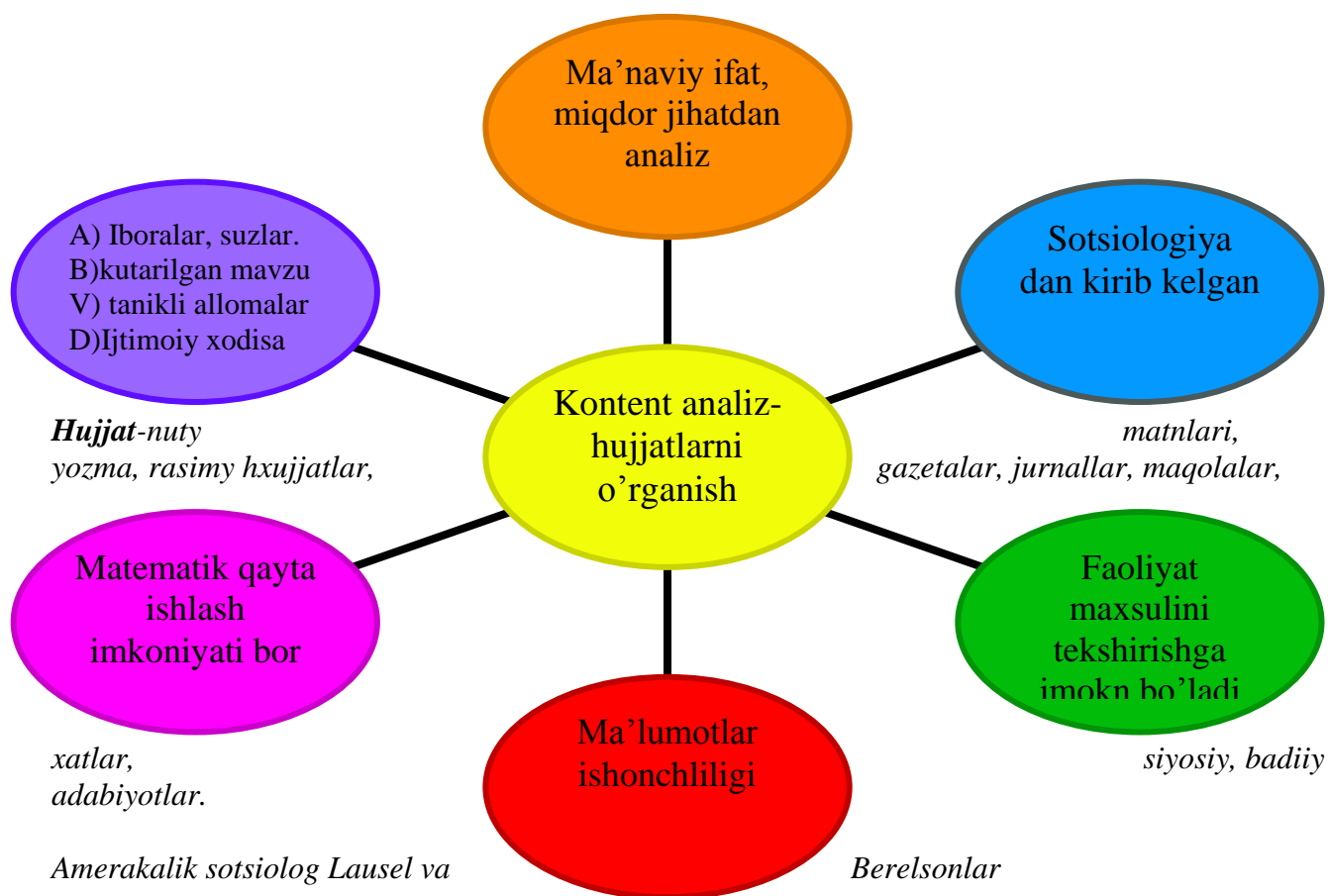
usullarga

mashhur "Rorshaxning siyoh dog'lari" testini kiritish mumkin (1921 y). Bu dog'lar ikki tomonlama simmetrik shaklda berilgan 10 xil dog'lardan iborat bo'lib, har bir dog' har xil bo'yoqli fonda ko'rsatiladi. Tekshiriluvchidan har bir "dog"ning nimani eslatayotganligini aytilish so'raladi. Uning og'zidan chiqqan so'zlar, assotsiyalar qayd qilib (ularni kontent-analiz qilib), shaxs xususiyatlari haqida xulosa qilinadi.

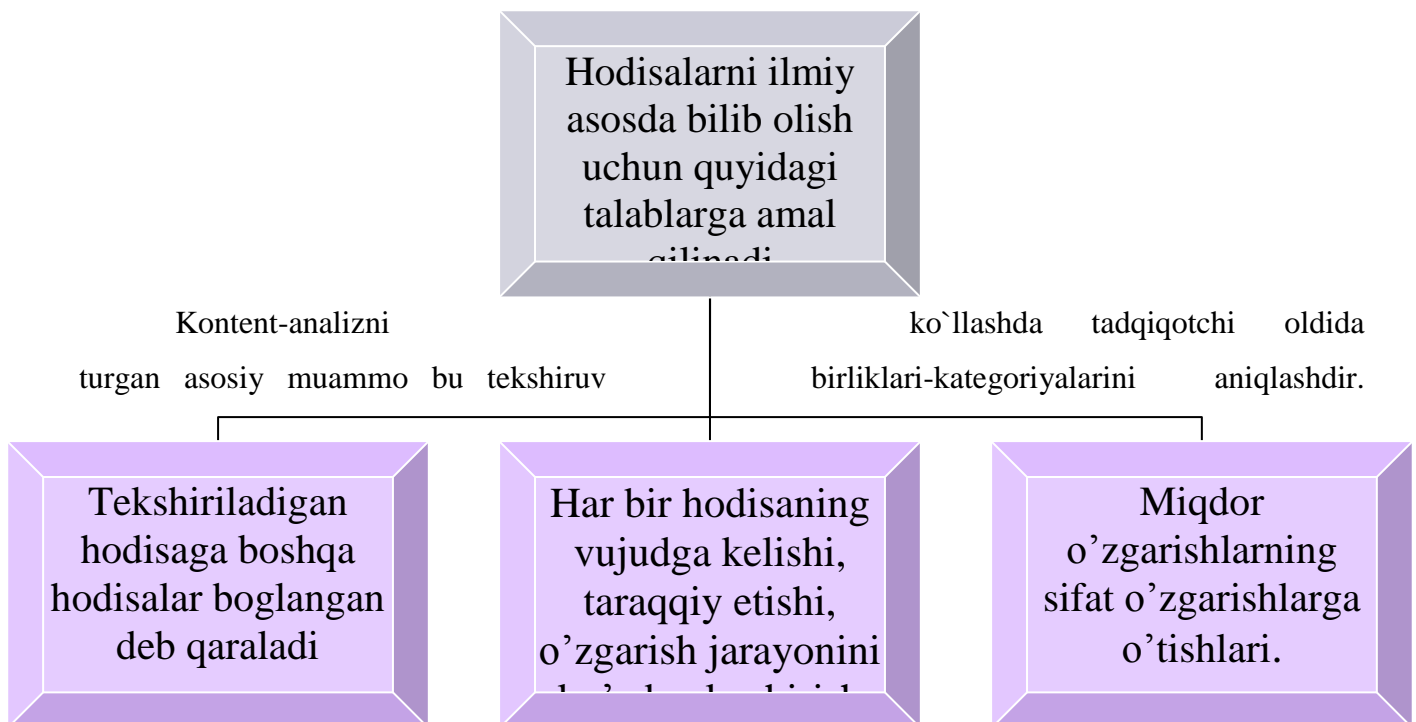
Yana bir proektiv usul - bu S. Rozensveygning rasmiy assotsiyalar usulidir. Bunda hayotga tez-tez uchrab turadigan ziddiyatli vaziyatlarni aks ettirgan rasmlar tekshiriluvchiga tavsiya qilinadi. Bu rasmlarda bir tomonda turgan personajlar nimalarnidir gapirayotgan holda gavalantiriladi, unga qarshi tomondagi shaxs esa hali javob qaytarib ulgurmagan, tekshiruvchi tekshiriluvchidan tez, qisqa muddat ichida bo'sh kataklarda berilishi mumkin bo'lgan javobni yozishni so'raydi. Berilgan javoblarga qarab shaxsning yunalishi, uning ziddiyatlarga munosabati, agressiya-jaholat hissining xususiyatlari, bu hisning kimlarga qaratilganligi va shunga o'xshash muhim faktlar to'planadi.

"Tugatilmagan hikoyalar" ham guruhdagi va yakka shaxslarning qarashlari, ulardagi psixologik yo'nalishlarni o'rganishda ancha qo'l keladigan usuldir. Ularda shaxsning o'ziga, atrofdakilarga, jamoaga munosabatlari aniqlanadi. "Mening hayotiy intilishlarim...", "Mening kayfiyatimning buzilishiga sabab, odatda...." va shunga o'xshash iboralarning davomi yezilib, tugatilishi taklif etiladi.

Hujjatlarni o'rganish metodi sotsiologiya fanidan kirib kelgan. Bu metodning qator afzalliklari bor. Ulardan muhimlari shundan iboratki, u faoliyatning mahsulini tekshirishga imkon beradi hamda o'plangan ma'lumotlarning ishonchliligi, matematik qayta ishlash imkoniyatining borligi bilan ajralib turadi.

Hujjat deganda og'zaki (so'zlangan nutq matnlari, suhbatlarning yozib olgan qismlari, bevosita muloqot) yoki yozma (rasmiy hujjatlar, gazetalar, jurnallardagi maqolalar, xatlar siyosiy yoki badiiy adabiyot materiallari) holda tavsiya etilgan ma'lumotlar nazarda tutiladi. Ana shu materiallarni ma'naviy jihatdan ham sifat, ham miqdoriy analiz qilinish usuli ijtimoiy psixologiyada kontent - analiz deb ataladi. Kontent-analizning ilmiy mohiyati shuki, uning yordamida biror matnda ma'lum fikr, goya yoki tushunchalarning necha marta qaytarilishi qayd etiladi, ya'ni ma'lum mazmun miqdor ko'rinishiga keltiriladi. Bu metodning asoschilari amerikalik sotsiologlar X. Lassuell va B. Berelsonlar bo'lib, ular bu usulni birinchi marta ikkinchi jahon urushi yillarida bir siyosiy gazetaning mazmunini, g'oyaviy yo'nalishini aniqlash maqsadida qo'llagan edilar. Ular "Haqiqiy amerikalik" nomli gazetaning kundalik chikishlarini kontent-analiz qilib, ularni fashistik yo'nalishdagi gazeta ekanligini isbot qilishgan va uning chikishini ta'kiklashga erishgan edilar.

Chunki, bunday birliklar tadqiqotning maqsadi va tadqiqotchining etiqodi va dunyoqarashiga ko'ra har xil bo'lishi mumkin. Masalan, o'sha kontent-analizning asoschilari Lassuell va Berelsonlar bunday birlik-ramziy birlik yoki simvollar bo'lishi mumkin, deb hisoblashgan bo'lsalar, boshqa amerikalik tadqiqotchi L. Lovental bunday birlik yaxlit mavzu bo'lishi kerak, deb hisoblaydi. Rus sotsiologlari va tadqiqotchilari esa ijtimoiy g'oya yoki ahamiyatli mavzu bo'lishi kerak, degan fikr tarafdorlari.

Aslida, manaviy birliklar kontent-analizda ilmiy taxmin va tadqiqotchining metodologik asoslari bilan belgilanishi kerak. Shuning uchun ham ko'pgina tadqiqotlarni umumlashtirib, analiz uchun birliklar quyidagilar bo'lishi mumkin deb hisoblaymiz:

- a) Alohida iboralar yoki so'zlarda bildirilgan tushunchalar (masalan, demokratiya, faollik, tashabbus, hamkorlik va hokazo);
- b) Yaxlit abzatslar, matnlar, maqolalar va shunga o'xshashlarda ko'tarilgan mavzular (masalan, millatlararo munosabatlar mavzusi, insonlardagi milliy qadriyatlar mavzusi va hokazo) ;
- v) Tarixiy allomalar, siesatshunoslar, tanikli shaxslarning nomlari;
- g) Ijtimoiy hodisa, rasmiy hujjat, biror aniq fakt, asar (masalan, oilaviy mojarolar, O'zbekiston Konstitusiyasi muhokamasi, yangi yozilgan asarga o'quvchilarning munosabati va shunga o'xshash).

Tanlab olingan analiz birliklari boshqa turdosh yoki o'ngacha birlikka nisbatan hisoblanishi mumkin (masalan, u yoki bu faktga qancha "Tarafdoru, qancha odam qarshi" manosida), yoki bu kategoriya tekshirilaetgan massivda necha marta qayd etilgani absolyut ravishda hisoblab chiqiladi. Masalan, hozirgi zamon ayolining mehnatga munosabatini aniqlash uchun "Saodat" jurnalining

ma'lum davrdagi barcha sonlardagi ishlayotgan ayollar fikri "ijobiy" yoki "salbiy" moddalar jihatidan analiz qilish yo'li bilan aniqlanadi. Baza ko'tarilgan mavzu yoki o'rganilayotgan faktning ijtimoiy ahamiyatini aniqlash maqsadida matnning jismoniy maydoni: qatorlar soni, abjatslar soni, unga ajratilgan varaqlar, radio bo'lsa, unga ajratilgan vaqt, televideniya esa necha marta qaytarilayotganligi, efiir vaqti va hokazolar hisobga olinadi.

Yaxshi o'tkazilgan kontent-analiz aslida ijtimoiy psixologik tadqiqotlarda juda katta ahamiyatga ega. Lekin olingan malumotlarning ishonchliligini shu borada ilgari ishlagan shaxslar-ekspertlar bahosi, ayni shu faktni tekshirish uchun boshqa metodlarni ham qo'llash va malumotlarni solishtirish va ayni ob'ekt va ayni vaziyatda qayta analiz qilish yo'llari bilan erishildi. To'plagan miqdoriy malumotlar yaxshigina matematik qayta ishlodan o'tkazilmog'i lozim. Kontent-analiz tadqiqotchidan kattagina o'quvni talab qiladi, chunki bir tomondan, u yoki bu matnni tushunish mahorati bo'lishi kerak, ikkinchi tomondan, tadqiqod so'ngida qo'lga kirilgan miqdoriy birliklarni yana qayta sifat formasiga keltirish lozim, ya'ni tushuntirib berish kerak.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Ijtimoiy psixologik axborotning ishonchliligi va validligi nima?
2. Ijtimoiy psixologik tadqiqot natijalariga ta'sir etuvchi omillar.
3. Tayyorgarlik bosqichida amalga oshiriladigan vazifalar.
4. Tadqiqot metodi, metodikasi haqida tushuncha.
5. Pilotaj tekshiruv nima?
6. Reprezentativ tekshiriluvchilar.
7. Ijtimoiy psixologik tadqiqot o'tkazish bosqichlari.

Tayanch tushunchalar

Kontent tahlil - so'zlangan nutq matnlari, suhbatlarning yozib olingan qismlari.

Ijtimoiy psixologik testlar - ijtimoiy psixologik hodisa qisqa muddat ichida bir texnik vosita sifatida uning yordamida tekshiriladi.

«Trening»– inglizcha "o'rgatish, mashq" ma'nosini anglatadi. Bu turli ijtimoiy faoliyat sohalarida shaxsni tayyorlashdan iborat bo'lib, bunda shaxslar va guruhning muloqot darajasini maqsadga muvofik tarzda oshirish jarayonini aks ettirishdir.

«Breynstorming»– munozaralar yuritishning bir shakli.

Adabiyotlar:

1. Andireyeva G.M. Aktualnye problemy sotsialnoy psixologii. M. 1998.
2. Andreyeva G.M. Sotsialnaya psixologiya M, 1980.

3. Karimova V.M., Akramova F. Psixologiya T 2000.
4. Karimova V.M Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot.T1999
5. Mayers D. Sotsialnaya psixologiya, Sankt-Peterburg, 1997.
6. Metodi sotsialnoy psixologii. ye.E.Kuzmin tarx, L1997
- 7.Sokolova ye.T. Proyektivnye metody issledovaniya lichnosti. M,1980
- 8.Sotsialnaya psixologiya. A.V.Petrovskiy tarx. M,1987.

Ijtimoiy psixologiyada guruhlar va jamoalar.

Reja:

1. Guruhlar va ularning turlari.
2. Jamoa haqida tushuncha.
3. Guruhlar va jamoada shaxslararo munosabatlar. .
4. Lider va uning turlari. Liderlik qilish uslublari.
5. Guruh jamoalarda ma'naviy psixologik iqlim. Unga ta'sir etuvchi omillar.
6. Guruhlardagi shaxslararo munosabatlarni o'rganish metodlari.

Har bir shaxs o'z faoliyatini turli guruhlar sharoitida yoki turli guruhlar ta'sirida amalga oshiradi. Chunki jamiyatdan chetda qolgan yoki insonlar guruhiga umuman qo'shilmaydigan individning o'zi yo'q. Kishi jamiyatda yashar ekan, u doimo turli insonlar bilan muloqotda, o'zaro ta'sirda bo'ladi, bu muloqot jarayonlari esa doimo kishilar guruhida ro'y beradi. Shuning uchun ham guruhlar muammosi, uni o'rganish va guruhlarini shakllanishiga oid ilmiy xulosalar chikarish insoniy psixologiyaning asosiy mavzularidan va muammolaridan biridir.

Shaxs ijtimoiy mavjudot. U o'zining hayoti davomida boshqa kishilar bilan bevosita muloqotda bo'ladi va bu orqali o'zining ijtimoiy mohiyatini amalga oshiradi. Bunday muloqot turli xil guruhlarda ruy beradi.

**Guruhlar bir necha asos bo'yicha
tasniflanishi mumkin**

**O'zaro munosabatlarning
yaqinligi va chuqurligiga
qarab**

kichik

katta

shartli

real

rasmiy

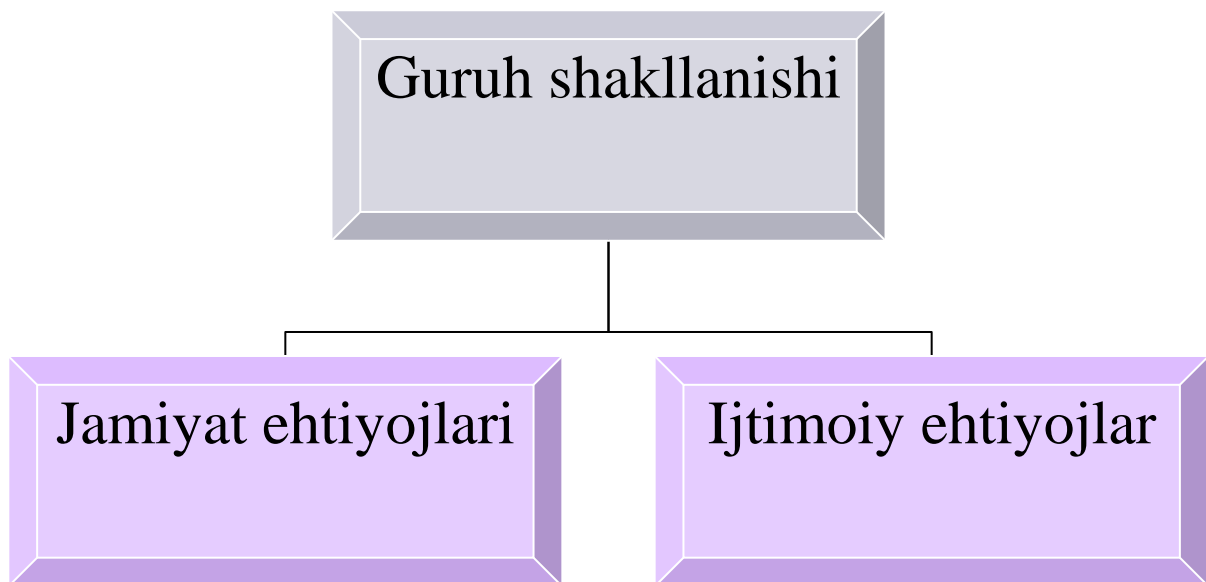
norasmiy

Грухлар бир неча асос бўйича

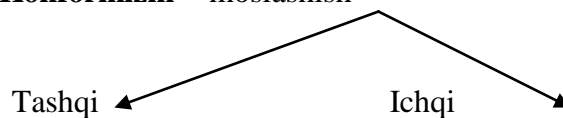
**Shaxsning guruh normalariga bo'lgan
munosabatiga ko'ra referent guruhlar
farqlanadi**

**Tuzilish tamoyili va usuli
bo'yicha**

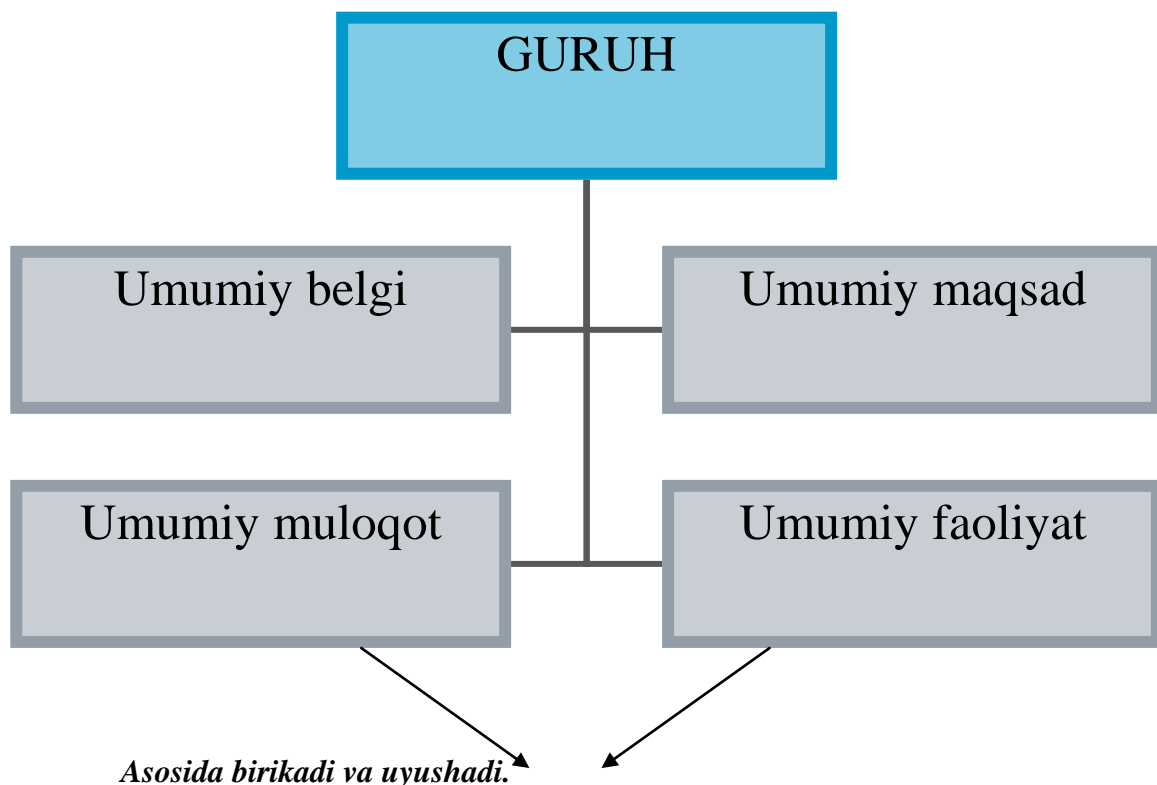

Guruhning a'zolarga ta'siri **Konformizm** - moslashish

Negativizm – guruh fikriga qarshi turish

➡ Har bir shaxs o'z faoliyatini turli guruhlar sharoitida yoki turli guruhlar ta'sirida amalga oshiriladi. Chunki, jamiyatdan chetda qolgan yoki insonlar guruhiga umuman qo'shilmaydigan individning o'zi yo'q, kishi jamiyatda yashar ekan, u doimo turli insonlar bilan muloqotda, o'zaro ta'sirda bo'ladi, bu muloqot jarayonlari esa doimo kishilar guruhida ro'y beradi. Shuning uchun

ham guruhlar muammosi, uni o'rganish va guruhlarining shakllanishiga oid ilmiy xulosalar chiqarish ijtimoiy psixologiyaning asosiy mavzularidan va muammolaridan biridir.

➡ Psixologik ma'noda guruh - bu umumiy belgilar, umumiy faoliyat, muloqot hamda umumiy maqsad asosida birlashgan kishilar uyushmasidir. Demak, olimlar guruhi tashkil topishi uchun albatta qandaydir umumiy maqsad yoki tilaklar, umumiy belgilar bo'lishi shart. Masalan, talabalar guruhi uchun umumiy narsalar ko'p (o'quv faoliyati, bilim olish, yoshlarga xos birliklar (o'spirin yoshlar), ma'lum o'quv yurtida ta'lim olish istagi va hokazo. Ko'chada biror tasodif ro'y berganligi uchun to'plangan kishilar uchun ham umumiy bo'lgan narsa bor - bu qiziquvchanlik bo'lib o'tgan hodisaga guvohlik, unga umumiy munosabatdir.

➡ Guruhni alohida shaxslar tashkil etadi, lekin har bir guruh psixologiyasi uni tashkil etuvchi alohida shaxslar psixologiyasidan farq qiladi va o'ziga xos qonuniyatlarga bo'ysunadi. Ayni shu qonuniyatlarni bilish esa turli tipli guruhlarini boshqarish va ana shu guruhlarini tashkil etuvchilarni tarbiyalashning asosiy mezonidir.

➡ Guruhlarning turlari ko'p, hozir biz katta guruhlar psixologiyasiga to'xtalib o'tamiz:

➡ **Katta guruhlar.** Bu umumiy fazo va makonda mavjud bo'lgan ko'p sonli kishilar uyushmasidir. Bunday katta guruhlariga korxonaning mehnat jamoasini, maktab pedagogik jamoasini misol qilish mumkin. Biroq bu jamoadagi kishilar, masalan, ko'pchilik o'qituvchilar bir-birlari bilan bevosita o'zaro aloqalarda bo'lmasligi ham mumkin, lekin shu bilan bir vaqtda ularning a'zosi hisoblanadi hamda maktab ichki hayotining barcha qoidalariga amal qiladi.

➡ **K a t t a g u r u h l a r** kishilarning shunday birlashmalariki, undagi odamlar soni avvalo ko'pchilikni tashkil etib, ma'lum sinfiy, ilmiy, irqiy, profesional belgilar ularning shu guruhga mansubligini ta'minlaydi. Katta guruhlarini tashkil etuvchilar ko'p sonli bo'lganligi va ular xulq-atvorini belgilovchi mexanizmlarning o'ziga xosligi tufayli bo'lsa kerak, ijtimoiy psixologiyada olimlar ko'pincha kichik guruhlarda ish olib borishini afzal ko'radilar. Lekin katta kishilar uyushmasining psixologiyasini bilish juda katta tarbiyaviy va siyosiy-mafkuraviy ahamiyatiga ega. Bu sohadagi tadqiqotlarning kamligi bir tomondan, aytib o'tilganidek, ko'pchilikni qamrab olishda qiyinchiliklar bo'lsa, ikkinchi tomondan, katta guruhlar psixologiyasini o'rganishga qaratilgan metodik ishlar zahirasi kamligidir. Masalan, ishchilar yoki ziyolilar sinfi psixologiyasi o'rganilishi kerak, deylik. Avvalo o'sha ishchilarning soni ko'p, qolaversa, ishchilarning o'zi turli ishlab chiqarish sharoitlarida ishlayotgan, turli iqlim sharoitlarida yashayotgan turli millatga mansub kishilardir. Ularning barchasini qamrab oladigan yagona ishonchli metodikani topish masalasi tadqiqotchi oldiga juda jiddiy muammolarni qo'yadi. Shuning uchun ham har bir katta guruhga taalluqli bo'lgan asosiy yetakchi sifatni topish va shu asosda uning psixologiyasini o'rganish hozircha ijtimoiy psixologiyadagi asosiy metodologik yo'llanma bo'lib kelmoqda. Qolaversa katta guruhlar jamiyatning tarixiy taraqqiyoti mobaynida shakllangan guruhlar bo'lgani

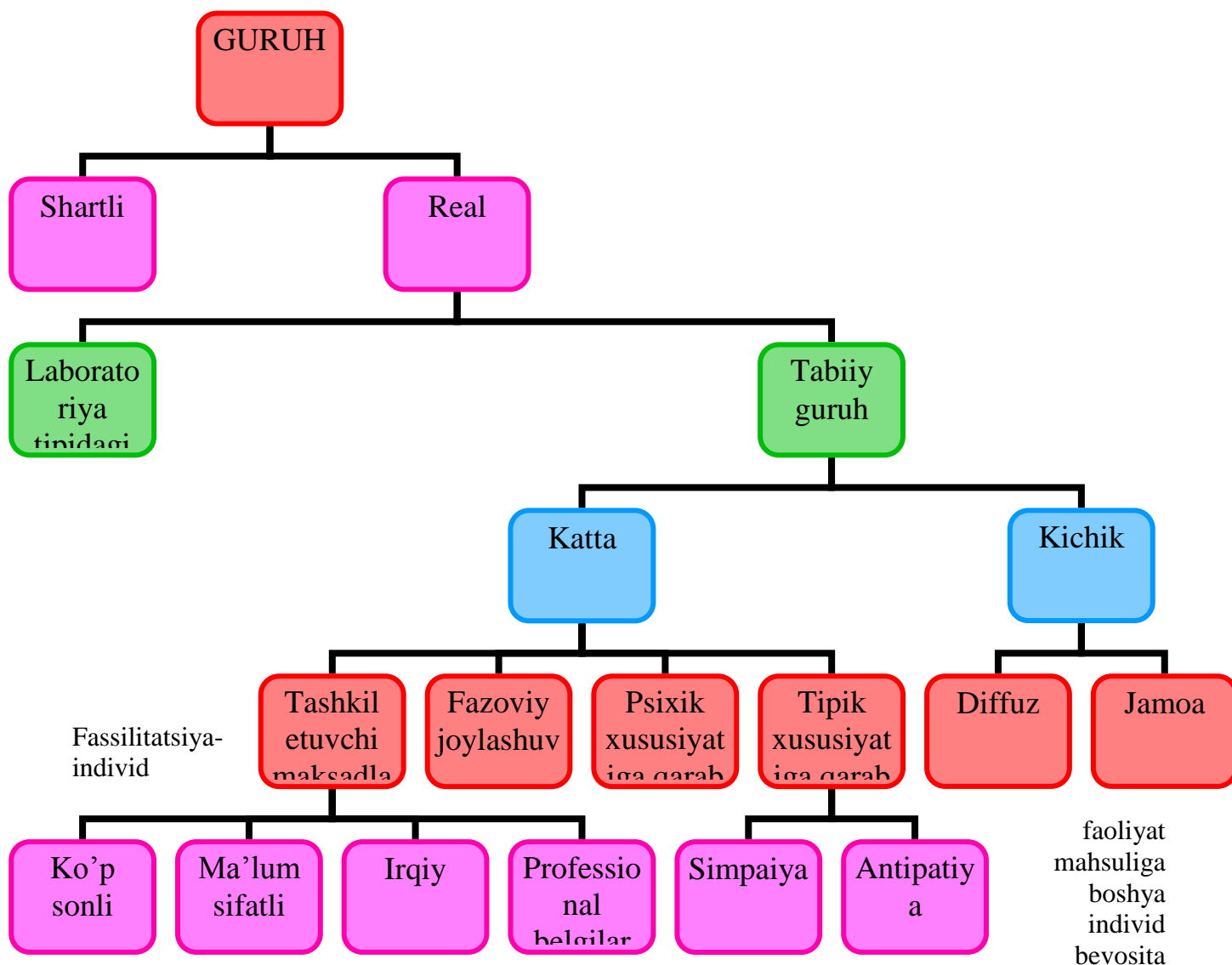
uchun ham har qanday guruhni o'rganishdan oldin, hoh bu sinflar bo'lsin, hoh millatlar yoki xalqlar psixologiyasi bo'lsin, uning hayot tarzi, unga xos bo'lgan odatlar, udumlar, an'analar o'rganiladi. Ijtimoiy psixologik ma'noda, hayot tarzini o'rganish deganda, u yoki bu guruhga taalluqli bo'lgan kishilar o'rtasida amalga oshiriladigan muloqot tiplari, o'zaro munosabatlarda ustun bo'lgan psixologik omillar, qiziqishlar, qadriyatlar, ehtiyojlar va boshqalar nazarda tutiladi. Ana shularning umumiyliги tufayli har bir shaxsda, ya'ni u yoki bu katta guruhga mansub bo'lgan shaxsda t i p i k xislatlar shakllanadi. Masalan, 90 yillarning yoshlariga xos bo'lgan tipik sifatlar ana shu yoshlar o'rtasida keng tarkalgan urf- odatlar, modda, so'zlashish xususiyatlari, qadriyatlar, qiziqishlar va xokazolar tufayli shakllanadi. Shuning uchun ham 20 yoshli kishining psixologiyasini tulik ravishda o'rganish uchun undagi bilish jarayonlarining o'ziga xosligi, shaxsi, xarakteri va individual psixologik xususi yatlariidan tashqari, yana unga o'xshash yoshlarda ustun bo'lgan psixologik xislatlarining qanchalik namoyon bo'lishini, u mansub bo'lgan va asosan vaqtini o'tkazadigan guruhlar psixologiyasini, milliy sifatlarini ham nazarda tutish va ularni o'rganish zarur. Bu degani, har bir shaxs ongida uning yakka, alohida orttirgan shaxsiy tajribasiga aloqador psixologik tizimlardan tashqari, uning qaysi millat, elat sinfiga mansubligi singdirilgan psixologik tizimlar ham mavjuddir va uni ilmiy tadqiqotchi inkor etmasligi kerak.

Etnik guruhlar

Ijtimoiy psixologiyada katta guruhlar ichida etnik guruhlar psixologiyasi, ya'ni etnopsixologiya bo'yicha ko'proq tadqiqotlar o'tkazildi. Ayniqsa, hozirgi davrda har bir jumhuriyatlar alohida, mustaqil davlat mavqeini olgan, lekin boshqa tomondan qaraganda, hamdustlik mamlakatlari ittifoqi sharoitida millatlar o'rtasida muttasil aloqalar mavjudligidan kelib chiqib, milliy psixologiya masalalari kun tartibida avvalgidan ham muhim masala sifatida qo'yilmoqda. Katta guruhlar ichida milliy guruhlariga ko'proq e'tibor berishni lozim, bunday etiborning yana bir boisi - O'zbekistonda bu sohada ayrim tadqiqotlarning o'tkazilganligi, lekin ular ko'p hollarda milliy psixologiya darajasiga olib chiqilmaganligidadir.

Kichik guruh - nisbatan barqaror, tarkibi jihatidan a'zosi unchalik ko'p bo'lmagan, umumiy maqsad bilan bog'langan kishilarning birlashmasi.

Bunda kichik guruh a'zolari o'rtasida bevosita aloqalar o'rnatiladi va amalga oshiriladi. Bu guruhda, umumiy maqsad mavjud bo'lib, uning a'zolari bu maqsadga erishish yo'lida o'zlarining barcha kuchlarini safarbar etadilar. Kichik guruhga kiruvchi kishilar bir-birlarini shaxsan biladilar va guruh oldida turgan vazifalarni hal qilish uchun bir-birlari bilan muloqotda bo'ladilar.

ta'siri bo'lib: sensor kuchayishlar, ish-harakat va fikrlashning tezligida namayon bo'ladi.

Ingibitsiya- boshya ta'sir individlar reaksiyalardagi tormozlanishi, faoliyatning susayishi.

Kichik guruh 2 kishidan 40 kishigacha

Disbalans- nomutanosiblik

➡ Oila, ishlab chiqarish brigadasi, samolyot yoki kosmik kema ekipaji, o'quvchilar sinfi kichik guruh sifatida qarashi mumkin. Ba'zi kichik guruh ichida birlamchi guruhlar mavjud bo'lishi mumkin. Bunday guruh unchalik katta bo'lmay, uning a'zolari 2-7 kishini tashkil etadi. Uning a'zolari kichik guruhning a'zolari bo'lish bilan birga, mustaqil uyushma bo'lishi mumkin.

➡ Shartli guruh - faqatgina nom jihatdan mavjud bo'lgan kishilarning uyushmasidir. Shartli guruhga kiruvchi kishilar bir-birlari bilan hech vaqt uchrashmasliklari ham mumkin, lekin shu bilan birga guruhga ajratish bo'yicha umumiy, ijtimoiy va psixologik xususiyatlarga ega bo'ladi. Masalan, o'smirlar mamlakatimizning qaysi shahar va qishlog'ida yashashidan, hech qachon bir yerga to'planmasliklaridan qat'iy nazar shartli guruhga birlashtirilishi mumkin.

➡ Real guruh - haqiqatdan mavjud bo'lgan kishilarning uyushmasidir. Bu guruhdagi kishilar real aloqa va munosabatlar maqsad va vazifalar bilan o'zaro bog'langan bo'ladilar. Real guruh qisqa

vaqt davomida yoki uzoq muddat davomida mavjud bo'lishi, son jihatdan ko'p yoki kam bo'lishi ham mumkin.

➔ **Rasmiy guruh** - rasmiy hujjatlar asosida to'plangan guruh (ustav, shtat), ishlab chikarishdagi ta'minot bo'limi, oliy o'quv yurtidagi talabalar ish yuzasidan rasmiy guruhlardir. Bunday guruh a'zolari o'rtasida ish yuzasidan bo'ladigan aloqalar o'rnatiladi. bu aloqalar ham hujjatda ko'zda tutilgan bo'ladi. Ular bo'ysunish yoki teng huquqlikni, topshiriq bajarishdagi javobgarlikning ko'p yoki kam bo'lishini ko'zda tutadi.

➔ **Norasmiy guruh** - psixologik motivatsiyaning yagona yo'nalishi asosida simpatiya, qarashlarning yaqinligi, e'tiqod asosida vujudga keladi. Bunda rasmiy hujjatlar hech qanday kuchga ega emas. Agar simpatiya va o'zaro bog'liqlik yo'qolsa, guruh ham tarqab ketadi.

➔ **Referent guruh** (etalon guruh) — bu real yoki xayolan mavjud bo'lgan guruh bo'lib, uning qarashlari, qonun-qoidalari namuna bo'lib hisoblanadi. Guruh normalarini tan oluvchi ularni eng yaxshi deb hisoblovchi va ularga qo'shiluvchi shaxs shu guruhga kirishi mumkin. Bunda shaxs bu normalarga qo'shibgina qolmay, ularni himoya qiladi va zarur bo'lsa, tashviqot qilishi mumkin.

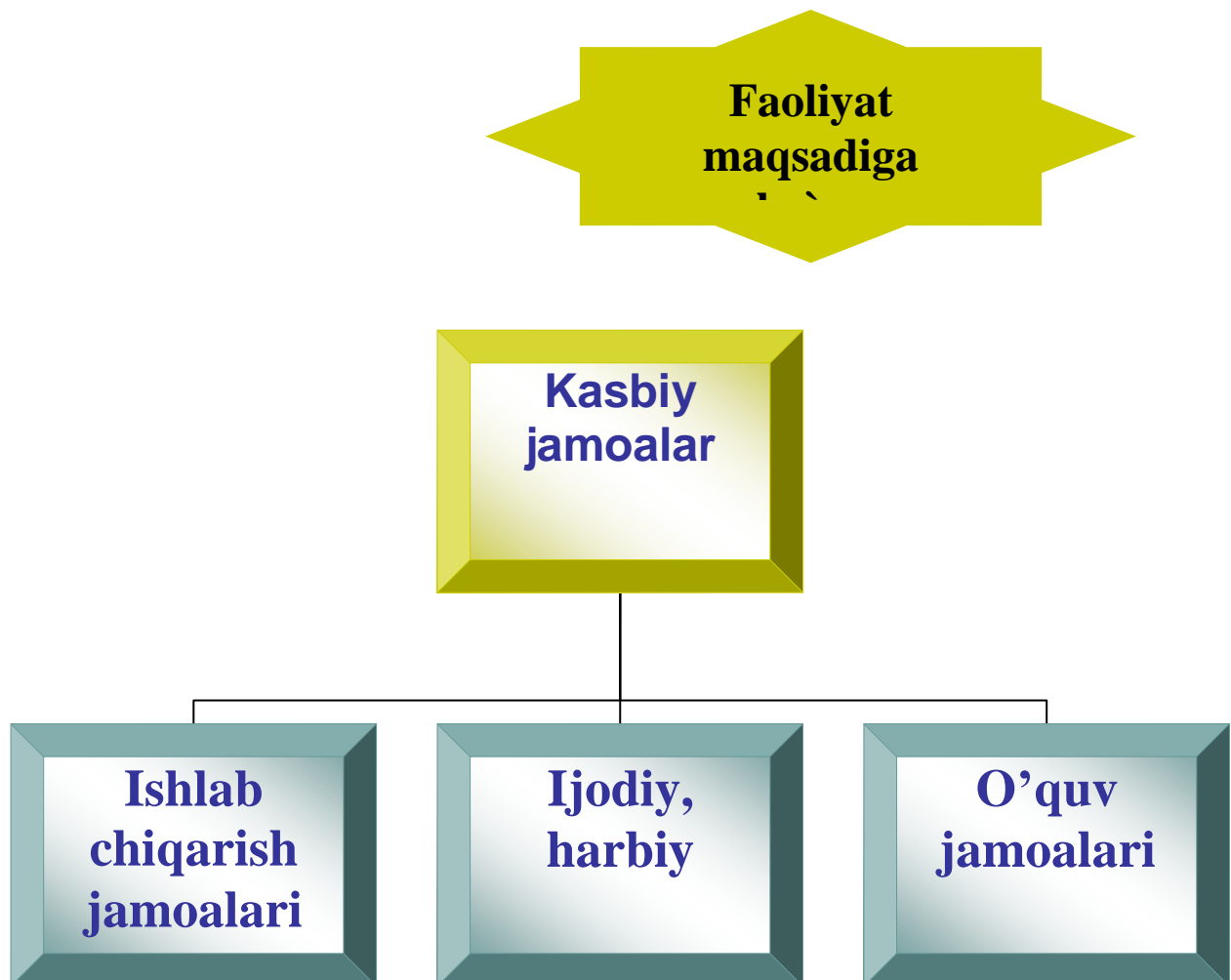

Odamlar ijtimoiy birlashmasi rivojlanishining yuqori shakli jamoadir.

Faoliyatining umumiy maqsadga erishish yo'lida psixologik jipsiligi va umumiy foydali motivlar bilan gavsiflanuvchi guruhdir.

Jamoaning muhim belgisi – maqsad va vazifalarning ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligidir. Agar bu belgi bo'lmasa, guruh jamoa deb atalishi mumkin emas.

**ijtimoiy
tashkilotlar**

```
graph TD; A[ijtimoiy tashkilotlar] --> B[kasaba uyushma]; A --> C[turli xil partiyalar]; A --> D[yoshlar tashkilotlari];
```

**kasaba
uyushma**

**turli xil
partiyalar**

**yoshlar
tashkilotlari**

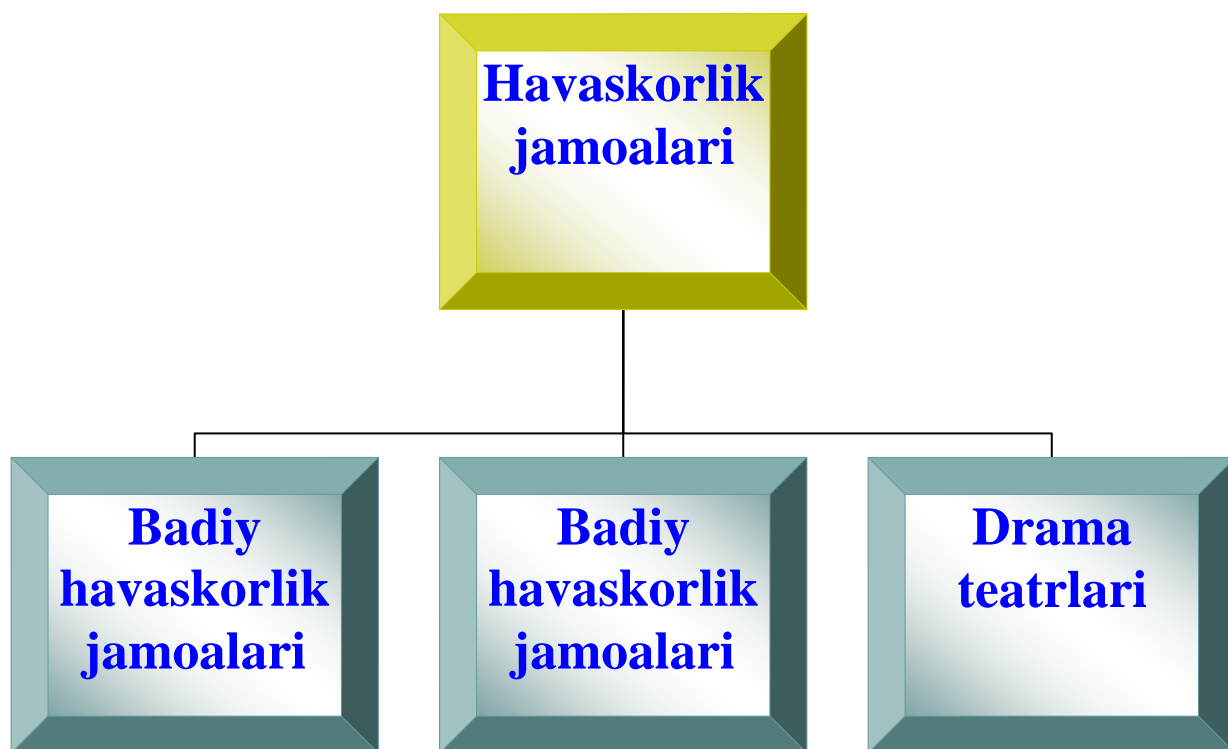
**ko'ngilli
jamiyatlar**

```
graph TD; E[ko'ngilli jamiyatlar] --> F[ko'ngilli jamiyatlar]; E --> G[harbiy]; E --> H[sport tashkilotlari];
```

**ko'ngilli
jamiyatlar**

harbiy

**sport
tashkilotlari**

Boshqa jamoalar tizimida tutgan oʻrni va alokalariga qarab; birlamchi va asosiy jamoalar ajratiladi.

Guruhlar va jamoa. Shaxs ikki xil munosabatda - *xizmat* yuzasidan boʻladigan va *shaxsiy* munosabatlarda boʻladi.

Xizmat yuzasidan boʻladigan munosabatlar guruh tarkibi bilam birga hujjatlarda qayd etiladi. Shaxsiy munosabatlar esa simpatiya, bogʻliqlik, doʻstlik, oʻrtoqlik, antipatiya asosida vujudga keladi.

Xizmat yuzasidan boʻladigan va shaxsiy munosabatlar shaxslararo tizimini tashkil etadi.

Guruh aʼzolari bir-birlariga nisbatan bir xil holatda boʻla oladilar. Guruhning har bir aʼzosi oʻzining shaxsiy va ishga taaluqli boʻlgan sifatlariga, oʻzining mavqeiga koʻra guruhdagi shaxslararo munosabatlar tizimida muayyan holatni egallaydi. oʻtkazilgan tadqiqotlarning koʻrsatishicha, ayrim kishilar boshqalariga nisbatan koʻproq obroʻga ega boʻladilar.

Ekspiriment malumotlariga koʻra, sinf jamoasida, yaʼni 30-40 oʻquvchi ichida eng mashhur, obroʻlisi 3-4 oʻquvchi boʻlishi mumkin. Ularning mashhurligi quyidagi omillarga bogʻliq boʻladi:

➡ Birinchidan, buning sababi bu oʻquvchilarning guruhning boshqa aʼzolari bilan aloqa oʻrnata olish malakalaridir.

➡ Ikkinchidan, shaxs oʻzining bilim va malakalari tufayli, bu bilimlar bilan oʻrtoqlashish, boshqa kishilarga begʻaraz yordam koʻrsatishga intilishi sababli mashhur boʻlishi mumkin.

➡ Uchinchidan, tashqi koʻrinishi omili tufayli ham shaxs guruhda avtoritet qozonishi mumkin. Bu omilga jismoniy kuch koʻrsatkichini ham kiritish mumkin.

Guruh yoki jamoadagi baʼzi aʼzolar shaxsiy oʻzaro munosabatlardan chetda qoladilar. Ular bunday aloqalar oʻrnatish uchun oʻzlariga sherik tanlaydilar. Biroq bu ushbu shaxs jamoa tomonidan xohlanmaydi, degan soʻz emas. Bu shaxs ish yuzasidan boʻladigan munosabatlarga kirishadilar, unga berilgan rolni yaxshi bajaradilar. Jamoa bu aʼzosining shaxsiy oʻzaro munosabatlarini jamoadan tashqarida yaxshi oʻrnatiladi.

Guruhda shaxs yana shunday holatda ham boʻlishi mumkin, bunda uni guruhdoshlari doʻstlikda, shaxsiy munosabatlarda rad etadilar. Guruhdagi yakkalab qoʻyish (izolyatsiya) va rad etish sabablari ham turlicha boʻlishi mumkin.

- ➡ Birinchidan, rad etiluvchi o'quvchilarning o'qishga befarq munosabatda bo'lishi.
- ➡ Ikkinchidan, ba'zi o'quvchilarning sinfdoshlarn tomonidan rad ztilishi ular bilan bo'ladigan muloqotning qiziqarli emasligi bilan ham tushuntiriladi.
- ➡ Uchinchidan ajralib qolganlik guruhdoshlari bilan aloqa o`rnata olmaslikka ham bogliq bo`lishi mumkin.

Guruhlar yoki jamoalarda o`ziga boshchilik rolini oluvchi shaxs farqlanadi. Psixologiyada bunday shaxs **lider** deyiladi. **Lider** guruhni tashkil etish va boshqarish uchun tayinlanishi yoki belgilanishi mumkin.

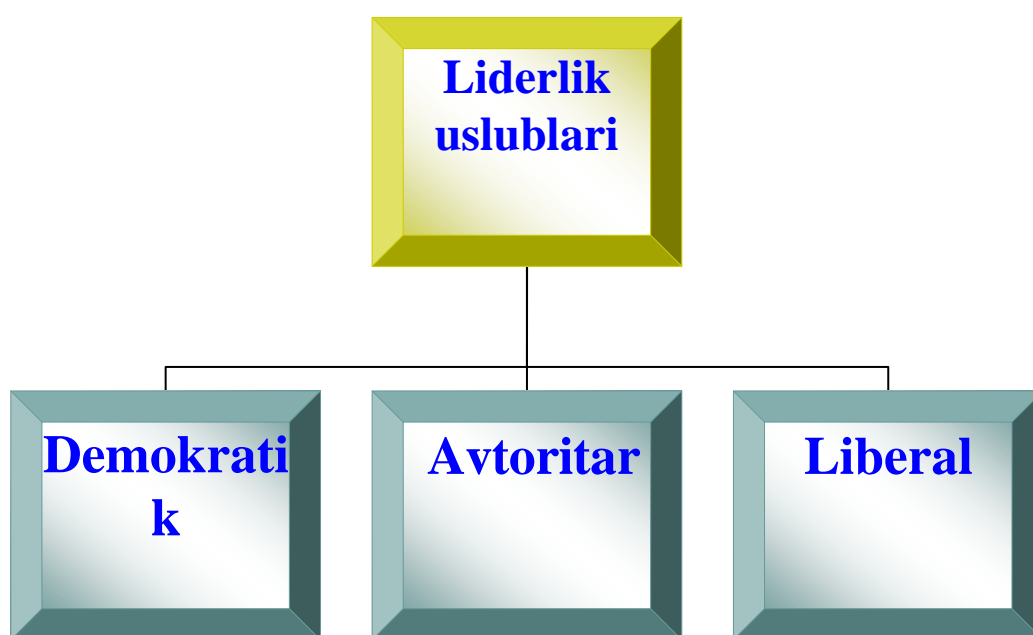
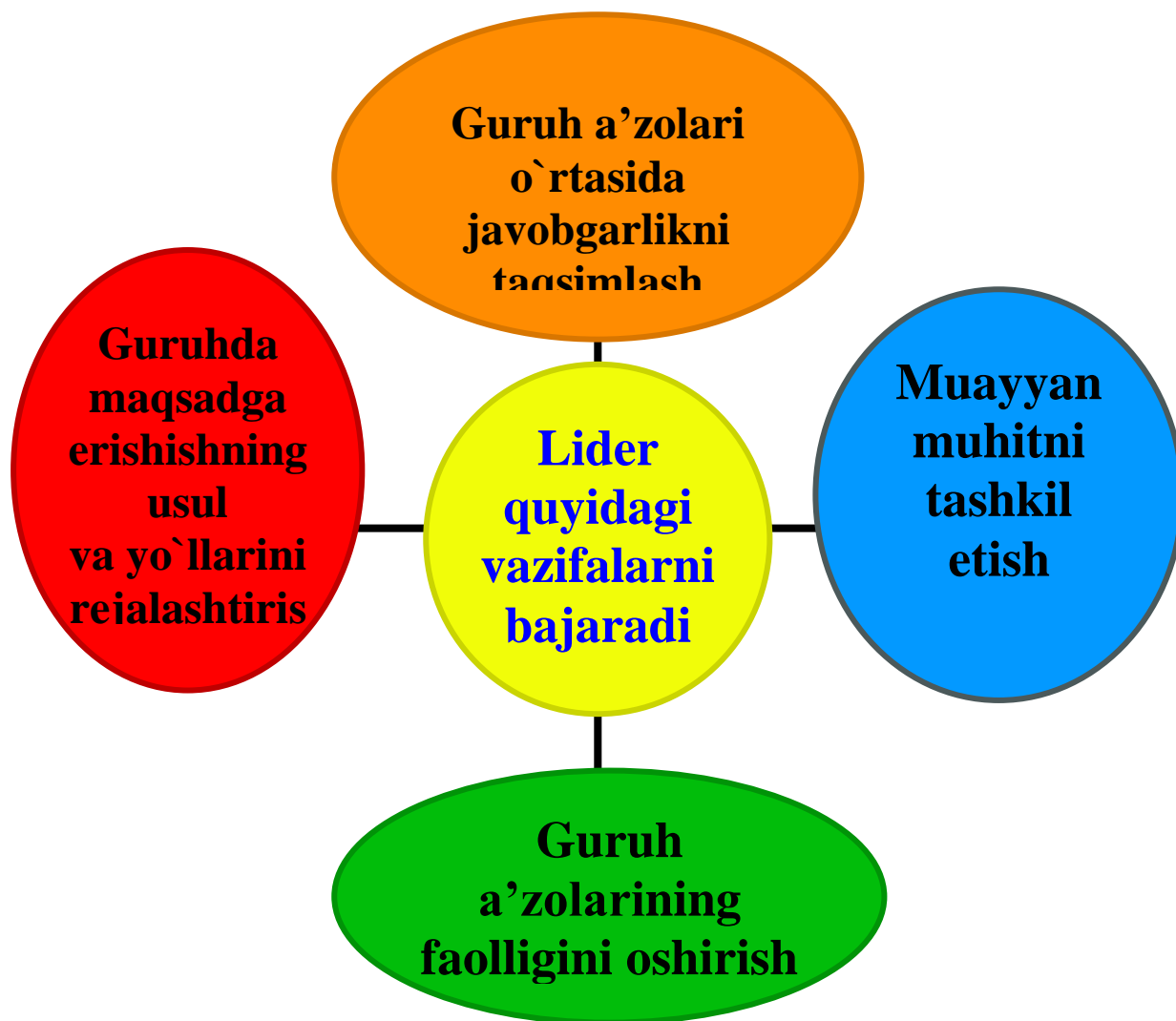
O`zaro munosabatlar sohasi bo`yicha liderlarning ikki turi farqlanadi.

Rasmiy

Norasmiy

Rasmiy lider liderlikka saylangan yoki tayinlangan lider bo`lib, ushbu jamoaning faoliyatiga rasman javobgar hisoblanadi.

Norasmiy lider - rasmiy liderlik mavqeini egallamaganligiga qaramay, ko`pchilik tomonidan e'tirof etilgan, obro`ga ega bo`lgan lider.

Demak, ayni bir jamoada bir necha lider mavjud bo'lishi mumkin. Agar jamoada liderlar ko'p bo'lsa, bu ijobiy holat. Lekin bunda liderlarning axloqiy normalari bir-biriga zid kelmasligi lozim. Liderlarning turli-tumanligi jamoa hayotining turlicha bo'liilini ta'minlaydi.

Liderlar o'rtasida o'zaro munosabatlar jamoadagi psixologik iqlimning muhim tomonidir. Bundan tashqari jamoaning psixologik iqlimiga jamoa a'zolari o'rtasidagi g'axslararo munosabatlar ham katta ta'sir ko'rsatadi. Bunda jamoa a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarnng qanchalik chuqur bo'lishi muhim rol o'ynaydi.

Bu jihatdan o'zaro munosabatlarnng 3 xil darajasini ajratib ko'rsatish mumkin.

Jamoadagi normal psixologik iqlimni belgilovchi bevosita ko'rsatkichlar ham mavjud.

- ➡ Jamoadagi erkinlik atmosferasi.
- ➡ Muloqot turli shakllarining mavjudligi.
- ➡ Umumiy maksadni tushunish va unga erishishga intilish.
- ➡ Fikr-mulohazalarni ochiqchasiga aytish imkoniyatining mavjudligi.
- ➡ Tanqid qilish erkinligi. Nizolarning ham mavjud bo'lishi.
- ➡ Jamoa a'zolari o'rtasida vazifalarning to'g'ri taqsimlanishi.
- ➡ Boshliqning norasmiy o'rtasida vazifalarning to'g'ri taqsimlanishi.
- ➡ Xodimlar qo'nimsizligining kamligi.

Bulardan tashqari jamoaning psixologik iqlimiga bir qancha omillar ta'sir ko'rsatishi mumkin.

O'quvchi, talabalar jamoasidagi ma'naviy psixologik iqlimning tashqilotchisi – o'qituvchi, guruh rahbari hisoblanadi. Har bir guruh rahbari jamoada normal psixologik iqlimni yaratish uchun

unga ta'sir etuvchi omillarni yaxshi bilishi zarur. Chunki yaxshi tashkil etilgan jamoada normal psixologik iqlim mavjud bo'lganda guruh a'zolarining o'zlashtirishi, tartib-intizomni saqlashi ham yaxshi yo'lga qo'yiladi.

Guruh va jamoalardagi shaxslararo munosabatlarni o'rganishda kuzatish, eksperiment, turli xil suhbat me'yorlaridan foydalaniladi. Shaxslararo munosabatlari o'rganish metodlaridan yana biri - **sotsiometriya** metodidir.

Bu metodning mohiyati shundan iboratki, inson u yoki bu ko'rsatkich bo'yicha guruh a'zolarini tanlaydi. Qilingan tanlashlar asosida kishining guruhdagi shaxslararo munosabatlar tizimida tutgan o'rnini haqida xulosa chiqaradi.

Demak, sotsiometriya metodi yordamida guruh a'zolari o'rtasidagi simpatiya yoki antipatiyani aniqlash mumkin, sotsiometriya metodni operativ tarzda o'tkazish, uning natijalarini esa matematik ravishda qayta ishlash va grafik tarzda ifodalash mumkin.

Sotsiometriya tadqiqot metodi sifatida tan olish bilan bir qatorda uning ba'zi kamchiliklarining ham ko'rsatib o'tish zarur. Asosiy kamchilik shundan iboratki, sotsiometriya metodi mavjud munosabatlar tuzilishining sabablarini imkonini bermaydi. Shuning uchun ham sotsiometriyadan olingan ma'lumotlar kuzatish, suhbat, psixologo-pedagogik eksperiment natijalari bilan to'ldirilishi lozim.

Sotsiometriya metodidan guruh jamoa a'zolari o'zaro bir-birlarini yaxshi bilgan holatlardagina, rasmiy ish yuzasidan bo'ladigan va shaxsiy munosabatlardagi haqiqiy o'rnini aniqlash, birlamchi guruhlar mavjudligi yoki mavjud emasligini topish, birlamchi guruhlarining paydo bo'lish va tarqab ketish sabablarini aniqlash mumkin!

Sotsiometriya metodining mohiyati shundan iboratki, tekshiriluvchiga birga qilinadigan ishlar yoki guruh a'zolarining ishlarini birgalikda bajarishga hohishlari to'grisida savollar beriladi. Beriladigan savollar tanlash ko'rsatkichlari deyiladi. Kuchli va kuchsiz ko'rsatkichlar farqlanadi. Kuchlilari chuqur va barqaror munosabatlari, kuchsizlari esa yuzaki va beqaror munosabatlarni aniqlashga imkon yaratadi.

Kuchli va kuchsiz ko'rsatkichlar mazmun jihatdan turlicha bo'lishi mumkin, lekin ulardagi umumiy narsa-natija, ya'ni sherik tanlashdir.

Sotsiometrik tadqiqotdan olingan malumotlar asosiy sotsiogrammalar tuziladi. Agar guruh a'zolari soni 20 tadan ko'p bo'lsa, sotsiometrik matritsa tuzish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuningdek, natijalarni grafik ravishda, zanjir, uchburchak yoki yulduzcha shaklida ham ifodalash mumkin. Shunday qilib, sotsiometriya metodi ob'ektiv va aniq malumotlar, ya'ni shaxsning guruh yoki jamoadagi real holatini aks ettiruvchi ma'lumotlar olishga imkon beradi va amaliy maqsadlarda foydalanishi mumkin.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

- 1 .Guruhlarning tafsiflanishi.
- 2.Rivojlanish darajasiga ko`ra guruhlarning turlari.
- 3.Jamoa va uning eng muhim belgilari.
- 4.Faoliyati maqsadiga ko`ra jamoalarning turlari.
- 5.Shaxslararo munosabatlar nima?
- 6.Shaxslararo munosabatlarda guruh a`zolarining tutgan mavqelari.
- 7.Liderlar va ularning turlari.
- 8.Liderlik uslublari.
- 9.Guruh va jamoalardagi ma`naviy-psixologik iqlim.
- 11.Shaxslararo munosabatlarni o`rganish metodlari.

ADABIYOTLAR

1. V. M. Karimova Ijtimoiy psixologiya asoslari. T: O`qituvchi nashriyoti 1994.
2. Andreeva G. M. Aktualnie problemi sotsialnoy psixologii. M. Iz. MGU. 1998
3. Sotsialnaya psixologiya: Uchebnoe posobie dlya studentov ped institutov. (A. V. Petrovskiy, V. V. Abramenkova, M. ye. Zelenova i dr. pod. red A. V. Petrovskogo M. Prosveshenie, 1987
4. Sotsialnaya psixologiya: Istoriya, teoriya, empiricheskie isledovaniya. Por red ye. S. Kuzmina, V. ye. Semenova L. G. U. 1979
5. Anikeeva N. P. Jamoadagi ruxiy muxit - Toshkent,"Ukituvchi", 1992
6. KovalevA. G Kollektiv i sotsialno-psixologicheskie problemi rukovodstva. - M. :Politizdat 1975
7. Kolominskiy YA. V. Psixologiya vzaimootnosheniya v malix gruppax. M: Izd. B. GU. 1976
8. Petrovskiy A. V, Shpalinskiy V. V. Sotsialnaya psixologiya kollektiva. M: Prosveshenie 1978

SHAXSLARARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA SHAXSNING RIVOJLANISHI.

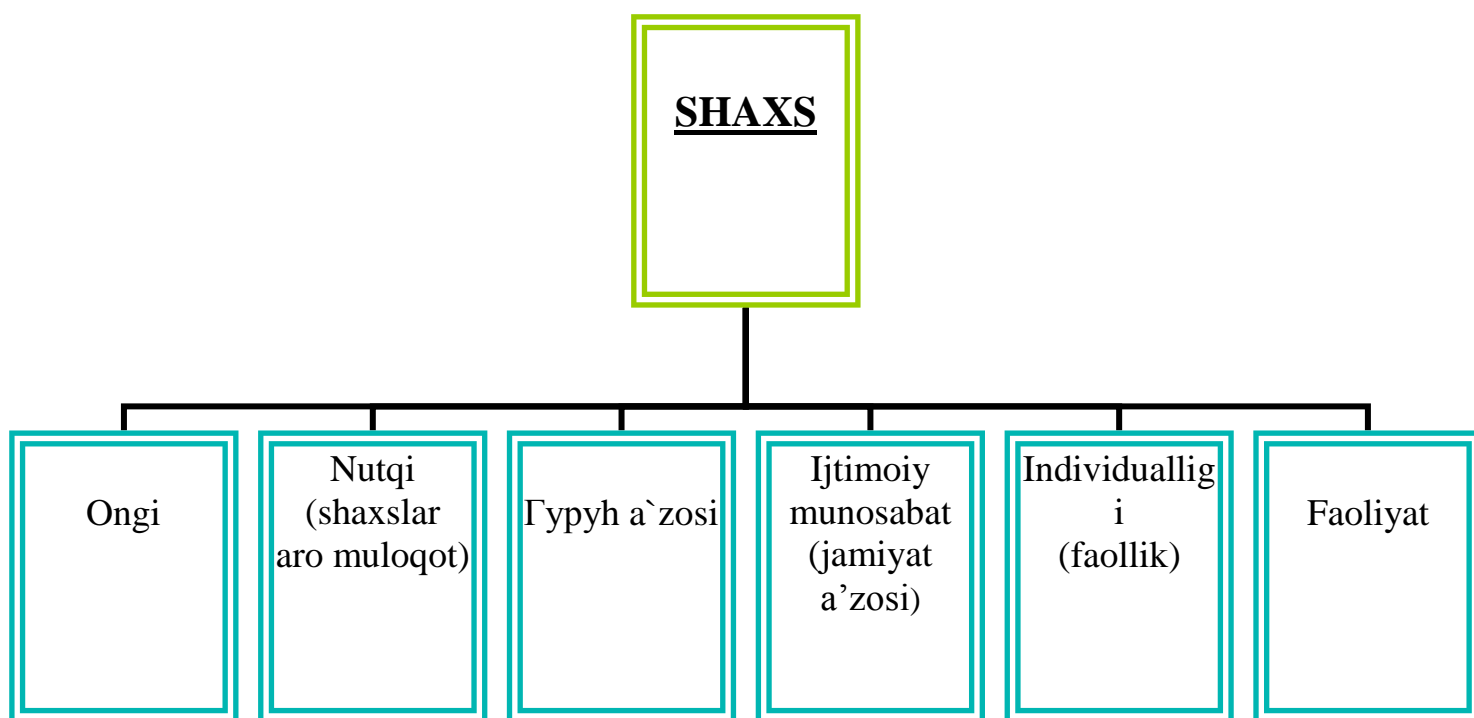
Reja.

1. Insonning shaxs sifatida shakllanishi va bunda ijtimoiy muhitning o`rni.
2. Ijtimoiy psixologiyada shaxsni o`rganishning o`ziga xosligi.
3. Guruhlar va ularning shaxs rivojlanishiga ta`siri.
4. Shaxsning ijtimoiy ustanovkalari.

Insonning shaxs sifatida shakllanishi va bunda ijtimoiy muhitning o`rni.

Shaxs jamiyatning a`zosi, ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarning mahsuli, ongli faoliyatning sub`ekti bo`lmish individdir.

Shaxsning boyligi, uning hayotga faol munosabati, boshqa kishilar bilan bo`ladigan aloqalarining turli-tumanligiga bogliq bo`ladi.

Individ- so`zi lotincha-«individuum»-bulinmas degan ma`noni anglatadi.

Har bir odam o`zi mansub bo`lgan sinf, muloqotga xos bo`lgan umumiy sifatlar bilan bir qatorda shaxsiy xususiyatlarga ham egaki ular shaxning takrorlanmas individualligidir.

Individuallik- ma`lum sifatlariga ega bo`lgan shunday odamki, bu sifatlar faqat shu odamgagina xosdir.

Shaxs tashqi turmush sharoitlari ta`sirida shakllanadi.

Savol: Bir xil sharoitda tarbiyalanganda har biri o`zining shaxsiy xususiyatlariga ega bo`ladimi?

Javob: Shaxsning shakllanishida ijtimoiy omillardan tashqari biologik omillar ham ta`sir ko`rsatadi.

Bu omillarni bir-biridan ajratib quyish noto`gri.

Hosil qilinadigan xususiyatlar bilan tabiiy mavjud xususiyatlar o`zaro bogliq tashqi sharoitlar ta`sirida odamning shakllanishini ichki sharoitlarga bogliq holda sodir bo`ladi.

Shaxsning barkarorligi.

Shaxs-o'zini turli sharoitlarda turlicha tutishiga qaramay asosiy shaxsiy sifatlari o'zmi-ko'pmi barqaror bo'ladi. Agar odamning xususiyatlari bilib olinsa, uning ma'lum bir vaziyatda o'zini qanday tutushini aytish mumkin.

Shaxsning jarayonlari, holatlari va xususiyatlari o'zaro chambarchas bogliqdir. **Shaxsning psixologik tuzilishi** –jarayonlar, holatlar va xususiyatlarning o'zaro chambarchas bog'liqligini hamda aloqadorligi odamdan barcha sifatlarning bir butunligini ta'min etadi.

Shaxs, siyosiy, g'oyaviy munosabatlar ta'sirida ham bo'ladi. Jamiyat haqidagi g'oyalar tizimi shaxsning psixologiyasi, uning dunyoqarashi, ijtimoiy ustnovkalarini shakllantiradi.

Ijtimoiy fanlarni o'zlashtirish shaxsga ijtimoiy taraqqiyotda o'z o'rnini anglashga yordam beradi. Jamiyat maktabdagi ta'lim va tarbiya, radio, televideniye va boshqa ommaviy axborot vositalari yordamida shaxsga g'oyaviy ta'sir o'tkazadi.

Shaxsning muloqot doirasi qanchalik keng bo'lsa, uni hayotining turli sohalari bilan aloqasi shunchalik turli tuman bo'ladi, shaxs ijtimoiy munosabatlar dunyosiga shunchalik chuqurroq kira oladi va uning ma'naviy dunyosi ham boy bo'la boradi.

Shaxsning psixik xususiyatlari insonning ijtimoiy tajribasi, uning hayot va faoliyati, ta'lim va tarbiya ta'siri ostida tarkib topadi. Shaxsning shakllanishi u yashaydigan jamiyat sharoitlari hamda mana shu ijtimoiy sharoitlarda u oladigan ta'lim va tarbiya bilan belgilanadi.

Ta'lim tarbiya jarayoni shaxs shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

*Insonning shaxs sifatida
shakllanishiga ta'sir
etuvchi omillar*

Irsiyat

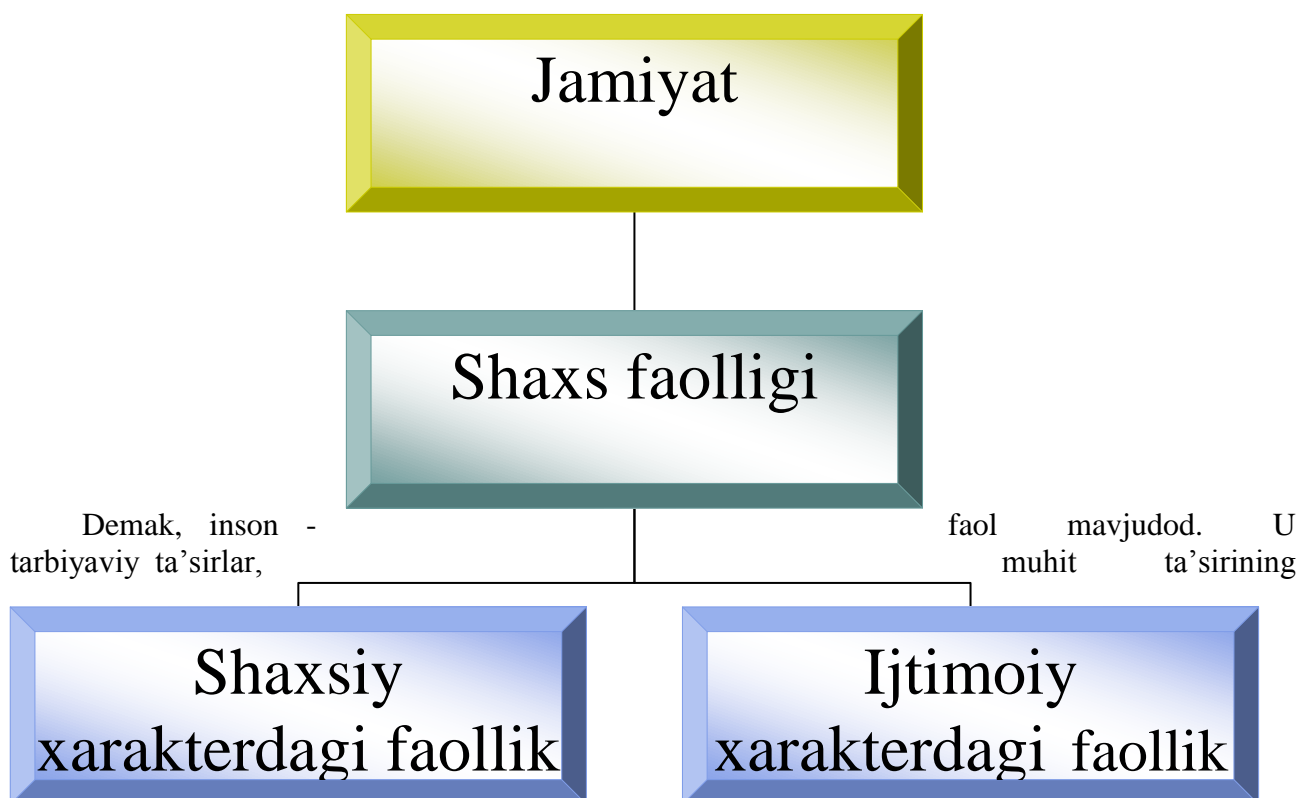
Ijtimoiy muhit

Ta'lim- tarbiya

Guruhlar va ularning shaxs rivojlanishiga ta'siri.

Har-bir bola yashaydigan ijtimoiy muhit bir emas , balki bir necha qavatdan (zonadan) iborat. Eng yaqin va birinchi qavat oilaviy muhitdir. Oilaga qaraganda kengroq qavatni bolaning tashqari, ya'ni bir qavatni –bolaning qarindoshlari tashkil etadi. Va nihoyat, eng keng qavat- ijtimoiy muhit hisoblanadi. Undan tashqari bevosita xatti-harakat namunalari, alohida kishilarning mulohazalari orqali emas, balki kitob va gazeta, radio, kino, televideniye, jamiyatda o'rnatilgan qonun-qoidalar, odamlar, axloq talablar, ma'naviyat, milliy qadriyatlar orqali amalga oshiriladi.

Biroq, agar bolaning shaxsiy faolligi mavjud bo'lsa, muhit uning taraqqiyotiga ta'sir ko'rsata olmaydi. Faqat o'zining shaxsiy faolligini ko'rsatgandagina bola atrof-muhitning ta'sirini his qilishi, shundagina uning rasmiy xususiyatlari namoyon bo'lishi mumkin.

passiv ob'ekti emas. Shuning uchun hayotning tashqi sharoitlari, tashqi ta'sirlar inson shaxsini bevosita emas, balki uning muhit bilan o'zaro ta'siri jarayoni orqali, uning shu muhitdagi faoliyati yordamida belgilaydilar. Shu tuufayli muhit, tarbiyaviy t'asir haqida gapirganda uni ya'ni insoning tashqi muhit bilan faol ta'sir jarayoni, tarbiyachi bilan tarbiyalanuvchining faol o'zaro aloqasi sifatida tushunish zarur.

Inson faol mavjudod sifatida o'z shaxsini ongli ravishda o'zgartirishi mumkin. Shaxsning shakllanishida o'z-o'zini tarbiyalash, ya'ni kishining shaxsiy sifatlarini takomillashtirishga qaratilgan ongli ishi katta ahamiyatga ega bo'la boradi.

Shaxs guruhda, ya'ni mana shu guruhda o'rnatilmagan o'zaro munosabatlar va muloqat ta'sirida rivojlanadi. Demak, guruhning taraqqiyoti shaxsning guruhda rivojlanishi omili sifatida namoyon bo'ladi.

Individ o'ziga xos ehtiyoj, ya'ni shaxs bo'lishi ehtiyoji hamda shaxs bo'lish qobiliyatiga ega. Bu qobiliyat, ya'ni individual xususiyatlar.

Shaxs bo'lish ehtiyoji qondirilishini ta'minladi va turli ishlarni amalga oshirishga imkon yaratadi.

Ushbu ehtiyojning amalga oshirishda yuqori rivojlanish darajasiga ega bo'lgan guruh jamoalar katta ahamiyatga ega.

Shaxs rivojlanishi yangi ijtimoiy muhitga kushilish va u bilan birlashish sifatida tasavvur qilish mumkin. Shartli ravishda bu muhitni doimiy, o'zgarmas deb qaraladi. (masalan, maktabning birinchi sinfi, ishlab chiqarish brigadasi, harbiy qism va hokozo). Nisbatan barqaror bo'lgan muhitda shaxsning rivojlanishi 3 ta bosqichni bosib o'tadi. Bular – adaptatsiya, individualizatsiya va integratsiya bosqichlaridir.

Demak, inson shaxs sifatida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi ta'siri ostida shakllanadi. Tajribalarda ko'rsatishicha, insoniyat jamiyatdan tashqarida haqiqiy taraqqiy etgan inson, shaxs bo'la olmaydi.

Ijtimoiy psixologiyada shaxsni o'rganishning o'ziga xosligi.

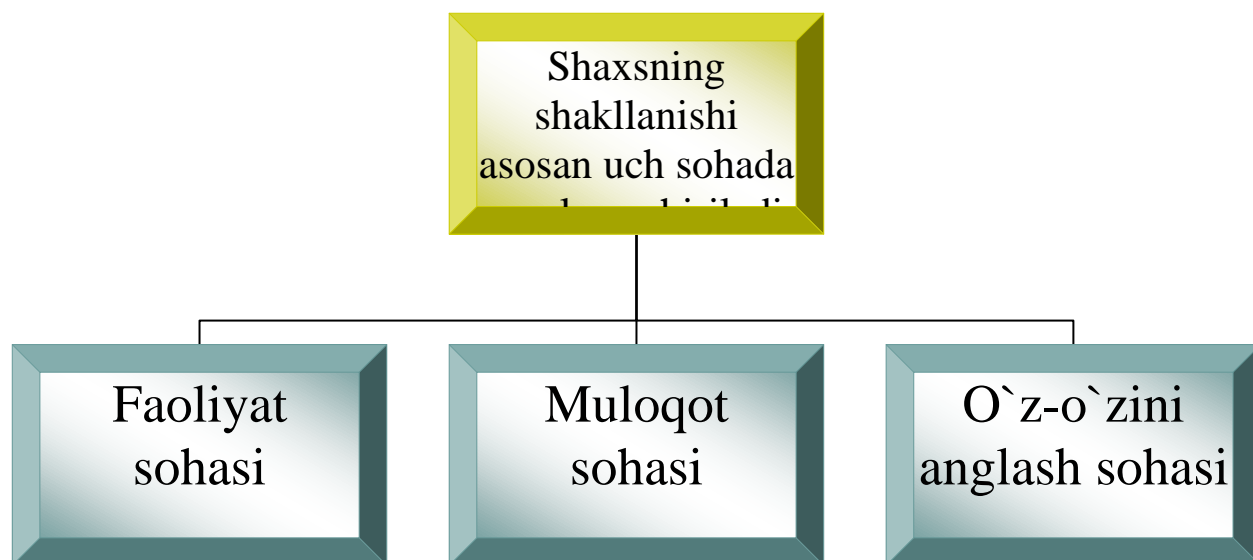
Shaxs turli ijtimoiy jarayonlarning ishtirokchisi va faol amalga oshiruvchisi bo'lganligi tufayli ijtimoiy psixologiyada o'rganiladi. Shaxs muammosi umumiy psixologiyada ham, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiyada ham, psixologiyaning qator maxsus bo'limlarida ham o'rganiladi. Har bir bo'lim yoki tarmoq uni o'z mavzui va vazifalari nuqtai nazaridan shaxsga taalluqli bo'lgan muammolarni yoritadi. Masalan, umumiy psixologiya shaxsni psixologik faoliyatning maxsuli, alohida psixik jarayonlarning egasi deb qaraydi.

Shaxs muammosiga ijtimoiy-psixologik yondoshishning o'ziga xosligi shundaki, u turli guruhlar bilan bo'ladigan turli shakldagi o'zaro munosabatlarning oqibati sifatida qaraladi.

Ya'ni ijtimoiy psixologiya avvalo biror guruhning a'zosi hisoblangan shaxs xulq-atvori qanday qonuniyatlarga buysunishini, shaxsning muloqotlar sistemasida olgan ta'sirlari uning ongida qanday aks topishini o'rganadi.

Guruhning shaxs psixologiyasiga ta'siri qay yusinda sodir bo'lishi ijtimoiy psixologiyada ijtimoiylashuv muammosi bilan uzviy bogliq bo'lsa, bu ta'sirlarning shaxs hatti-harakatlari, xulqida bevosita qanday namoyon bo'lishi ijtimoiy yo'l-yo'riqlar muammosi bilan bog'liqdir. Ana shular asosida shaxsda shakllanadigan fazilatlar va ularning turli tipdagi shaxslarda namoyon bo'lishini aniqlagan holda, shaxs xulq-atvorini boshqarish mexanizmlarni ishlab chiqish ijtimoiy psixologiyaning asosiy vazifalaridan biridir.

Shaxs shakllanishining o'z sohasi, bosqichlari va muassasalari mavjud.

➡ Faoliyat sohasi, ya'ni umr mobaynida shaxs turli faoliyatlarga bevosita yoki bilvosita jalb etilgan bo'lib bu jarayonda fan qatalogi kengayib, boyib boraveradi. Har bir faoliyat turi individdan maxsus fazilatlarining, malaka va ko'nikmalarining, bilimlarning borligini talab etadiki, ularni koniktirish yo'lidagi aktivligi unda o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlar kompleksini shakllantiradi;

➡ Muloqot sohasi, ayniqsa maktabgacha yosh davrdagi va o'smirlik davrlaridagi muloqot sistemalari bolada bir qancha ijtimoiy xislatlarni paydo qiladiki, uning natijasida u faol hayotiy mavqega ega bo'ladi, jamiyatda o'z o'rnini tasavvur qilishga erishadi.

➡ O'z-o'zini anglash sohasi, ya'ni "MEN" obrazining yil sayin o'zgarib borishi jarayoni bo'lib, avval o'zini boshqalardan farqliligini, o'zicha mustaqil xarakat qilish, mustakil fikr yurita olish kobiliyatini anglash, sungra o'z-uzini baholash, anglash, nazorat qilish xususiyatlari rivojlanadiki, ular ham faol shaxs psixologiyasining tarkibiy qismidir. Shaxs sotsializatsiyasi, yukorida ta'kidlab o'tganimizdek, bola tugilishi bilan boshlansa-da, sezilarli, samaradorlik nuqtai nazaridan uning bosqichlari farqlanadi. Masalan, birinchi bosqich - mehnat faoliyatigacha bo'lgan bosqich bo'lib, unga bolaning maktabgacha yesh davri hamda o'qish yillari kiradi.

Shaxsning ijtimoiy ustanovkalari.

Ijtimoiy ustanovka shaxs xulq-atvorining ichki, anglanmagan yoki qisman anglangan motivlariga kiradi.

Masalan, bir kishiga badiiy adabiyotdan ainan bir guruh asarlar guruhi yoki shu adib yoqishini tushunmaidi. O'sha guruhdan yangi bir kitob qo'lga kirganda u albatta yoqishi kerak degan tasavvurda bo'ladi shu manoda olib qaralganda ijtimoiy ustanovka shaxsdagi anglanmagan munosabatlariga o'xshaydi. Lekin aslida uning tabiati juda murakkabdir. Chunki ijtimoiy ustanovka tushunchasida munosabatlar ham, shaxsiy ma'no ham, baholar sistemasi ham, bilimlar ham o'z ifodasini topadi. Ya'ni ijtimoiy ustanovka shaxsning turli ijtimoiy ob'ektlarga nisbatan munosabat bildirishining ichki mexanizmidir, shu ob'ektlar bilan ishlashga, ularni baholashga hamda ma'lum tarzda idrok qilishga tayyorgarlik holatidir.

Ijtimoiy muhitning ta'siri xulq-atvorda bevosita namoyon bo'ladi. U yoki bu xulq-atvorning sababi uning motividir. Ijtimoiy psixologiya shaxs xulq-atvorining motivlari sifatida ijtimoiy ustanovkalarni o'rganadi.

Sof psixologik ma'noda yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantiruvchi va o'zgartiruvchi ijtimoiy psixologik mexanizm - bu ijtimoiy ustanovkalardir.

Bu - shaxsning atrof muhitida sodir bo'layotgan ijtimoiy hodisalarni, ob'ektlarni, ijtimoiy guruhlarini ma'lum tarzda idrok etish, qabul qilish va ular bilan munosabatlar o'rnatishga ruhiy ichki hozirlik sifatida odamdagi dunyoqarashni ham o'zgartirishga aloqador kategoriyadir.

Rus olimi V.A. Yadov o'zining dispozitsion konsepsiyasini yaratib, unda ustanovkalarni to'rt bosqich va to'rt tizimli sifatida tasavvur qilgan

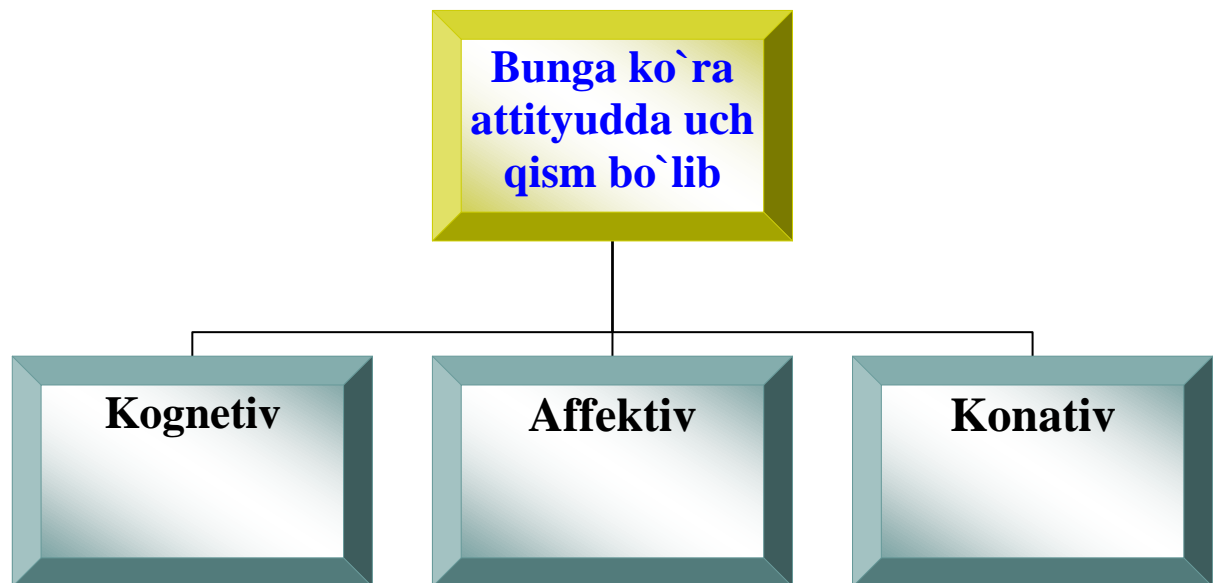
Elementar ustanovkalar (set) - oddiy, elementar ehtiyojlar asosida ko'p incha

Ijtimoiy ustanovkalar (attitud) - ijtimoiy vaziyatlar ta'sirida ijtimoiy ob'ektlarga nisbatan shakllanadigan ustanovkalar. Ularni o'zgartirish uchun ijtimoiy shart - sharoitlar va shaxsning ularga nisbatan baho va munosabatlari tizimini o'zgartirish kerak.

B'azaviy ijtimoiy ustanovkalar - ular shaxsning umumiy yo'nalishini belgilaydi va ularni o'zgartirish e'tiqodlar va dunyoqarashlarni o'zgartirish demakdir.

Qadriyatlar tizimi - ular avlodlararo muloqot jarayonining mahsuli sifatida jamiyatda qadr - qimmat topgan narsalarga nisbatan ustanovka. Masalan, sahih hadislar shunday qadriyatlardir, biz ularni tanqidsiz, muhokamalarsiz qabul qilamiz, chunki ular ham ilohiy, ham eng buyuk insonlar tomondan yaratilgan va avloddan avlodga o'z qadrini yo'qotmay kelayotgan qadriyatlardir.

Ijtimoiy ustanovka muammosi G`arbda, ayniqsa, Amerika Kushma Shtatlarida har taraflama chuqur o`rganilgan muammolardan hisoblanadi. Amerikalik olimlar uning shaxsning avvalgi hayotiy tajribasiga, undagi ijtimoiy tasavvurlariga bog`liqligini o`rginib, shaxs xulq-atvorini turli sharoitlarda boshqaruvchi mexanizm ekanligini isbot qildilar. (U. Tomas, F. Znanetskiy, G. Olport, M. Smit, K. Xovland, Laper, D. Kats, N. Rokich va boshqalar) ular ijtimoiy ustanovkani bir so`z bilan -"attityud"so`zi bilan ifodalaydilar. 1942 yildayoq M. Smit attityudning uch komponentli strukturasini ishlab chiqqan.

➡ Kognetiv qism - bu shaxsdagi attityud obektiga nisbattan bilimlar, uning odam tomonidan anglanishidir. Bunga shaxsdagi bilimlardan tashkari g`oyalar, tasavurlar prinsiplar va hokazolar kiradi.

➡ Affektiv qismi - bu o`sha ob`ektni hissiy emotsional baholash bo`lib, yoqtirish yoki yoqtirmaslik tarzidagi hissiyotlar kiradi.

➡ Konativ qismi yoki xulq-atvor bilan bog`liq qismiga esa ob`ektga nisbatan amalga oshiriladigan xatti-harakatlar, aynan xulq-atvor kiradi. Lekin ba`zi olimlarda ustanovkaning aynan ob`ektga yoki vaziyatga nisbatan bo`lishi mumkinligi haqida ma`lumotlar ham bor edi. Xususan, Laperning 1934 yilda o`tkazgan mashhur eksperimenti bunga misol bo`lishi mumkin. Eksperimentning mazmuni quyidagicha edi.

Laper ikkita xitoylik talabalar bilan AQSH bo`ylab sayohatga chiqadi. Ular hammasi bo`lib 252 ta mexmonxonada bo`lishib, ularning deyarli barchasida (bittasidan tashqari) iliq, samimiy munosabatning guvohi bo`lishadi. Ma`lumki, o`sha paytlarda irqiy belgi bo`yicha odamlarga tanlab munosabatda bo`lishar, xitoyliklar ham sariq tanlilar sifatida kamsitilardi. Laper bilan hamroh bo`lgan talabalarga munosabat bilan olimga bo`lgan munosabat o`rtasida deyarli farq sezilmadi. Sayohat tugagach, Laper o`sha barcha mehmonxona egalariga minnadorlik xati yozib, yana o`sha

talabalar bilan borsa, yana o`shanday iliq kutib olishlari mumkinligini so`radi. Javob faqat 128 ta mehmonxona egalaridan keldi, ularning bittasi ijobiy javob, 58 da rad javobi, qolganlarida turlicha formalarida noaniq javoblar olindi. Bundan Laper shunday xulosaga keldi: demak, xitoy millatiga mansub shaxslarga nisbatan ustanovka bilan mexmonxona egalarining real xulq-atvorlari o`rtasida farq bo`lib, aslida ustanovka salbiy ekanligi, vaziyatga qarab esa, u boshqacha-ijobiy namoyon bo`lganligi aniqlandi.

Ijtimoiy ustanovkalarga xos bo`lgan umumiy qonuniyatlardan yana biri uning uzoq muddatli xotira bilan bog`liqligidir. Ayni vaziyatga shakllangan obrazlar uzoq muddatli xotirada saqlanib, u yoki bu vaziyatda aktuallashadi, ya`ni "jonlanadi". Masalan, ba`zi bir etnik stereotiplar ana shunday xotira obrazlaridandir. Demak, ijtimoiy ustanovka ob`ektga hamda konkret vaziyatga bog`liqdir.

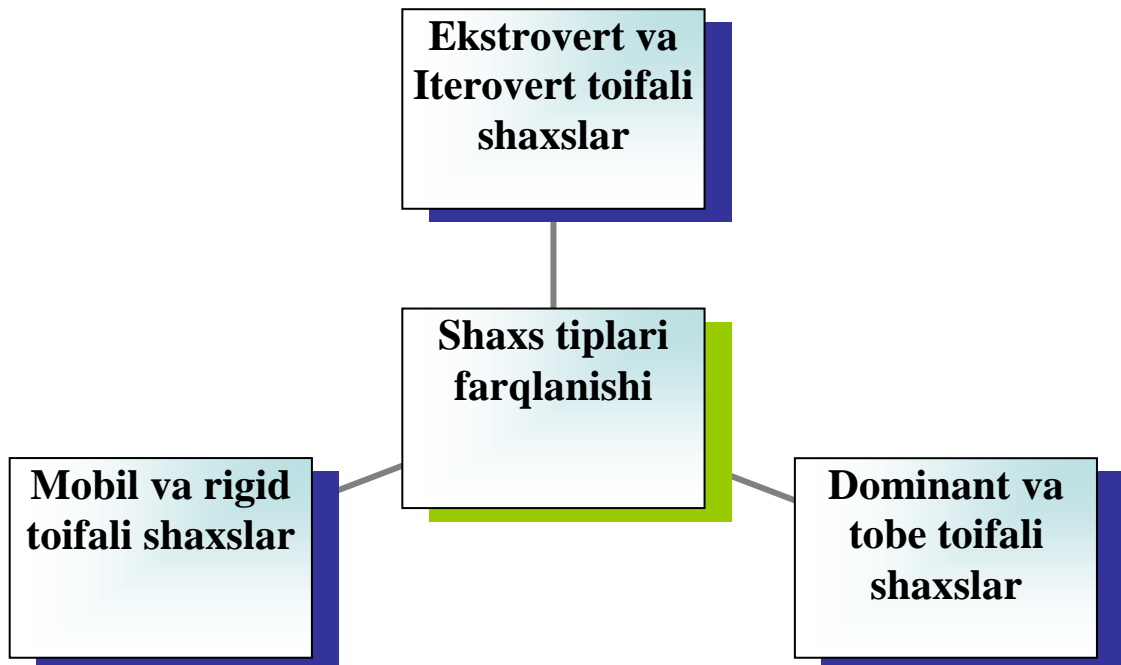
Shakllangan ijtimoiy ustanovkaning hayot mobaynida o`zgarishi mumkinligi muhim ijtimoiy psixologik ahamiyatga egadir. Amerikalik olim Xovlant fikricha, ijtimoiy ustanovka o`rgatish yo`li bilan o`zgarishi mumkin. Ya`ni o`quvchilardagi turli ustanovkalarni o`zgartirish uchun rag`batlantirish yoki jazolash sistemasini o`zgartirish lozimdir.

Shaxs tiplari va ularning ijtimoiy psixologik xarakteristikasi.

Psixologlarning fikricha, (G.Asmolov, P.Shixerev, V.A.Yadov, P.Nadirashvili va boshqalar) ijtimoiy ustanovkalarni o`zgartirish uchun shu ustanovkaning sababi bo`lgan vaziyat yoki faoliyatning maqsadi va motivini o`zgartirish shartdir. Shu narsa shaxsning aktiv ongli faoliyatida sodir bo`ladi.

Shunday qilib, shaxs ijtimoiylashuv jarayonida turli ustanovkalarini ro`yobga chiqarish sharoitida faollik ko`rsatadi. Shunday faollikning natijalarini biz uning ijtimoiy-psixologik sifatlarida ko`ramiz. Ya`ni, aktiv birgalikdagi faoliyat, o`zaro muloqot jarayonida shaxsning ijtimoiy-psixologik fazilatlarini shakllanadi. Shuning uchun ham barcha sifatlar faoliyatda namoyon bo`ladigan hamda muloqotda ko`rinadigan sifatlar guruhiga bo`linadi. Masalan, tashqi muhit bilan faol munosabat perseptiv himoya sifatlarini, ya`ni o`ziga xavf soluvchi yoki solishi mumkin bo`lgan ijtimoiy ta`sirlardan himoya qiluvchi xususiyatlar shakllanadi. Bu sifatlarini ba`zi mualliflar perseptiv qobiliyatlar (V.A.Labunskaya) deb atasalar, boshqalari "ijtimoiy ta`sirlarga hissiy javob berish qobiliyati" (A.Bodalev), "kuzatuvchanlik", "ziyraklik" (Yu.Jukov) va hokazo deb atashgan. Boshqa sifatlar "muloqotda namoyon bo`luvchi sifatlar"dir. Ular turli ijtimoiy kutishlar sistemasi bilan bog`liq bo`lib, shaxsning turli sharoitlarda to`g`ri muloqotga kirishish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, har bir shaxsda o`ziga xos tarzda dunyoni, odamlarni idrok qilish va tushunish qobiliyati borki, ular muloqot jarayonida kamroq xatolarga yo`l qo`yishini ta`minlaydi. Masalan,

bosiqlik, mulohazalilik o'zgalarning ichki dunyosini gaplari, hatti-harakatlariga qarab bilish qobiliyati va boshqalar shular jumlasidandnr. Shu fazilatlarini qanchalik namoyon eta olishiga qarab shaxs tiplari farqlanadi.

Ekstrovert va introvert toifali shaxslar

➡ Ekstrovert — o'ta muloqotga kirishuvchan, o'zini odamlar guruhisiz tasavvur qila olmaydigan shaxsdir. Uning uchun muloqot haqiqiy ehtiyojdir, boshqalarning uni tushunish-tushunmasliklaridan qati nazar, u doimo o'z fikr-istaklarini o'rtoqlashgisi keladi. Ekstrovert uchun konkret kim bilandir muloqotda bo'lish emas, umuman kim bilan bo'lsa ham muloqotda bo'lish xohishi muhim. Shuning uchun ham u umuman begona odam bilan gaplashib, kirishib keta oladi. Gaplashgisi kelmagan begonaning psixologiyasini tushunishi qiyin ("Qanday qilib gaplashishni hohlamaslik mumkin?", — deb o'ylaydi u). Ekstrovertning qiziqishlari ham tez-tez o'zgarib turadi, do'stlari, o'rtoqlarini ham almashtirib turishga intiladi. Bundan tashqari, u o'ta qirishuvchan bo'lganligi uchun ham har qanday sharoitda vaziyatdan chiqish usullari to'g'risida tez xulosaga keladi, o'ta qiziquvchan, dunyoda bo'layotgan hodisalar, "mish-mishlar"ni bilish uning uchun zarur. Ekstrovert kek saqlamaydi, bugun urushgan odami bilan ertaga hech narsa bo'lmaganday apoq-chapoq bo'lib ketishi mumkin.

➡ **Introvert** esa ekstrovertning teskarisi. U ko'proq ichki dialog formasidagi muloqotni afzal ko'radi, ya'ni yolg'izlikda mulohaza yuritish, o'zi haqida o'ylash va shunga o'xshaganlar uning uchun asosiy ishdur. Shuning uchun ham unda muloqotga ustanovka juda sust, odamlarning uni tushunmay qolishlaridan doimo xavotirda bo'ladi. Introvert kitoblar olami, falsafiy fikrlashlar qulidir, chunki u odamlar guruhida sodir bo'lib turadigan ziddiyatlardan cho'chidi, o'zini olib qochadi. Agar muloqotda bo'ladigan bo'lsa, 2—3 kishidan ortiq bo'lmagan guruhni afzal ko'radi. Shunda ham har kuni emas, ba'zan-ba'zan uchrashib turish, gaplashganda ham "shaxsiy" mavzularda emas, umumiy gaplar haqida suhbatlashishni yaxshi ko'radi. Chunki u ekstrovertdan farq qilib, o'z "Men"ining boshqalarga o'xshamasligini doimo esda tutadi. Introvert doimiy standartlar, belgilangan normalar olamida yashaydi, qiziqqan narsasi bilan umrini oxirigacha bo'lsa ham shug'ullanishga tayyor, umr yo'ldoshiga sodiq, vafodor. Do'stlarga ham xuddi shunday.

Mobil va rigid toifali shaxslar

➡ Bu shaxs tiplari muloqotga kirishish me'zoniga ko'ra farqlanadi. Masalan, **mobil tip** har qanday ish bilan mashg'ul bo'lgan sharoitda juda tez muloqotga kirishadi, lekin boshqa narsalarga ham diqqatini ko'chirishi mumkin. U tez gapiradi, doimo shoshadi, yuz ifodalari ham tez o'zgaradi. Suhbat mavzusini ham tez-tez o'zgartirib turishga moyil. Gaplashib ketishi qanchalik oson bo'lsa, gapni tugatib, xayrlashib ketishi ham oson. Suhbat tugagandan keyin qolgan ishini davom ettirib ketaveradi.

➡ **Rigid suhbatdosh** esa uning aksi. Bunday shaxs qat'iyatli, dadil bo'lsa ham, bir faoliyat turidan ikkinchisiga ko'chishi juda qiyin, u ma'lum muddatni talab qiladi. Chunki u o'ylamasdan tavakkal ish qila olmaydi. Masalan, u xat yozayotgan paytda kirib qolsangiz, to biror bo'lagiga nuqta quymaguncha sizga qaramaydi. Qaragandan keyin esa, tezgina suhbatga kirisha olmaydi. Rigid shaxs juda yaxshi suhbatdosh. Mobil tipdagi suhbatdosh bilan gaplashayotganda u tez-tez gapni bo'lib, suhbatdoshga tashabbusni bergisi kelmaydi, rigid esa juda diqqat bilan tinglaydi. Lekin o'zi gapirganda, sekin, mantiqan to'g'ri gapirishni yaxshi ko'radi, gapini bo'lishlarni sira istamaydi. Agar suhbatni bo'lsangiz, keyingi safar siz bilan gaplashmay qo'ya qolishni afzal ko'radi. Agar u bilan urishib qolsangiz, ancha vaqtgacha uning jaxli chiqmaydi, sizni oxirigacha eshitib, sekin javob beradi, undagi ranjish, jaxl chiqishi odatda siz ketgandan keyin keladi. Agar uning suhbatdoshi toqatsiz odam bo'lsa, ikkalasining chiqishishi qiyin, chunki u uzoqdan kelib tushuntirishni yaxshi ko'radi. Demak bu tiplar ham har xil, har birida ham yaxshi, ham yomon sifatlar bor.

Dominant va tobe toifali shaxslar

➡ Dominant tip muloqot jarayonida sira ham boshqalardan past kelishni xohlamaydi, savol berilsa, xohlasa javob beradi, bo'lmasa, indamasligi ham mumkin. U doimo suhbatdoshga ta'sir ko'rsatishi, uning bo'ysunishini xohlaydi. Unda egoizm hissi kuchli, o'zi xato fikr yuritsa, xatoligini suhbatdosh sezsa ham uni bo'yniga olmaydi. Dominant tip — qatiyatli. Suhbat davomida u sizning fikringizni yarim yo'lda tushunsa, sizni oxirigacha tinglashni istamaydi, gapni bo'lib, mayinlik bilan gapni tugatib qo'yishi mumkin. Agar ikkala suhbatdosh ham dominant bo'lishsa, unda ular o'rtasida osongina raqobat hissi yuzaga chiqishi, kelishmay qolishlari mumkin. Shuning uchun janjallashib qolmaslik uchun dominant shaxsning mustaqilligi, dadilligiga ko'nish, unga o'z nuqtai nazarini oxirigacha bayon etish imkoniyatini berish lozim.

➡ **Tobe tipli** shaxs esa suhbatdoshning qarashlariga moslashadi, doimo yon berishga tayyor, shuning uchun u kam janjallashadi, lekin yomon ko'rib qolgan odami bilan umuman gaplashmaydi. Suhbat sharoitidagina u asta-sekin o'zining dadilligini ko'rsatishi, ochiq gaplashishi, ba'zan e'tirozlar bildirishi mumkin. Tobe shaxsli bolalarni rag'batlantirish maqsadga muvofiqdir, shuning uchun ham ularni maqtab turish, gapirayotganda ko'zlar, yuz ifodalari bilan ularni ruhan qo'llab turish kerak. Biror qarorga kelish kerak bo'lib qolsa, bu shaxs qarorni yaxshisi siz qabul qilishingizni xohlaydi, chunki javobgarlikni bo'yniga olishni istamaydi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savollar.

1. Shaxsning ijtimoiy mohiyati.
2. Shaxsning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar.
3. Guruhlar va shaxsning taraqqiyoti.
4. Barqaror muhitda shaxs rivojlanishining asosiy bosqichlari
5. Guruhlarning shaxsga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy ta'sirlari.

Adabiyotlar.

1. Andreyeva G.N. Sotsialnaya psixologiya. M. 1980.
2. Karimova V.M. Psixologiya. Ma'ruzalar matni. T. 2000.
3. Nemova R.S. Psixologiya 3 tomlik. 1-kitob.
4. Psixologicheskiye issledovaniya sotsialnogo razvitiya lichnosti. M. 1991.
5. Petrovskiy A.V. Sotsialnaya psixologiya. M. 1987

Muloqot psixologiyasi .

Reja:

1. Muloqot va shaxslararo munosabatlar.
2. Muloqot kishilarning o'zaro munosabatga kirishish jarayoni ekani.
3. Muloqot ma'lumot almashinuvi jaryoni.
4. Muloqotning interaktiv va perseptiv tomoni.
5. Tadbikiy ishlar va ilmiy izlanishlarning zarurligi.
6. Yoshlarni yangi demokratik munosabatlarga tayyorlash.

Mavzuga oid izohli lug'at

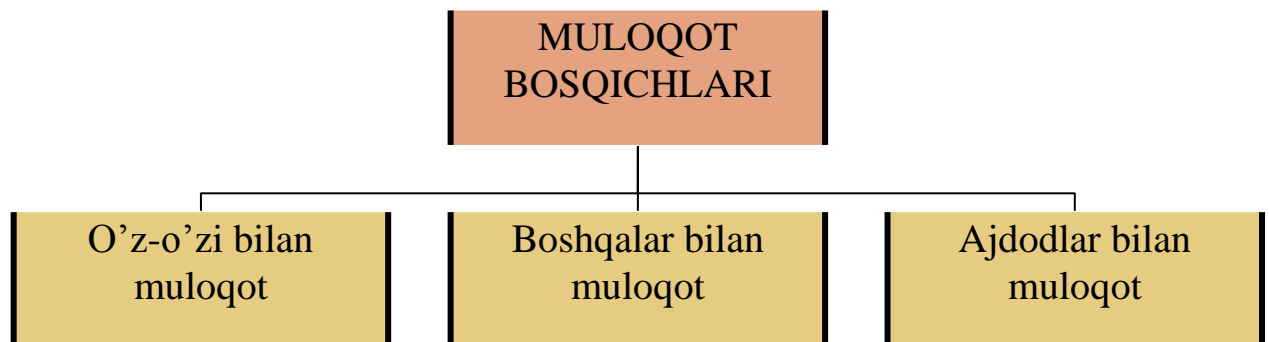
1. Kommunikativ- muomala sub'ektlarning o'zaro bir-biri bilan axborot, hissiy kechinmalar, va fikr almashinuvini ta'minlaydi.
2. Interaktiv- sub'ektlarning o'zaro bir-birlarining xulq-atvoriga ta'sirlarini ta'minlovchi jarayon.
3. Perseptiv- sub'ektlarning bir-birlarini to'g'riroq, aniqroq idrok qilish va baholashlarini ta'minlovchi muloqot tomoni.
4. Identifikatsiya- suhbatlarning hissiy kechinmalarining idrok qilgan holda fikran uning mavqeida tura bilishi, uning xolatiga kirishga intilish.
5. Stereotipizatsiya- ongda o'rnashib qolgan tasavvurlardan foydalanish.
6. Kauzul atributsiya- shaxsning hissiy kechinmalari va tasavvurlarida o'rnashib qolgan qoliplardan noto'g'ri foydalanish natijasida muloqotning samarasiz yoki xato kechishi.
7. Plastik va adekvatlik sifatlari- egiluvchan , moslashuvchan.
8. Muloqot strategiyasi- muloqotning qanday shaklda o'tishi tushuniladi.
9. Muloqot shakllari- dialogik, monologik, ochiq yoki intim (sirli, yashirin) rasmiy yoki shaxsiy norasmiy.
10. Muomala texnikasi- uning samarasini ta'minlovchi psixologik omillar, (kommunikativlik malakalari va ko'nikmalar) vositalar, (nutq, nutqiy-verbal, nutqsiz-noverbal) usullar (hissiy-emotsional, psixologik-xarakterologik) tushuniladi.
11. Noverbal vositalar- fazoviy joylashish, ohanglar va emotsional qo'llab quvvatlash mexanizmlari kiradi.
12. Muloqot- birgalikdagi ehtiyojlardan kelib chiqadigan turli faolliklari mobaynida bir-birlari bilan o'zaro munosabatlarga kirishishi jarayonlaridir.

Har qanday faoliyat odamlarning bir-birlari bilan til topishishni, bir-birlariga turli xil ma'lumotlar o'zlashishni, fikrlar almashinuvi kabi murakkab hamkorlikni talab qiladi. Shuning uchun ham har bir shaxsning jamiyatda tutgan o'rnini, ishlarining muvoffaqiyati, obro'si uning muloqotga kirish qobiliyati bilan bevosita bog'liq.

Shaxslararo muloqot jarayoni juda murakkabdir. B.F.Pariginning yozishicha, «muloqot shunchalik ko'p qirrali jarayonki, unga bir vaqtning o'zida quyidagilar kiradi»

- ➡ Individlarning o'zaro ta'sir jarayoni
- ➡ Individlar o'rtasidagi axborot almashinuvi jarayoni
- ➡ Bir shaxsning boshqa bir shaxsga munosabati jarayoni
- ➡ Bir kishining boshqalarga ta'sir ko'rsatish jarayoni.
- ➡ Bir-birlariga hamdardlik bildirish imkoniyati
- ➡ Shaxslarning bir-birlarini tushinish jarayoni

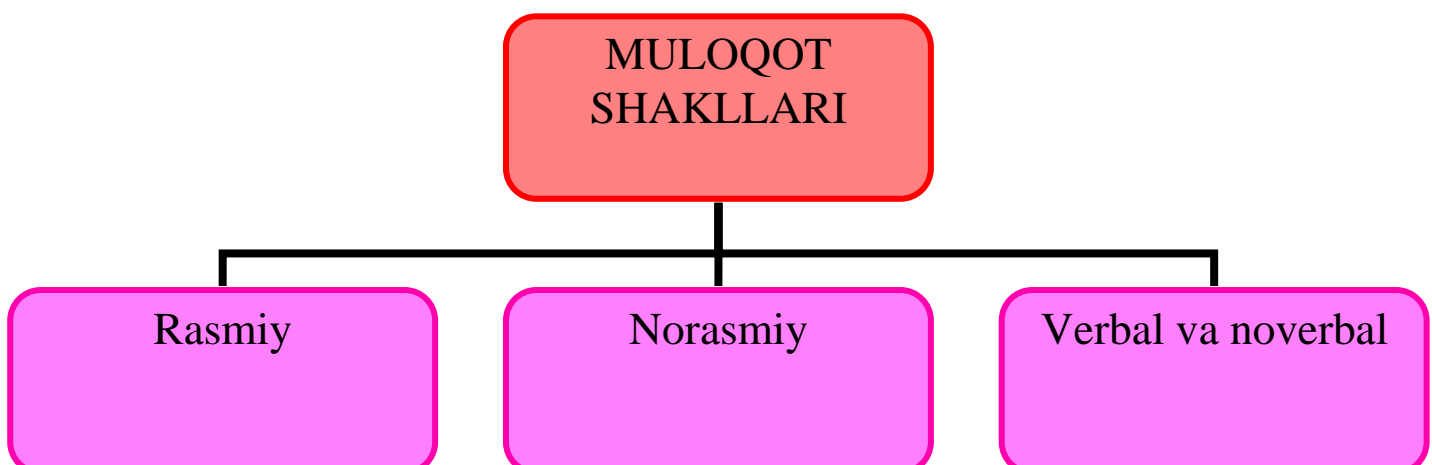
Muloqotning turli shakllari va bosqichlari mavjud:

➡ Dastlabki bosqich –odamning o'z-o'zi bilan muloqotidir. T. Shibutani «Ijtimoiy psixologiya» kitobida «Agar odam ozgina bo'lsa ham o'zini anglasa, demak, o'z-o'ziga ko'rsatmalar bera oladi»,-deb yozgan edi.

➡ Ikkinchi bosqichi boshqalar bilan muloqot- muloqotnidir. Odamning o'z-o'zi bilan muloqoti aslida uning boshqalar bilan muloqotining xarakterini va hajmini belgilaydi. Agar odam o'z-o'zi bilan muloqot qilishni odat qilib olib, doimo jamiyatdan o'zini chetga tortib yursa, demak, u boshqalar bilan suhbatlashishda jiddiy qiyinchilikni boshidan kechiradi deyish mumkin.

➡ Uchinchi bosqich avlodlar o'rtasidagi muloqot. Bu muloqot tufayli har bir jamiyatning o'z madaniyati, madaniy boyliklari, qadriyatlar mavjud bo'ladiki, buning ahamiyatini tushungan insoniyatning eng ilgor vakillari uni doimo keyingi avlodlar uchun saqlab keladilar hamda ta'lim-tarbiya va kundalik muloqot jarayonida uni avloddan-avlodga uzatadilar.

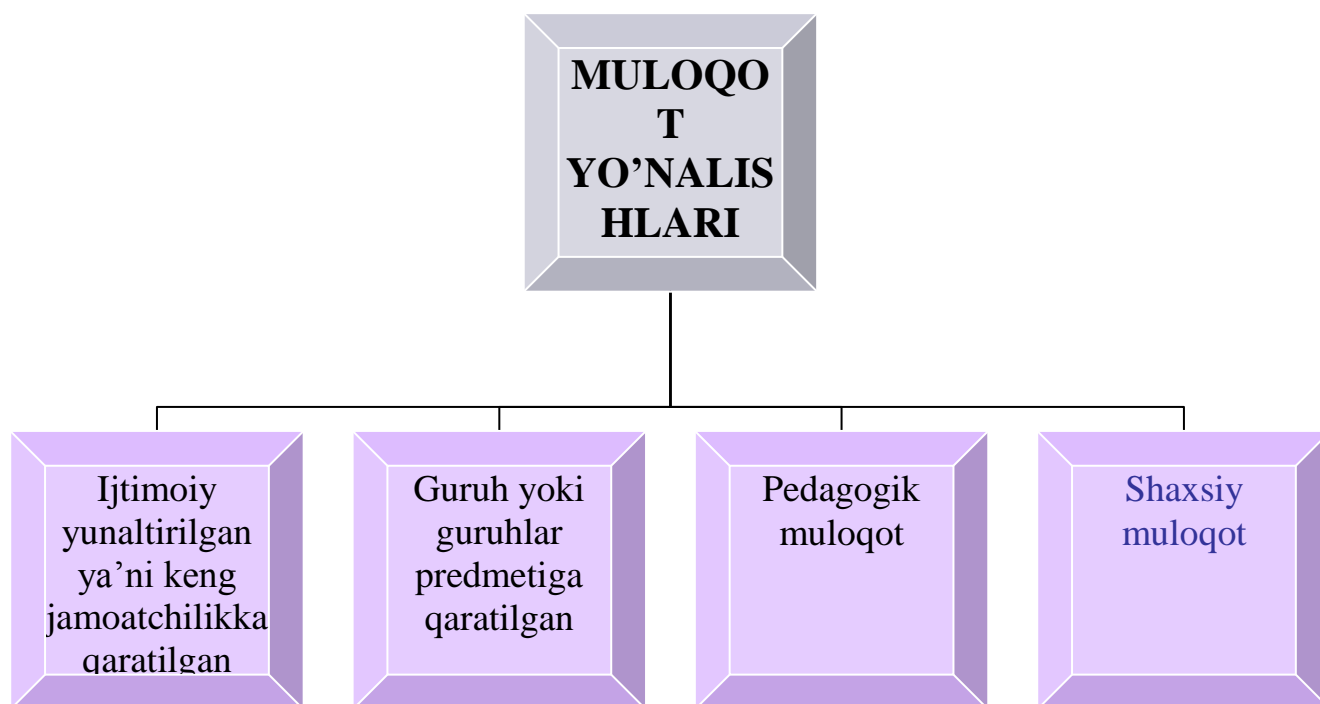

Har qanday muloqot rasmiy yoki norasmiy bo`ladi.

➡ Rasmiy muloqot odamlarning jamiyatda bajaradigan rasmiy vazifalari va xulq-atvoridan kelib chiqadi. Masalan, rahbarning o`z xodimlari bilan, professorning talaba bilan muloqoti.

➡ Norasmiy muloqot odamning shaxsiy munosabatlariga tayanadi va uning mazmuni o`sha suhbatdoshlarning fikr-uyllari, niyat-maqсадlari va emotsional munosabatlari bilan belgilanadi. M: do`stlar suhbatlari, poyezdda uzoq safarga chiqqan yo`lovchilar suhbatlari, tanaffusda talabalarning sport, moda, shaxsiy munosabatlar borasidagi suhbatlari. Odamlarning asl tabiatiga mos bo`lgani uchun ham norasmiy muloqot doimo odamlarning hayotida ko`proq vaqtini oladi va bunda ular charchamaydilar. Lekin bunday muloqotga ham qobiliyat kerak, ya`ni uning qanchalik sergapligi, ochiq ko`ngilligi, suhbatlashish yo`llarini bilish, til topishish qobiliyati, o`zgalarni tushunish va boshqa shaxsiy sifatlari kundalik muloqotning samarasiga bevosita ta`sir kursatadi. Shuning uchun hamma ham rahbar bo`la olmaydi, ayniqsa, pedagogik ishga hamma ham qo`l uravermaydi, chunki buning uchun ham rasmiy, ham norasmiy muloqot texnikasidan xabardor bo`lish talab etiladi.

Muloqot mavzui va yo`nalishiga ko`ra:

➡ Ijtimoiy yo`naltirilgan (keng jamoatchilikka qaratilgan va jamiyat manfaatlaridan kelib chiqadigan).

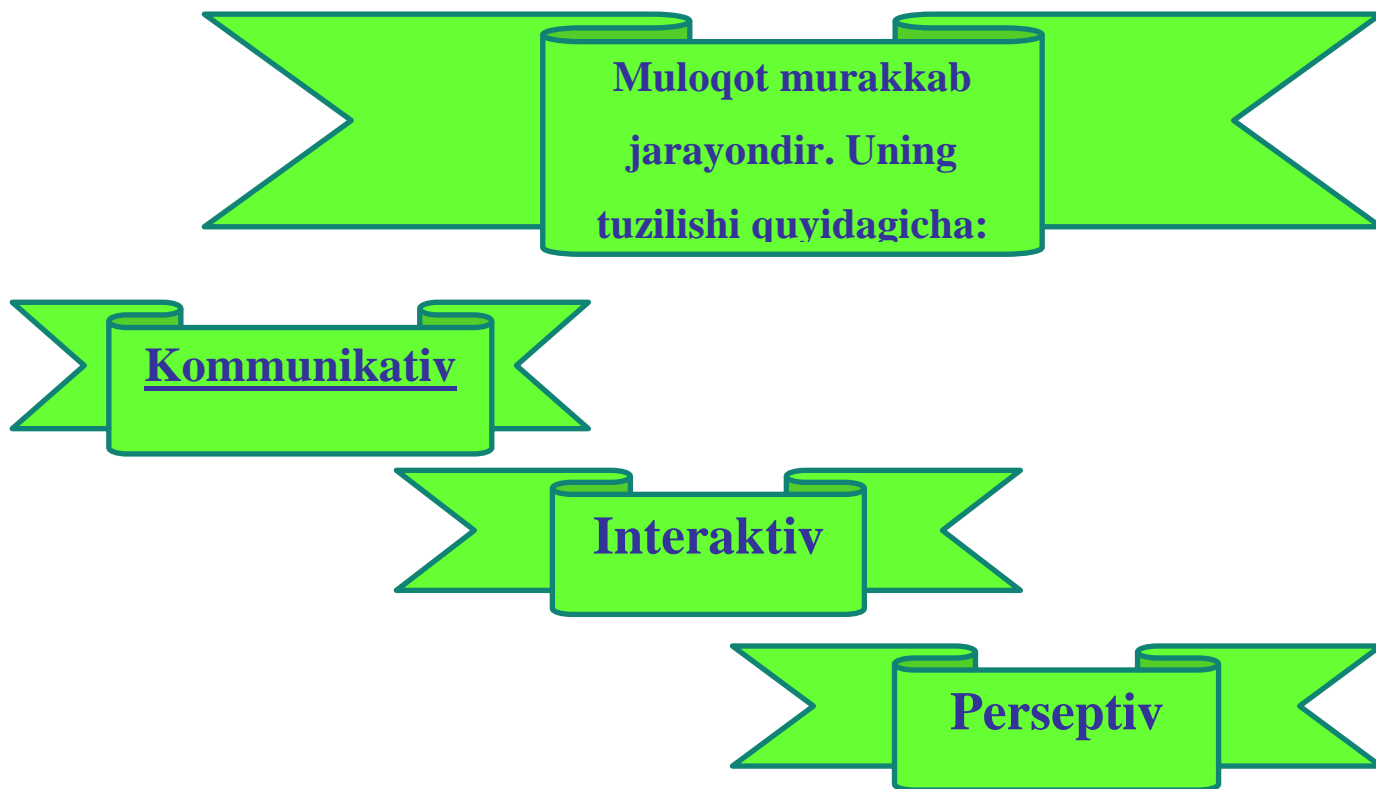
➡ Guruhdagi predmetga yo`naltirilgan (mehnat, ta`lim jarayonidagi yoki biror topshiriq bajarish jarayonidagi muloqot).

➡ Shaxsiy muloqot (bir shaxsning boshqa shaxs bilan o`z muammolarini yechish maqsadida o`rnatgan munosabatlari).

➡ Pedagogik muloqot (pedagogik jarayonda ishtirok etuvchilar o`rtasida amalga oshiriladigan murakkab o`zaro ta`sir jarayoni).

Har bir muloqot turining o'z qonun-qoidalari , ta'sir usullari va yo'l-yo'riqlari borki, ularni bilish har bir kishining, ayniqsa, odamlar bilan doimo muloqotda bo'ladiganlarning burchidir.

Muloqot murakkab jarayondir. Uning tuzilishi quyidagicha:

➡ Muloqotning kommunikativ tomoni — muloqotlarga kirishuvchilar o'rtasidagi ma'lumot almashinuvi jarayoni.

➡ Muloqotning interaktiv tomoni — muloqotga kirishuvchilarning xulq-atvoriga ta'siri.

➡ Muloqotning perseptiv tomoni — muloqotga kirishuvchilarning bir-birlarini idrok etishlari va tushunishlari bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixologik jarayon.

Muloqotning har bir tarkibiy qismi bilan alohida tanishib chikamiz.

1. Muloqotning kommunikativ tomoni — shaxslararo axborotlar, bilimlar g'oyalar, fikrlar almashinuvi. Bu jarayonning asosiy vositasi — bu til.

Yozma-ogzaki, monologik-dialogik nutq.

➡ Dialogik nutqning mazmuni, xarakteri, davomiyligi muloqotga kirishgan shaxslarning shaxsiy qarashlariga, qizikishlariga, bir-birlariga bulgan munosabatlariga, maqsadlariga bevosita bogliq bo'ladi. O'qituvchi-o'quvchi, siyosiy rahbarlarning, diplomatlarning, dugonalarning suhbatlari bir-biridan farq qiladi.

➡ Monologik nutq bir kishining boshqa kishiga murojaati — fikrlarning mantiqan tugal bo'lishi, grammatik qonun-qoidalarga rioya qilish kerak. Odamlarning muloqot jarayonida so'zlardan tashqari turli xil harakatlardan, qiliqlardan, holatlardan, kulgu, ohanglardan ham

foydalanadilar. Mimika, koʻz qarashlar, toʻxtashlar ifodalari va hokazo. Buyuk rus yozuvchisi L.Tolstoy odamlarda 97 xil kulgu turi, 85 xil koʻz qarashlar turi borligini kuzatgan. Andreyevaning yozishicha, odam yuz ifodalari, nigohlarining 2000 ga yaqin koʻrinishlari bor.

Bu noverbal muloqot vositalarining milliy va hududiy xususiyatlari bor. Masalan oʻzbek xalqining muloqot jarayoni boy, oʻzaro munosabatlarning bevosita xarakteri unda shunday vositalarning koʻproq ishlatilishi bilan bogliq. Bolgarlar biror fikrni tasdiklamoli boʻlishsa, boshlarini chayqashadi, inkor etmokchi boʻlishsa, bosh siltashar ekan.

Noverbal muloqatda suhbatdoshlarning fazoviy joylashuvlari ham ahamiyatga ega: Masalan, ayollar hissiyotga berilganligi uchun bir – birlari bilan yaqin turib gaplashar ekanlar, erkaklar oʻrtasida masofa boʻlar ekan.

Oʻquvchilarni partada orqama – ketin oʻtkazgandan koʻra doira shaklida oʻtkazilsa, ularda javobgarlik hissi yuqoriroq boʻlar ekan, emotsiyalar almashgani uchun ham guruhdagi psixologik vaziyat ijobiy boʻlib, bolalarning predmetga va bir – birlariga munosabatlari ancha yaxshi boʻlar ekan.

Demak taʼlim – tarbiya jarayonini tashkil etishda muloqotning barcha vositalariga, ayniqsa, nutqqa eʼtibor berish kerak. Bolalarni ilk yoshlik choglaridanoq nutq madaniyatiga oʻrgatish, nutqlarini oʻstirish choralarini koʻrish zarur. Pedagog ham nutq madaniyatiga ega boʻlishi kerak.

2. **Muloqotning interaktiv tomoni** – kishilarning birgalikdagi f aoliyatda bir – birlariga amaliy jihatdan taʼsir etishlari. Hamkorlikda ishlash, bir – birlariga yordam berish, bir – birlaridan oʻrganish, harakatlar muvofiqligiga erishish kabi qator qobiliyatlarni namoyon qilish mumkin.

Odamlarning turli sharoitlarda oʻzlarini tutishlari xulq – atvorlarining boshqarilishi maʼlum psixologik qonuniyatlarga bogʻliqligini koʻrish mumkin. Bunga sabab jamiyatda qabul qilingan turli normalar, qonun qoidalaridir. Chunki oʻzaro muloqot va oʻzaro taʼsir jarayonlarida shunday xatti – harakatlar obrazlari kishilar ongiga singib tasavvurlar, xislatlar orqali boshqa birovni tushunishga harakat qilish, oʻzini boshqa birov bilan solishtirish, masalan: 1 – martda uchrashuvga ketayotgan yigitning holatini uning oʻrtogi yoki akasi tushunishi mumkin.

Refleksiya – muloqot jarayonida suhbatdoshning pozitsiyasida turib, oʻzini tasavvur qilishdir, oʻziga birovning koʻzi bilan qarashga intilishdir. Masalan: guruhdoshingizdan biriga koʻylagi yarashmaganini aytilish mumkin, 2-chisiga aytam kuyyapti deb oʻylaydi deysiz.

Stereotipizatsiya – odamlar ongida muloqotlar mobaynida shakllanib oʻrnashib qolgan, koʻnikib qolingan obrazlardan shablon sifatida foydalanish, bunday stereotiplar baʼzan muloqotni toʻgʻri yunalishini taʼminlasa, baʼzan xatoliklarga sabab boʻladi. Masalan: qizlarning shim kiyib yurishi yoki velosiped minishi. Koʻpchilik bunday qizlarni odobsiz deb oʻylaydi, bu notugʻri, albatta.

Baʼzan kishini tashqi qiyofasidan uning xarakterini aniqlaydi. M: shunday tajriba oʻtkazilgan: talabalarga turli qiyofadagi kishilarning rasmi koʻrsatilgan, ular iyagi katta kishilar kuchli irodaga ega, peshonasi keng odamlar-aqlli, sochi qattiq odam- qaysar, boʻyi past odam- hokimiyatga intiluvchi, chiroyli odam- oʻziga bino qoʻygan yoki nodon boʻlishini aytganlar. Bular albatta, toʻgʻri emas. Lekin kishilarning ongida avloddan avlodga oʻtib kelayotgan tasavvurlar shunday obrazlarni shakllantirgan. Natijada odam haqida tushunchaning shakllanishida u qaqida boʻlgan maʼlumot katta rol oʻynaydi. M: Bodalyova talabalarning 2 guruhiga bir odam portretini koʻrsatib, uni 1-guruxga –jinoyatchi, 1-guruh talabalariga esa olim deb tanishtirgan.

1- guruhdagilar uning koʻzlarini- yovuz, beshavqat desa;

2- gurugdagilar uning koʻzlarini- dono, muloyim deyishgan.

Odamlarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, oʻzini tutishi, hissiy holati, ovozi, qiliqlari, yurishi va x.k. ishlarining ichida odamning soʻz muloqot manbaʼi suhbatdoshiga eng koʻp maʼlumot beradi.

Odamning bir -birlarini toʻgʻri anglashlari idrok(asosiy bilish) soshasiga aloqador, bir-birlarini tushunishlari esa ularning tafakkur sohasiga aloqador, murakkab jarayondir. Boshqa odamni toʻgʻri tushungan shaxs uning hissiy holatiga koʻra olgan hissoblanadi. Yaʼni unda empatiya- birovlarining his- kechinmalarini tushuna olish qobiliyati rivojlangan biladi. Yuksak ongli, madaniyatli, « koʻpni koʻrgan» shaxsgina boshqalarni toʻgʻri tushunishi, ularning mavqeida tura olishi mumkin.

Psixoliklar turli muloqot vaziyatlariga duch keladilar va har bir vaziyatda ulardan oʻtkir didlik, odob, kishilarning psixologiyasini bilgan holda ularni toʻgʻri tushunish malakasi talab qilinadi.

Boʻlgʻusi psixolog bu borada quyidagi qonuniyatlarni bilishi kerak:

1. Birinchi koʻrgan odam haqida faqat birlamchi tasavvurgina boʻlishi mumkin.

2. Biror kishi haqida berilgan malumotga asosan muayyan fikr hosil qilish oson, lekin uni oʻzgartirish qiyin.

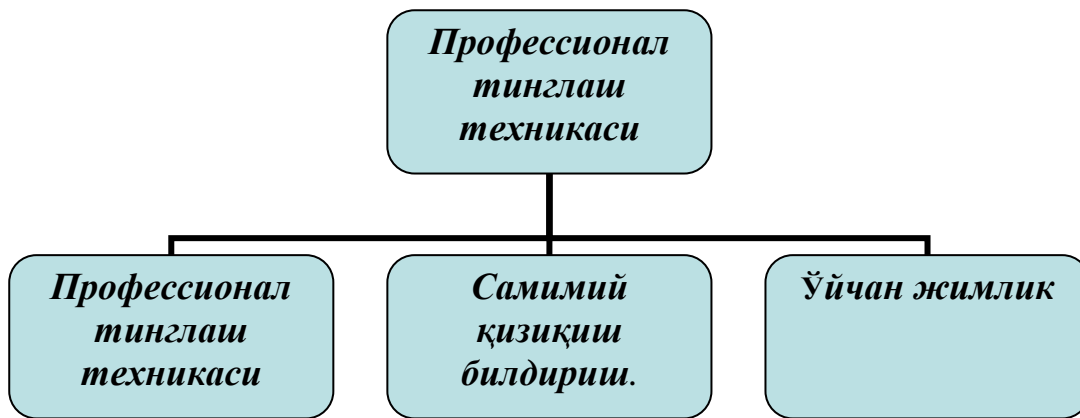
3. Intellekt juda yuqori boʻlsa ham, juda past boʻlsa ham boshqa odamni tushunish qiyin.

4. Maxsus tayyorgarlik boʻlishi kerak. Tajribada 5-kurs psixologlari bilan rassomlarni odamlarga bergan bahosi solishtirilgan, rassomlarni bergan bahosi aniqroq bilib chiqqan.

1. Bitta odamning baholash topshirigʻi berilganda ogʻriqni boshdan kechirayotgan odamlar unda johillik sifati bor deb baholaganlar, yaxshi holatda bilganlarida esa xuddi isha odamni yaxshi sifatlarga ega deb aytganlar-demak, biror kishiga baho berish- odamning emotsional holatiga ham bogʻliq ekan.

2. Shaxsning ochiqligi- yaʼni ochiq, samimiy odamning bergan bahosi bilan tund, pisman odamning baholari oʻrtasida sifat jihatidan farq boʻlishligi aniqlangan.

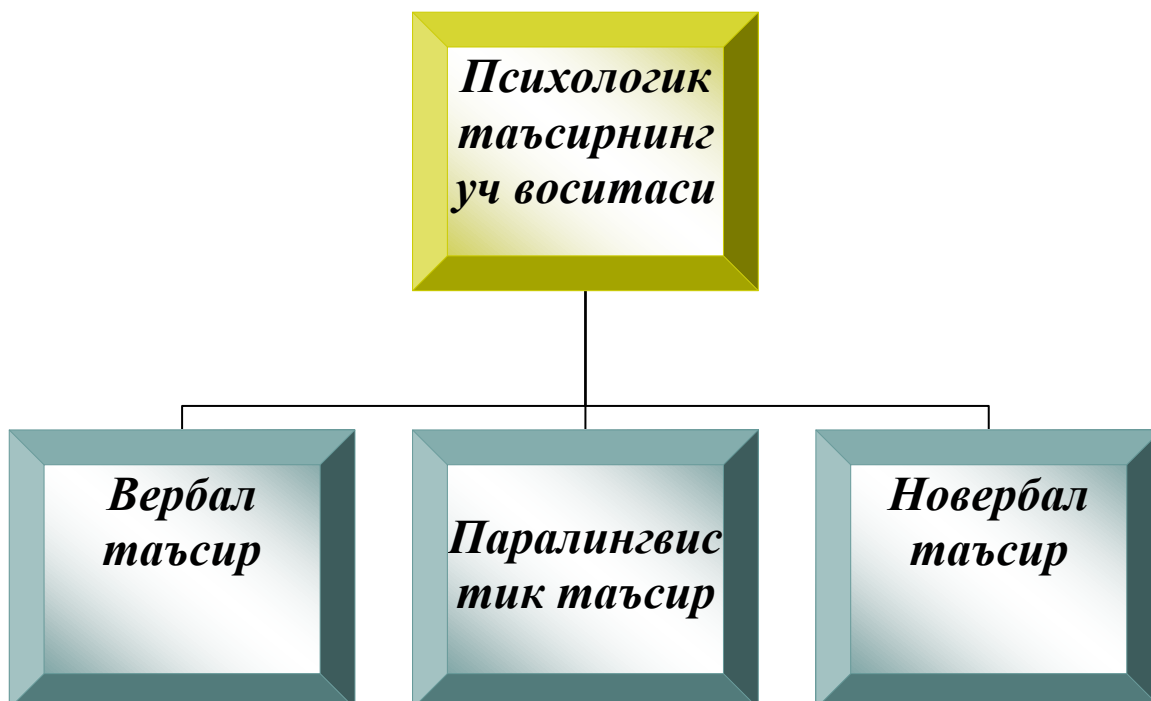

➡ **Aktiv holat.** Bu - agar kreslo yoki divan kabi mebel bo'lsa, unga bemaolol yastanib yoki yotib olmaslik, suhbatdoshning yuzidan tashqari joylariga qaramaslik, mimika, bosh chayqash kabi harakatlar bilan uning har bir so'ziga qiziqishni bildiradi

➡ **Samimiy qiziqish bildirish.** Bu nafaqat suhbatdoshni o'ziga jalb qilib, balki keyin navbat kelganda o'zining har bir so'ziga uni ham ko'ndirishning samarali yo'lidir

➡ **O'ychan jimlik.** Bu suhbatdosh gapirayotgan paytda yuzda mas'uliyat bilan tinglayotganday tasavvur qoldirish orqali o'zingizning suhbatdan manfaatdorligingizni bildirish

Психологик таъсир - бу турли воситалар ёрдамида инсонларнинг фикрлари, ҳиссиётлари ва ҳатти-ҳаракатларига таъсир кўрсата олишдир.

➡ **Verbal ta'sir** - bu so'z va nutqimiz orqali ko'rsatadigan ta'sirimizdir. Bundagi asosiy vositalar so'zlardir.

➡ **Paralingvistik ta'sir** - bu nutqning atrofidagi nutqni bezovchi, uni kuchaytiruvchi yoki susaytiruvchi omillar: tovushlar, to'xtashlar, duduqlanish, yo'tal, til bilan amalga oshiriladigan harakatlar, nidolar kiradi.

➡ **Noverbal ta'sir** - Bunga suhbatdoshlarning fazoda bir-birlariga nisbatan tutgan o'rinlari, holatlari (yaqin, uzoq, intim), qiliqlari, mimika, pantomimika, qarashlar, bir-birini bevosita his qilishlar, tashqi qiyofa va signallar kiradi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bo'lg'usi pedagog -psixologlardan psixolik bilimdonlik talab etiladi. Buning ijtimoiy- psixolik treninglar yordamida amalga oshiriladi. Odamlarda muloqot malakalari hosil qilinib, ular turli ijtimoiy sharoitlarda o'zini to'g'ri tutishga odatlantiriladi. Boshqacha aytganda, trening muloqotga o'rgatishdir. Muloqotga o'rgatish hozirgi zamon kishisining turli ishlab chiqarish va muomala sharoitlarida to'g'ri moslashishga yordam beradi. Buning uchun maxsus tayyorgarlik guruhleri yoki trening guruhleri tashkil etishni psixologlar taklif etishgan.

G'arbda shu maqsadda T- guruhlar tashkil qilinib, muloqot jarayonida qiyinchilik his etayotgan kishilar taklif etilgan. Ijtimoiy psixologik treningning asosiy usullari- guruhiy munozaralar, rolli o'yinlar, psixolik sezgirlikni oshiruvchi treninglardir. Trening guruh a'zolari 7-15 kishigacha bilib mashg'ulotlar bir necha kundan bir necha oylargacha davom etadi.

Ularning muloqot manbaida o'zini «o'zgalar» o'rniga qo'yish, ularning ichki olamini to'g'ri tushinish qobiliyati va istagi tarbiyalanadi.

Ijtimoiy psixologik treninglarga quyidagi metodik talablar qo'yiladi:

1. Munozara yoki o'yinlar jarayonida ar bir ishtirokchi vaziyatni yoki rolni faol o'zlashtirib, shar bir holatdan o'zi uchun xulosa chiqarishga olib kelish zarur.
2. T- guruhlarda muloqotning nutq shakllaridan tashqari, nutqsiz-noverbal shakllari ham keng qo'llanishi, ya'ni har bir ishtirokchi (o'rganuvchi) har bir harakat, ritmning mohiyatini ham tushunib uni hayotda ishlatishga ham erishish zarur.
3. Har bir ishtirokchi kundalik yuritib, uni har galgi mashg'ulotlardan so'ng o'ziga his-kechinmalari, muammolarni yechishdagi shaxsiy ishtiroki, tasavvurlarini odilona yozib borishi muhimdir.
4. T- guruhga qatnashish ixtiyoriy bo'lganligi uchun, har bir a'zo mashg'ulotlarni qoldirmaslikka harakat qilishi zarur,- chunki bu a'zolarning o'zaro munosabatlariga, guruhning muhitiga bevosita ta'sir qiladi.
1. Mashg'ulotlar maxsus xonalarda, shovqin surondan xoli yerda tashkil etilishi, shinam bo'lishi kerak.

2. Mashg'ulot o'tkazuvchi trener- maxsus tayyorgarlikdan o'tgan, xushmuomala, did bilan kiyingan, o'z kayfiyati yoki o'yinga shaxsiy munosabat bilan mashg'ulotlarning tabiiy kechishiga xalaqit bermasligi, sabr-toqatli, madaniyatli bo'lishi zarur.

Mashg'ulotlarni «yumaloq stol» yoki «to'rtburchak» stol atrofida gilam ustida, ba'zan tik turgan holda ham o'tkazish mumkin.

Hozirgi davrda T- guruhlar rahbarlarni muloqotga tayyorlash, ma'sul shaxslarni qayta tayyorlash kurslarida, psixologlar davrasidagina o'tkazilmoqda. Muloqotdagi bilimdonlik barcha mutaxassislariga zarur.

Amaliy psixolog xox maktabda bo'lsin, xox sanoat korxonasida yoki boshqa o'quv yurtida bo'lmasin, mahalliy sharoitni chuqur o'rgangan xolda, u yerdagi rahbariyat bilan kelishib, T- guruhlar tashkil etmog'i va ham o'zining, ham atrofdagilarning bilimdonligini oshirib bormog'i zarur.

Fan amaliyotga - degan tamoyil bugungi kunda har qachongidan ham dolzarb masalaga aylangan. Chunki yoshlarni mustaqil davlatimiz ma'naviy negizlarini teran anglashga o'rgatish va ularni ma'rifatga chorlash jarayonida qator tadbqiqiy vazifalarni amalga oshirishni taqazo etadi.

Ilm-fan taraqqiyotini uzoq davri shu bilan tavsiflanadiki, olimlar va tadqiqotchilar ko'proq nazariy masalalarni hal qilish, umumiy qonun qoidalarini sharxlash, tushuntirish orqali jamiyat va insoniyat taraqqiyotini yoritishga o'rganishlari ko'p uchraydi. Bu qoida pedagogika va psixologiya fanlariga ham tegishli.

Dolzarb muammolardan biri- yoshlarda yangicha dunyoqarashni shakllantirish, ularni yangicha demokratik munosabatlarga ruhiy jihatdan tayyorlashdir. Ma'naviyat sohasidagi islohotlar yoshlarda o'z xalqining madaniyati, Vatanning o'tmishi va buguni, milliy qadriyatlarga to'g'ri munosabatlarning shakllanishiga sabab bo'ladi va bu- ziyoli, bilimdon kishilar uchun eng zarur fazilatdir.

Mavzuni mustahkamlovchi savollar:

1. Muloqot shaxslararo munosabatlar vositasi.
2. Muloqot tomonlari.
3. O'zaro bir-birini tushunish mexanizmlari.
4. Muloqot jarayoniga ta'sir etuvchi omillar.
5. Muloqotni egallash imkoniyatlari.
6. O'zaro bir-biriga ta'sir etish mexanizmlari.

Mavzu yuzasidan adabiyotlar

1. G'oziyev E.G. Umumiy psixologiya. Toshkent. 2002.1-2 kitob.
2. G'oziyev E.G. Muomala psixologiyasi. T-2001.
3. Vedenskaya L.V, Pavlova L.A. Delovaya retorika: uchebnoye posobiye dlya vuzov.- M.:IKS "MarT", 2004-512 s.
4. Nemov R.S. Prakticheskaya Psixologiya Poznaniye sebya: Vliyaniye na lyudey:Posobiye dlya uch-sya-M:Gumanit. Izd.Sentr VLADOS, 2003, - 320 s.
5. www.expert.psychology.ru
6. www.psychology.all.ru

Ijtimoiy psixologiyada oilaviy munosabatlar psixologiyasi.

Reja:

1. Oilaning ijtimoiy psixik xususiyatlari.
2. Oilada o`zaro munosabatlar.
3. Hozirgi zamon oilasining asosiy vazifalari.
4. O`zbekiston olimlari tomonidan oila munosabatlarining o`rganilishi.

....,bu yorug' dunyoda hayot bor ekan,oila bor.Oila bor ekan, farzand deb atalmish bebaho ne'mat bor. Farzand bor ekan, odamzod hamisha ezgu orzu va intilishlar bilan yashaydi''¹.

Oilaviy munosabatlar hamma vaqt ham gumanitar fanlarni qiziqtirib kelgan, ayniqsa,bu sohaning o`ziga xos ijtimoiy psixologik tomonlari mavjud bo`lib u oilani yaxlit bir ijtimoiy guruh sifatida talqin qilib, unda sodir bo`ladigan barcha ruhiy jarayonlarni o`rganadi.

Respublikada oila va nikoh masalalariga e`tabor yuksakligini hisobga olib, ko`pchilik olimlar o`z ilmiy uzlanishlarini ana shu muammolarga bag`ishlaganlar. Oilada nisbatan ilmiy qiziqishning sabablari, eng avvalo, bu ob`ektning naqdligi bo`lsa, ikkinchidan, keyingi yillarda hatto respublikada ajralishlarning ko`payishi, tug`ilishning shahar va qishloqlarda notekisligi,"Muammoli" oilalarning ko`payishi, oila institutiga yoshlar munosabatlari o`zgarayotganligi.

Xalqimizda oila muqaddas dargoh sanaladi. Bu hatto davlat darajasiga ko`tarilib, 1998 – yil respublikamizda "Oila yili", deb e`lon qilinishi ham bu yo`nalishlarda ishlar samaradorligini oshirish, oilada psixologik yordam ko`rsatish, bu borada mavjud muammolarning aniq echimlarini topish ishini jadallashtiradi. Bizning jamiyatimizda oilaga qaratilgan bunday e`tibor uning ma`naviy negizlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Oila munosabatlari yil sayin o`zgarib bormoqda:

Oilaviy jamiyat oldidagi vazifalari o`zgarib borishi.

Oilada tug`ilishning kamayishi, ko`p avlodli tarkibdan kam avlodli oilalarga aylanayotganligi.

Oilaviy munosabatlar tizimida er va xotin funksiyalari va oilaviy roller haqidagi ijtimoiy tasavvurlarning o`zgarib borayotganligi.

---

¹ I. A. Karimov Yuksak ma`naviyat yengilmas kuch- T. O`zbekiston- 2008 yil – 56 bet.

Iqtisodiy inqirozlarning oila aʼzolari oʻrtasidagi munosabatlarga taʼsiri.

Ayollarda reproduktiv ustanovkalarining oʻzgarishi.

Prezidentimiz taʼkidlaganlaridek “ **Buning uchun har qaysi ona – ona, ustoz va murabiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni koʻrishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega boʻlgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – taʼlim – tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi boʻlishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak. Bu esa taʼlim va tarbiya ishini uygʻun holda olib borishni talab etadi** ”.²

Oilada shaxslararo munosabatlar.

Oilada shaxslararo munosabatlar: Er xotin munosabatlari, ota onalar va farzandlar, qaynona kelin munosabatlarinioʻz ichiga oladi. Oilaviy munosabatlarning muloqot madaniyati oʻz – oʻzini bilish va boshqa odamlarni tushuna olish qobiliyati, kishilarning xulqi va xolatlariga nisbatan adekvat munosabat bildirish, har bir odamga nisbatan muloqot shahli usuli va stillarini tanlay bilishdan iboratdir. Oilada shaxslararo munosabatlar odatda nizosiz boʻlmaydi, er xotin, ota ona va farzandlar oʻrtasidagi munosabatlar oʻzigaq hos harakterga ega. Ota ona va farzandlar oʻrtasidagi nizolarga quyidagilar sabab boʻladi: Dunyo qarashlar orasidagi mavjud farqning hisobga olinmasligi baʼzi bolalarni mehnatga oʻrgatilmaganligi va buning oqibatida, yengil – yelpi hayot kechirishga oʻrganib qolishi, ota – onalarning psixologik – pedagogik bilim saviyalari yetarli darajada emasligi, ota – onalar bolalarda 3,6,13,14 yoshlarda muqarrar ravishda boʻlib oʻtadigan krizislarni bilmaydilar, baʼz iota – onalarning ichkilikka roʻjoʻ qoʻyishi, giyohvandlikka berilishi, ayrim yoshlarning farzandlik burchini unitib qoʻyishi.

Hozirgi zamon oilalarining asosiy funksiyalari.

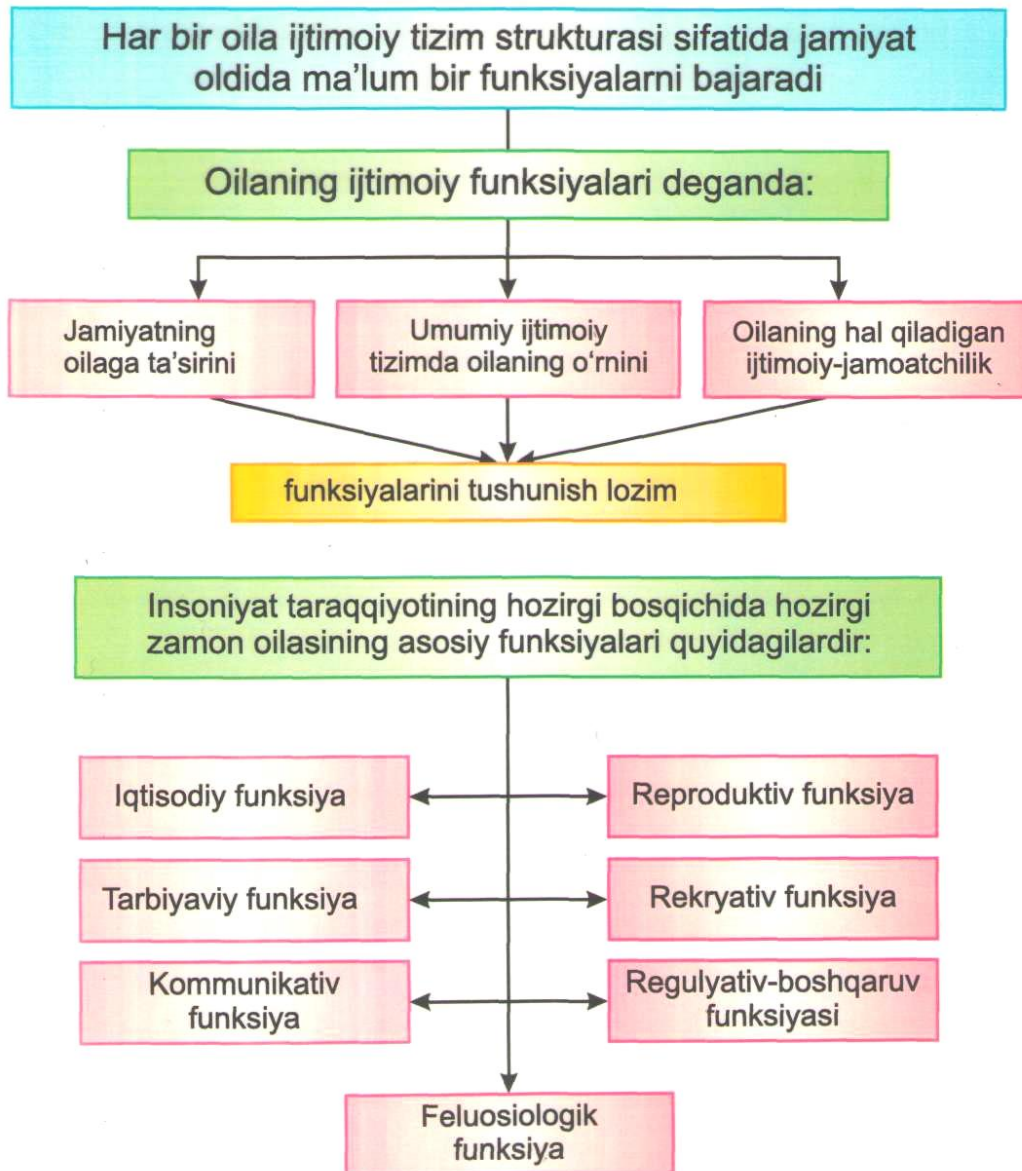
Har bir oila ijtimoiy tizim strukturasi sifatida jamiyat oldida maʼlum bir funksiyalarni bajaradi. Oilaning ijtimoiy funksiyalari deganda: Jamiyatning oilaga taʼsiri, umumiy ijtimoiy tizimda, oilaning oʻrni, oilaning hal qiladigan ijtimoiy – jamoatchilik funksiyalarini tushunish lozim. Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida hozirgi zamon oilasining asosiy funksiyalari qoʻyidagilar:

JADVAL

---

² I. A. Karimov “Yuksak maʼnaviyat engilmas kuch” asari – Toshkent “Oʻzbekiston” -2008 yil, 61- bet.

HOZIRGI ZAMON OILASINING ASOSIY FUNKSIYALARI

Oilaning iqtisodiy funksiyasi – oila o'zining iqtisodiy funksiyasi orqali jamiyatga davlatga katta iqtisodiy foyda keltiradi.

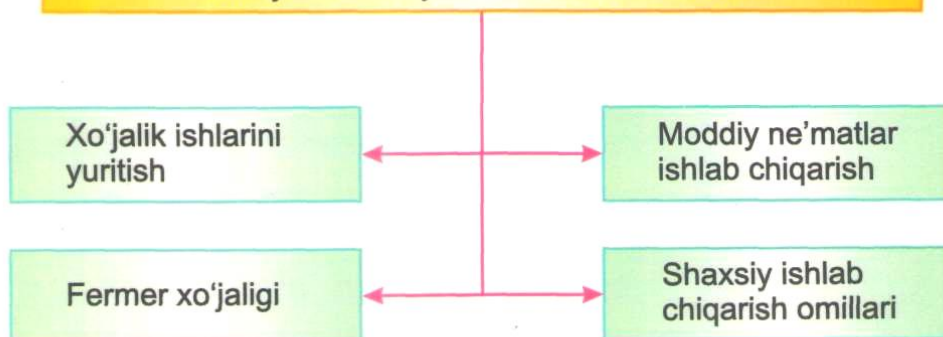
JADVAL

OILANING IQTISODIY FUNKSIYASI

Oila o'zining iqtisodiy funksiyasi orqali jamiyatga, davlatga katta iqtisodiy foyda keltiradi

Quyidagi mezonlar jamiyat oldidagi oilaning iqtisodiy funksiyasi ahamiyatini tobora orttiraveradi:

Oilaning reproduktiv funksiya oilaning jamiyat oldidagi reproduktiv funksiyasi va uning bajarilishi deyilganda – oila sonining qayta tiklanishi uchun har bir oilada nechtadan farzand bo'lishi lozimligi nazarda tutiladi. Oilaning tarbiyaviy funksiyasi – shaxs ma'naviyati uning dunyoqarashi, insonning tasavvur va e'tiqotidagi aloqador ko'nikmalar majmui asosan oilada shakllanadi, oila – haqiqiy ma'naviyat o'chog'i, tarbiya omili va muhitidir. Oilaning kommunikativ funksiyasi – oila a'zolarining o'zaro muloqot va o'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyojini qondirishga xizmat qiladi. Kreativ funksiyasi – o'zaro jismoniy, moddiy, ma'naviy va psixologik yordam ko'rsatish, bir – birining salomatligini mustahkamlash, oila a'zolari dam olishini tahlil etishdir. Oilaning felitsitologik funksiyasi – oilaviy munosabatlar tizimida shaxsiy baxtga erishishga intilish holatidir. Oilaning reguliyativ funksiyasi – oila a'zolari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni boshqarish, birlamchi ijtimoiy nazorat o'rnatish, oilada ustunlik va obro'ni amalgam oshirish jarayonidir. Oilaning relaksatsiya funksiyasi – oilaning relaksatsiya funksiyasi – oila a'zolarining jinsiy, emotsional faoliyatini, ruhiy – jismoniy quvvatini, mehnat qobiliyatini qayta tiklash demakdir.

O'zbekiston olimlari tomonidan oila munosabatlarining o'rganilishi.

O'zbekistonda o'tkazilayotgan ijtimoiy psixologik tadqiqotlar asosan oila va oilaviy munosabatlarga bag'ishlangan. Bu borada bir qator psixologlardan V.Karimova, G'.Shoumarov boshchiligidagi ilmiy ishlarni keltirish mumkin. Maslan: G'.B. Shoumarov boshchiligidagi olimlar tomonidan oilaning ijtimoiy – psixologik vazifalari, oiladagi shaxslararo munosabatlar, oila negizida yuzaga keladigan ruhiy munosabatlar, oila qurish mativlari, oilaning bolalar tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy – psixologik omillari kabi bir qator jihatlari o'rganiladi.

V. Karimova va uning boshchiligidagi ilmiy ishlarida yoshlardagi oila hususidagi tasavvurlar, ularning oila motivlari, oila qurish omillariga munosabatlari, oila turiga ko'ra noto'liq oila muhitidagi shaxs individual – psixologik xususiyatlari, o'z- o'zini baholashi, oila muhitida shaxsda namoyon bo'ladigan feminine va mashulini sifatlar nuqtai nazaridan yondashishlari taxlil etib berilgandir.

Oilaviy munosabatlar psixologiyasi xususida o'tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri N. Sog'inovning o'zbek oilasiga xos bo'lgan nikox va oila munosabatlari – nikoxdan qoniqish, nikox motivlari, oila qurishning o'zbeklarga xos bo'lgan yosh xususiyatlari, yosh o'zbek oilalardagi psixologik mojarolar va ajralishlarning sabablarini sistematik tarzda o'rgangan ilmiy ishidir.

Sharq mutafakkirlarining oilaviy munosabatlar haqidagi qarashlari.

Abu Ali ibn Sino: oilaviy munosabatlarning turli tomonlarini yoritgan ekan, Ibn Sino, avvalam bor oila boshlig'i oldiga qator talablarni qo'yadi. Oila boshlig'i deb yozadi u, ham nazariy, ham amaliy jihatdan oilada tarbiya masalalarini mukammal o'zlashtirmog'i lozim. Agar oila boshlig'i tajribasiz bo'lsa, u o'z a'zolarini yaxshi tarbiyalay olmaydi, oxir iqibat u ijobiy natijalarga erisha olmaydi, yomon tarbiya nafaqat ushbu oila, balki qo'shnilarga, mahalla-ko'ygacha ham yomon ta'sir qilishi mumkin. Oiladagi bola tarbiyasi ota-onaning jamiyatda tutgan mavqeyidan qat'iy nazar, ularning birlamchi vazifasidir, deb hisoblaydi Ibn Sino.

Yusuf Xos Hojib: Shoirning fikricha, farzand ko'rish va unga tarbiya berish har bir Inson uchun buyuk baxtdir, ularsiz hayotning ma'nosi yo'q. Lekin bu narsa ota-onaga Juda katta ma'suliyat yuklaydiki, uning uddasidan chiqmoq, har bir ota-onaga uchun ham Farz, ham qarzdir. Shuning uchun ham Yusuf Xos Hojib oilaviy tarbiyani bola axloqiy Taraqqiyotining asosi, deb hisoblagan: "Agar bolaning xulqi yomon bo'lsa

Tavsiya etiladigan adabiyotlar.

1. Karimov I.A. «Uzbekiston XXI asr busagasida: xavfsizlikka taxdid, barkarorlik shartlari va tarakkiyot kafolatlari» Toshkent. 1997 y.
2. Karimov I.A. «Barkamol avlod-Uzbekiston tarakkiyotining poydevori» Toshkent. 1997 y.
3. Karimova V.M. «Ijtimoiy psixologiya asoslari» Toshkent. Uk. 1994 y.
4. Karimova V.M. «Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot» Toshkent. Universitet. 1999 y.
5. Agoronyan A.S. «Kultura povsednevnoy jizni. Sotsialno-prakticheskiye aspekti» Toshkent. Uzbekiston. 1982 y.
6. Anikeyeva «Jamoadagi ruxiy muxit» Toshkent. Uk. 1992 y.
7. Gozman «Psixologiya emotsionalnix otnosheniy» M: Izd MGU –1987.
8. Dobrovich A.B. «Vospitatelyu o psixologii i psixogigiyene obsheniya» Kn. dlya uchiteley i rukovoditeley M.Prosv-1978.
9. Jutikova N.B «Psixologicheskiye uroki obidennoy jizni» Besedi psixologa. M. Prosv-1990.
10. Kovalyov S.V «Psixologiya sovremennoy semi» Kn. dlya uchitelya M. Prosv-1988.
11. Kon I.S. «Psixologiya ranney yunosti» Kn. dlya uchitelya M. Prosv-1989.
12. Kronin A.A. Kronina ye.A. «V glavnix rolyax: vi, mi, on, ti, ya» Psixologiya znachimix otnosheniy. M. Misl 1989.
13. Nochevnik. «Kultura i etika obsheniya» T.1983.
14. Petrovskaya A.A. «Kompetentnost v obshenii. Sotsialno-psixologicheskiy trening» M. Izd. MGU 1989.
15. Turayeva O. «Oilaviy munosabatlar psixologiyasi» Toshkent. 1990 y.
16. Elkonin D.B. «Psixologiya igri» M. 1978.
17. E. Goziyev va b. «Psixologiya muammolari» Toshkent. 1999 y.
18. E.Goziyev «Zamonaviy raxbar kiyofasi» X.T 2000 y 2-son.
19. E.Goziyev «Raxbar faoliyatidagi nuksonlarni bartaraf etish» X.T. 2000 y 3-son.
20. Abduraxmonov F. Davletshin M.G. «Odamlar bilan kanday mulokotga kirishish va yondashish kerak» Toshkent.1996 y.
21. Turgunov «Psixologiyadan izoxli lugat» Toshkent. 1998 y.
22. Samarov R. «Oilani etnopsixologik urganishga yana bir uslubiy yondoshish» X.T. 1998 y 1-son.
23. Soginov N.A. Xabibullayev F.R. «Ukuvchilar urtasida shaxslararo munosabatlarni urganish» Toshkent. 1998 y.
24. E.Goziyev «Universitetlarda psixologiya ukitishni takomillashtirish» Toshkent. 1992 y.